

Uchinchi Bo'lim - Jazo, Rijo va Hidoyat
Ajjib Saodat (yoxud bir kechalik mehmon)
Mahfuz xatlar davomiga. Jindek qissago'y izohi ila.

Qay vaqt bo'lib ketgan edi, bilmayman. Allamahalda ishdan kelib, divanda xayolparishon o'tirib edim. Keyin sekin uzanib, yonboshlaganim esimda. Shu holda shirin bir tuygʻbu qamrab kelib, parqu qanotlariga indirdiyu allalay boshladi. Aftidan, uyqu elitib, ko'zim ilingan edi shekilli, ajoyib tush ko'ra boshladim. Bunaqasi ilgari, bolalik kezarim sodir bo'lardi: ko'zimni yumardimu ajabtovur - xuddi ertaknamo tushlar ko'ra boshlardim. Hozir ham o'shanday tiniqdan tiniq, sirlidan sirlil, ammo qay bir yerlari o'zimga tanish diyorda kezib yurar edim. Chor taraf, butun atrof-javonib oppoq oydinmish-da, o'zim eski uylarimiz tomonda yurganmishman. Oyning yerdagi olachalpoq nurlaridan ma'lumki, eshigimizning ro'parasidagi anhor bo'yida, yongʻbozqorda turib, oy nuriga cho'mib yotgan tuproq tomli uylarimizdan, ishkimli bogʻblarimizdan ko'z uzolmayman. Ular bagʻbzalarni allatovur bir kumushrangga bo'yab-jilvalantirib, loysuvoq tomplarimizga oq jujun matoli yarqiroq bir narsalar yoyib, tarnovlarniyu devor sarxoklarini qirov qo'nganday oqartirib-yarqiratik, yerga, bo'gʻbotlar ostiga ajabtovur o'sma-soyalar tortib, butun hovlimizni sir-sinoatlarga ko'mib tashlaganki, u hov bir vaqtlar - akam Bo'zsuv bo'ylarini qarorgoh tutib yurgan kezlardagiga o'xshab ketgandi. Men uni sogʻbingan kezarim, yarim kechalari turib, ana shunday anhor bo'ylariga chiqib olar, yo'llarini poylab o'tirib qolar edim. Nazarimda, togʻbhamgilarning hov muyulishidan mana hozir so'ligʻbini sho'lqillatib, bir otu otliq chiqib kelayotgandek bo'laverar edi...

Hozir esa (tushga hech taraf yo'q) ichkaridagi zinamizda yolgbʻizdan yolgbʻiz, allaqachon azim yongʻbozlardan oshib o'tib, bir kenglikka chiqib olgan va hamma yoqqa bearmon yogʻbʻdu sochib yotgan to'lindan to'lin oyga, uning goh dumaloq ko'zgudek, goh osmonning u yogʻbʻiga ochilgan oq bir darichadek ko'rinishiga mahliyo bo'lib o'tirarkanman, uning sathi-ko'zqusida ko'rinyotgan bir narsalar xayolimni o'gʻbʻirlagan edi. Chindan ham osmonda suzib yurgan to'lin oy - oy emas, afsonaviy bir oina yoxud Jamshidning oppoq jomiyu uning yuzida shu vaqt-shu soatning o'zida qay bir yerda kechib turgan voqea(!) akslanib turgan kabi edi.

Oy yuziga yaxshilab tikilgan kishi uni ko'rmay iloji yo'q edi!

Ana, Oyning sutga chayilganday tip-tiniq yuzi - sathida bizning Tegirmondan to Qo'shilishga qadar cho'zilgan Izzayu uning ikki betkayiga yastangan yerlar xuddi ochiq ulugʻb kitobning ikki betiga o'xshab, allaqanday kumushrang nuqra sepilganday yarqirab ko'rinaridilar. Undanam ajablanarli joyi o'sha suvrat- da izzalik - soylik, ya'nikim ulugʻb kitobning o'rta-si Oyni qoq ikkiga bo'lib turibdi. Go'yo oyim bir vaqt aytganlaridek, ya'nikim u paygbʻhambarimiz za- monlaridan qolgan emish. U kishidan mo"jiza ko'rsatishni so'rashganida Oyni qoq ikkiga bo'lib yuborgan ekanlar. Bu dogʻb - u qora chiziq o'shandan qolganmish. Hozir esa xuddi o'sha chiziq yoqalab go'yo bir otliq qir oshib-oshiqib kelar, bu nimadan belgi - aqlim yetmas, yetmasa-da, bu go'zal kechaning sirlil oinasida akslangan narsaga sehrlanib qolgandim.

U nima, chindan tushmi yo o'ng? Tush bo'lsa, bunchalar aniq-taniq? O'ngim desam, nega sarxushman? Go'yo aqlim to'ngib qolganday, qaerdaligimni to'la anglay olma-yotirman?

Unday desam, nega yuragim allaqanday hapriqib bor-yapti, go'yo ichimga bir gala qush qamalib qolgandek? Ular gurra-gurra uchib ko'tarilganlari sari nimadir bo'gʻbzimga tiqilib-tiqilib keladi! Shu bilan bir vaqt-da men turgan zinaning o'ng yogʻbidagi yarim ochiq derazaning ortidan (katta uyda shekilli) birov, nega birov bo'lsin, ayol kishi piq-piq yigʻbʻlab, ko'rpanimi, nimani ustiga tortib, xo'riligini yutishga urinadi, hiqillaydi. Ammo ovozi yo qudratingdan, shunchalar tanishki... otini atab chaqirgudekman. Kennoyi, devorgudekman...

Uygbʻonib ketib, yonboshlagan joyimdan qaddimni ko'tarsam, xontaxaning u boshida birov shishasiga qogʻboz kiydirilgan lampachiroq yorugʻbida hiq-hiq yigʻbʻlab o'tiribdi. Tizzasida o'sha unniqqan sariq daftar, dam-badam burnini tortib, ko'zyoshlarini artib qo'yadi. Qora duxoba nimchasidan tanidim. Xotinim. Meni uxlatib qo'yib, o'zi davomini o'qiyotgan ekanmi?

- Saida, o'zizmi? - dedim hayratlanib, - o'qirkansiz, uygbʻbotmaysizmi?

- Birpas mizgbʻbiy qoling, deb o'qiy qolsam... bunaqa ekan.

- Qanaqa?..

Saida ichdan chuqur tin oldi:

- Ayol kishini nuqul musibatga yaratgan ekan: bechora kennoyingiz!..

- Nima bo'lgan ekan? - dedim yuragim toshib kelib. Endi turib o'tirib olgan edim.

- O'qiy qolaymi? - dedi u.

- Mayli, o'qing, - dedim intiqib.

U boshladi.

"...Kichigoyumlar vaqt allamahal bo'p ketibdi deb ichkaru uyga kiritib yuborgan edilar, shu qo'limdaguni tepchub qo'yay deb o'tirib qolubman.

Bir mahal lampachiroq o'z-o'zidan yorishib ketib, olov tili ichiga tushib bora boshladi. Nima bo'ptu, deb piligini ko'tarub ko'rdum, qirqib ko'rdum - qani jo-yiga kelsa. Moyi tugab bitgan ekan, axiyri o'chdu-qoldu. Na iloj, ishpechlarimni tokchaga olib qo'yib, o'girilsam deng... derazadan shunday bir nur to'kilub turibdu! Shunaqa oppoq, shunaqa shaffofki, o'n to'rt kunluk oyning ham eng yarim kechadagisi, eng tikkaga kelganu. Uyqularim ham qochub, yosh boladay deraza tagiga kelvolibman.

Chindanam tashqaru sutday oydin edu. Hovluda igna tushsa ko'rinar, ishkamlar harir govrapo'sh yopulgan beshiklarday nurga belanub yotar, bogʻbdagi daraxtlar qiygbʻbos gullab yuborganga o'xshardular.

Yulduzlari xira tortib ketgan ko'k toqida esa yolgbʻbuz oy yangi tushgan kelinchakdek jilmayib turar, uning yuzuga qarab to'yub bo'lmasdu. Go'yo chirogbʻbingni moyi tugamasa - qaramaysanmi, o'tir birpas, holu qolayluk, dardlashayluk, demoqchi bo'ladi.

Ginalar qilib, jilmayadu. Imolar qiladu har turlu. Ishvalaru ham o'ziga yarashgan.

Tavba, bu ne hol? Hech mahal oy ham ishvalar qiladumu odamga? Turlanib-tuslanadimu? Hozirguna chimildiqdan chiqqan kelinchakdek ibolu-ibolu boqmoqda edu. Endi o'sha kelinchakning kungira ko'zqusiga aylanub qoptu. Uning ichida bo'lsa, alomat-alomat narsalar oy nuriga cho'mub yotubdular. U kumush dalalar, soyalar nimasi bilandur juda tanish. Qolaversa, bir otluq o'sha soy yoqalab, ildamlab kelayotgandek. Tavba, bu qanaqasi? Oy ham hech mahal ko'zguna aylanadumi? Yerdagi narsalarni akslantiradimu?

Manum esum ogʻbʻub boryaptu. Go'yo jinmi, farishtalar aqlumni olib qo'ygandeklar. Ammo ajabtovur narsalardan (oy bo'lib oy emas, ko'zgu bo'lib ko'zgu, tavba) ko'zimni uzolmayman. Unda ko'ringan narsaga sehrlanub qolubman..."

- Shoshmang-shoshmang, - men quloqlarimga ishonmay u o'qiyotgan narsaning ustiga kaftimni tashladim.- Nima deydi? Nima

ko'rindi deydilar?

Saida cho'chib tushgan edi:

- O'zizmi, adasi? Nimasi tushunarsiz?

- Otluq ko'rindi deydilarmu? - Men hayratimni yashirolmasdim.

- Shunaqa yozibdilar, nimasiga... ishonmaysiz?

- Bilasizmi, o'sha otluq, o'sha oyda ko'ringan narsalar, mening tushimga kirib yuribdi. Hali-hozir, endi esa, siz o'qib turibsiz.

- Subhonalloh, - dedi Saida va ko'ksiga tuf-tufladi. - Shunaqasi ham... bo'ladi ekanmi?

- Bo'lar ekan-ku, o'qiyvering-chi, - dedim davomiga intiqib.

Saida kimga ishonarini bilmay, daftarni o'ziga yaqinroq surdi.

"...Xayolumda o'ziz. Chegaradan o'tolmay qayoqlarda qoldiz ekan? Tangritogʻda inqilob bo'lgʻan, sarboni o'lgʻan ketilib, lashkar tarqatub yuborilgan, xalq yetum bo'taday bo'zlab qolgan bo'lsa. Boturlar togʻlarga to'zib, har kim o'z joninu asrashga tushgan bo'lsa. Siz musofirlar qayga bosh urib bordingiz, qay diyarlarni oshiyon tutdingiz ekan?"

Ozodlik nash'u namosi shunchalar qisqa, Ollohimning inoyati muvaqqat ekanmiki, Tangritogʻ tomonlardan xabar kelmayin qo'ydi. Qochgan qochdi, to'zgan to'zdi, hatto Siz Boturlardan bir mujda yo'q. Qay o'ngir, qay qoyalarda, qay dovon, qay qo'l yetmas muzliklarda qoldiz ekan? Yo hali ozod bo'lmagan viloyatlarda yuribsizlarmu? Nega biron xabar yo'q, mujda yubormassiz? Axir shu umidda bu diyarlarga jo'natubmu edungiz? Rizoluk bergan, Ollohning omonatini to' abad saqlagayman deb, ahlu ayolumni, shariatimni har narsadan ustun tutgayman deb ontlar ichgan kim edu? Qaylarda qoldiz, Boturmurodum? Men istamasman siz qasamxo'r bo'lib qoluvingizni. Ollohimning oldida gunohkor bo'lib turuvingizni.

Ana shu topda, Oy nuri uzala tushgan o'rnumga o'tirib ulgurmay edumki, deraza chertilub, qiya ochilgan tavaqasidan Oyni o'zi kirib-la kelmoqqa boshladi. Yo Arshul azim, bu nesi? Shu mo'ralab turgan Oyni-da ishimu, boshqaning?

q

Nafasum ichimga tushub qaltirablar kettum!.. Ne hol yuz bermoqda, anglab olmoqqa ojuz edum. Jonum, unga qo'shilib jon qushum bo'lgʻan zumdada turar edu. Qo'rqib ketganum shunchalik!..

Shunda... derazaning ikkinchi tavaqasi-da ochilub, men sogʻingʻan, orzuqib kutgan kimsaning o'zi ko'rinub (azbaroyi Xudo, haligi qo'rqub, titroq qayoqqa kettu?) yurakum dukurlab bersa deng - bo'lgʻan zumdaga issiq bir narsa tiqilub, ko'zlarimga achchiq yosh quyilub kelibdu. O'zum "u kishi, u kishi-ku!" deyman-u, sira ovoz bitmaydu.

Nihoyat, Siz-o'ziz:

- Mahfuz, men keldum. Ontimni ustidan chiqqali keldum, - dedingizu bir xatlab derazadan oshub o'ta qoldingiz.

Oymo'mada yurgan otluq, ko'zguda ko'ringan kishi - o'zingiz kirib kelgan edingiz!

Yo, Qodir Olloh! O'zing mehribonlarning mehribonisan. Karamingga ham, sinovlaringga ham taraf yo'q! Boyagi belgular chin ekan. Chin chiqdi, ey Ollohim! Bu ham bo'lsa, sening inoyating, karamingdir. Men Olloh yetkazgan kishimning quchogʻida o'zimni unutub, yo'qotub yigʻindildum. Shuncha sabrlarumning mevasiga yetishub turardum.

Qachon deraza tavaqalarinu yopub qo'yduk, men musofirginaning yupqa o'rnuda qancha so'ylashub-ginalashub o'tirduk, arazlarimuzni to'kishduk, taskinlar olduk, bilmayman, keyin shuncha judolikdan so'ng topishgan shar'an nikohdagi kishilarga paygʻambarimiz buyurganlaridek qancha suhbat qurdik, yolgʻan Oy guvoh edu. Ke-yin u ham hayo qilib, magʻribgami - qayoqqa ogʻib ketdi, mo'ralamay qo'ydi. Faqat ayoq tamonimizda, derazaning takkinasida namat ustida qizil tulki terusiday bir narsa cho'zala tushgan edu, xolos.

Keyin bilsam, bizning ishumizdan xijolatlarga tushub, allaqanday qizarub botayotgan oy ekan. O'zi uchrashtirub, o'zu xijolatlarga tushsa-ya...

Uni ko'rib, Siz shoshib qoldingiz.

- Suvingni olib kela qol, vaqtim bitibdi, - deb shivirladungiz.

Bu gapdan mening xushum ogʻib hayozdi:

- Qanaqa vaqt, Sultonmurod aka? Qayoqqa borgaysiz endiyam?

- Aka demagil, bunday buyurilmagan, - dedingiz Siz irim qilib. - Yaxshi niyat qil, adasi, adajonisi demoq lozim, - deb

shivirladungiz qulogʻingizga. Menu yupatarmudingiz, avrarmudingiz - bilolmasdum. Lekin gaplariz moydek yoqib tushmoqdaydi. Bo'ynungizga osilub erkalandum:

- Qayon borgaysiz, qo'yub yubormasman bu gal. Endiyam aldab ketolmassiz. Aytasiz, qanaqa vaqt?

- Muhlatim bitadur, Mahfuz, tushun, - dediz sochlarumni silab.

- Qanaqa muhlat? Kim qo'yadur unu? Ko'rub-bilub turib?.. - Men xo'rliqum tutub yigʻindilmoqqa boshladum. Bo'ynungizga battarroq osilub olganmidum, yuzlarimni ko'ksingizga bosub qo'yvormasmidum Siznu - o'zum bilmasdum.

Shunda qulogʻingizga issiq nafasingiz urulub, shivirladungiz:

- Hoy, Mahfuz - ayasi, shunday turavergaymizmi, farishtalardan uyalmay? Tong otib boryapti.

Qo'llarim o'z-o'zidan bo'shashdular. Siz haq edungiz. Bu turishimiz Ollohga ham xush kelmas edu...

- Men hozir. Faqat Siz miq etmay turgaysiz. Xo'p, - dedim-da, derazadan yengil tushub, oyoq uchuda oshxonaga yurindum. Suv chelak, togʻhoralar o'sha yoqdaydi...

Yuvinub-tarangunimizcha Oy ham bo'zarib bogʻib pastidagi katta tut ortiga o'tub turdi. Oldi xo'rozlar qichqurub, chaqirmoqqa boshladular. Anhor yoqalab ketgan ko'chamuzdan oldi bozorchi aravaning qitirlab o'tuviga oz qolmoqdaydu. Ko'k toqidan yumalab borib haligi tut tagida ko'ringan Oy tomlari faqat daraxt tepalariga o'z ukparlarini qadar, hali ko'rinmay turgan yulduzlar endi baravariga charaqlab, ko'payishib ketgan edular. Balki mening o'zumga shunday ko'rinmoqdadur, tuyulmoqdadur. Siz borlingizdanmu, negadur qushday yengilman. Atrofingizda uchub-qo'nub, girgitton bo'lib-da yuribman. Agar ketadurgon bo'lsangiz ortingizdan qolmasam kerak. Farishtaday uchub ketsam-da mumkun. Bu yerda qolmasligingizni hech-hech tushunolmayman. Tushungim-da kelmaydu. Axir qancha vaqtda - endi yetishdum. Yetishganda ayrilish...

- Endi menga javob berasan, Mahfuz. Shoshmasam bo'lmaydi, sheriklarimni ortiq kuttirolmayman xatarga qoldirib. Tushun, - dediz.

Qani tilim aylansa, termulaman, xolos. Bo'y-bastlaringizni, o'sha turishingizni ko'z qorachiqqlarimga muhr-lab-joylab olmoqchi bo'laman. Tikilamanu miq etolmayman. Ich-ichimdan bir nimalar toshib kelutti, bilaman, tugʻibyon, achchiq taqdirimizga qarshi isyon, lekin bu yozugʻimiz Ollohdan ekanuni, bu bizga sinov ekanuni anglab turganum uchun ham unga shak keltirub qo'yushdan o'zumni tiymoqdaman. Lablarimni mahkam qimtib olganman, tishlab olganman. O'krab yuborishga qo'yma-yoturman.

Agar bir ogʻibiz yupatishga boshlasangiz qutulolmasdingiz, meni yigʻibidan toʻxtatolmasdingiz.

Shu tob koʻchamuzdan gʻibirchillab birinchi bozorchi arava oʻta boshladiyu bedapoya tomonda allaqanday sergak ot uni sezib, kishnab yubordu. Va siz shoshilishga tushdingiz:

- Faqat sendan iltimos, men kelganimni ichingga yutasan. Xoʻp?!

- Xoʻp, - dedim men yigʻibimni-da, ichimga yutub.

- Xolamgilarga-da, aytmagaysan. Tushunding?

- Tushun-dum, - deb bosh silkigan edum, koʻz yoshlarum bilagumga duv toʻkildular.

- Bizni eson-omon yetib olsin desang - ichingga yutasan, keyin yigʻiblab emas, kulib kuzat meni. Qaytishum oson boʻlgay, - dediz qulogʻibimga shivirlab. Yelkandan quchganacha deraza oldiga qadar bagʻibringizda olib bordingiz. Oʻzingiz shoshib turibsiz-u, yana bir nimalarnu tayinlamoqchi boʻlasiz.

- Eshitding-a, bu diyorlarga qaytishimni istasang, yigʻiblamay kuzatasan. Boʻzlamaysan faqat. - Ke-yun shoshub tayinlay boshladingiz. - Uzoqni ishi qi-yin, agar bir gap boʻlib, uzoqib ketsam, qiynalib ketsang, eslab qol, bu diyorlarda yolgʻibiz qiyomatli bir doʻstim bor. Oʻshani topib bor. Xasti Imomdan oʻtganda Kalkovuz suvi bor. Oʻsha tarafdin soʻroqlaysan. "Oytoʻra buvining oʻgʻibli Chaman akaniki qayda?" degaysan, koʻrsatib berishadi. Ogʻibir kunga qolsang, oʻshani top.- Siz shoshgandanmu, mening yigʻiblab berib, hammanu uygʻibotub yuborandumdan qoʻrqqandanmu, derazaga oyoq qoʻyib olgandingiz. Bir hatlashda hovliga tushib olgudek edungiz.

Men esam, Sizning oʻz diyoringizdan bunday oʻgʻibruncha chiqib boruvingizni istamasdum. Boturlarning ayoluday otingizni yonuda uzangungizni ushlab, kuzatub borarumni, buni butun Kattabogʻib, barcha-barcha qarindoshlaringiz koʻrib turuvini istardum. Ammo na qilay, ixtiyor menda emasdu, Xudoning xohlashi shunday boʻlmoqdaydi, chidardum.

Siz hovliga yengil sakramoqqa shaylangan kezda bir nimani eslab, yengil qayrildingiz:

- Ha, darvoqe. Olloh bugungi kechamizni xush koʻrib, iltijolarimizni eshitib, oʻgʻibilmi-nima ato etgan boʻlsa... otini oʻzing bilib, Yodgormurod qoʻygaysan.

- Sultonmurod aka, nega unday demoqdasiz? - dedim oʻkrab yuborishdan oʻzumni zoʻrgʻiba tiyib. - Hali-veri...

Qani u yogʻibini ayta olsam, soʻray olsam. Olovday kuydirmoqlaydi u soʻz yurak-bagʻibrunmi. Aytaman desamam ayta olmasdum.

- Bilmadum, Mahfuz. Hammasi Ollohdan. U dilimga soldi - aytdim, qolganini ham oʻzi oʻnglagay istasa. Sen duodan qolma.

- Qolmagayman, qolmagayman... Yaxshi boring faqat.

- Yaxshi qol, - dedizu men Sizni yoʻqotub, huvillaganacha qolaverdum. Endi oʻzumni qarogʻibaymanki, u yogʻibi yoʻq: topganumda nega qoʻyib yubordum, deb!

Nega oʻkrab yigʻiblab, kichigoyimgilarniyu hammani uygʻibotib yubormadum!

Nega jilla qursa, inshaalloh demadum!

Shunday desam, bu kunlarga, bu malomatlarga qolmasmidum. Hamma keladigani ortda ekan. Siz ketdizu men hech yerga sigʻibmay qoldum.

Ikki oygina yayrab yurganlarum, oʻsha kechani eslab bir yerga yetganlarum hammasi burnumdan buloq boʻlib chiqib boshladu.

Kasalni yashirsang, isistmasi oshkor qilganiday, Sizning u tashrifingizni boʻyimda boʻl-gan narsa oshkor etib borardu. Uni sirib ham, halfillagan keng koʻylaklar kiyibam yashirolmasdum. Zingilli koʻzlar, sinovchan nigohlardan qochub qutulolmasdum.

Axiyri ostona hatlab chiqolmay qoldum, Kattabogʻibga gap tarqab ketupti: anuv koʻhlik kelin boʻyida boʻp qopti, deb! Qani, tushuntirib boʻlsa Siz kelganingizni... bu ishlar sharʻan ekanini. Hatto kichig-oyumlarga aytmagandum, endi qanday ogʻibiz ochaman? Qolaversa, Sizga vaʻdam bor, bergan soʻzim bor. Endi qaysi til bilan ochaman u tashrifingizni? Nega bu yogʻibini oʻylamagan ekanmuz?

Boshimga qopmu - nima kiydirilgan odamga oʻxshayman. Dunyo shunchalar zimiston, ertam shunchalar qoron-gʻibu. Olloh oʻzi yoʻl koʻrsatmasa, bilmam, undan qanday qutularman? Najot koʻrinmaydu hech. Yo oʻzingiz kelib qutqarib qolasiz, yo nolam Ollohga yetub, Oʻzi ku- shoyish bergay - boshqa yoʻl yoʻq!

Faqat esumni yeb qoʻyib, Olloh izn bermagan ishlarga qoʻl urib, rahmimda koʻtarib yurganum - Yodgormurodingizning onasimas, qotilasi boʻlib qoluvimdan qoʻrqaman. Keyin nima qilaman? Ollohning qoshida nima deb javob bergayman?! Uning qoshida xijolat boʻlgandan bu dunyoning har nechuk azoblari afzal! Shu andishami - nima, menu bu dunyoda tutib turibdu, ushlab turibdu.

Qolgan barchasi - kechib yuborgulik! U malomatlar oldida oʻtib yuborgulik! Bu yogʻibu nima boʻladu, bilmayman. Misoli ulkan choh - soʻngsiz qorongʻibulik bir jar roʻparasidaman. Meni uning yoqasidan kim ham qutqargay? Kimga ogʻibiz ocha olgayman? Axir, oʻzingiz tayinlagansiz. Yoʻl koʻrsating, bir imdod bering, Sultonmurod aka? Mahfuzam omon boʻlsun, Yodgormurodim tirik qolsun desangiz - jilla qursa, Ollohga iltijolar eting. Oʻzi yoʻl koʻrsatsun, kushoyish bersun. Bosh-qa kimdan madad tilay?! Izlay, qidiray?..

Ey, Parvardigorim! Oʻzingga iymon keltirganman. Oʻzing yorlaqa va bir yoʻl koʻrsatgil. Oʻzing sabru jamiil ato et yo shu musulmonlik holumda bu omonatingni ol. Oʻzing qoʻlla"...

* * *

Endiyam ishonmayinmi, Sultonmurod akang kepti, degan gaplarga? U tushlarimgacha bundayin kirib yursa?

... U nimadan belgi, imdod beryapti? Endi qaytishidanmi? Qachon qaytadi ekan? Chaman akam bilanmi? Buni ham bilmasdim... Kutamiz, intiqib-intiqib kutaveramiz.

Ilon Qachon Poʻst Tashlaydi (yoxud "Koʻk Toʻnli" nimadan ogoh etmoqchi?)

Yana hikoyachiga maʼlum tarixlar davomiga.

Kattabogʻibimizda boshim borib-oyogʻibim kelganacha sandiroqlab yurgan kezlarim edi.

Men soyma-soy kezib, bedapoyama-bedapoya oshib, Ergash choʻloqqami, boshqagami toʻr sudrashib yursam ham, bolalar bilan kechgacha Izzada qolib ketib, baliq tutsam ham hech kim hech narsa demasdi. Chunki biz - pakana pari Maqsudxoʻja janoblariiga Hoji doʻxtirdan shunaqa ruxsat tekkan: tepalarda varrak uchirib, qoʻziqorin terib, Boʻzsvularda yovvoyi kaptarlarning potirlab uchishiga mahliyo boʻlib, jarma-jar, tepama-tepa oshib, qamishzorlardan oʻrdagu moshak-qushlarni quvib yurib, bosh ogʻibrigʻibimni oʻsha jaru jurlarga, qamishzorlarga tashlab kelishim kerak.

Lekin bugun uyda qolgan, supamizning tepasidagi katta qari tolga chiqvolib, toqaychi bilan istak terayotib edim. Goho-goho

yonginamdagi qo'shning devoridan oshib o'tib, qizil marjondek bo'rtigan o'rik shoxlariga, uning endi, onda-sonda lab ochgan oq-pushti gullari ustida parvona bo'lib gb'uvillayotgan asal-arilarga mahliyo bo'lib qolaman-da, yana istar-istamas istak terishga tushaman.

Bugun oyimlar bilan toklarni ko'tarib bogv'blamoqchimiz. Tol ustiga chiqib o'tirmay Izzadan shunaqa tok bogv'blaydigan o't (u botqoqda o'sadi, sovuq ham urmaydi, faqat mollardan omon qolganmi-yo'qmi?) o'shani o'rib kelsam ham bo'lardi, erindim. Tol xivich-istakda bogv'blashni oyim qotiradilar, bahonada o'zim ham qarab turib, o'rganib olaman.

Qolaversa, tol ochilib kuchini xodalariga bersa, kelasi yil ishkomga ham, bagv'bzarlarga ham yaraydi. Shu bois supa yuzi tol chiviqqlarga to'lib ketgan bo'lsa-da, men tushishni o'ylamay istak terayotib edim, shu vaqt eshigimizga bir otliq kelib, egardan tusha boshladi. Men uning qizil shapkasini ko'rganimdayoq etim jimirlab, damim ichimga tushib ketdi. Tol ustiga berkinish mumkindek, sekin pusib o'tirib qopman. Uning yuzi juda tanish ko'rinar-u, eslay olmasdim. Milisa bekorga tashrif buyurmasligini bilsam-da, (balki bilganim uchundir!) xavotirga tushib, ich-ichimdan qirindimi - nima o'tib borar, zo'r berib, "Nimaga kepti ekan, bu go'rso'xta?" deyar edim.

Bu orada u otini devorga yonboshlab o'sgan bukri jiydamizga bogv'blab, bu qishdan xiyla tob tashlab chiqqan yakka tavaqali eshigimizni itardi. Eshik chindan ancha ogv'bhirlashib qolgan shekilli, gb'bhijrlab zo'rgv'ba ochildi. Kelgan odam unga sigv'bmaya yana itarib edi, eshik kesakisiga qo'shilib, usti lopilladi. Bu ham yetmagandek, shuvillab sarxoki to'kilgan edi, u yelkasini qisib, yarim qadam chekindi va ostonada turib, zulfinni qoqdi:

- Hoy, kim bor? - Go'yo qochadigan hech kim yo'qmi degandek u tomoq qirib, yo'talib qo'ydi.

Men ang-tang qopman: milisaning bunaqasini endi ko'rib turardim! Anuv shaharlikka o'xshatib adashibman shekilli! Tavba, birovning ichkarisiga ko'z qirini tashlashdan tiyilib-tortinadigan odam... qandoq bu fo'rmani kiyib opti?

Ammo qay ko'z bilan ko'rayki, u ijzatsiz ostonada hatlay olmay turar edi. Men o'tirgan yerimdan qaddimni ko'tarib, ovoz berishga shaylangan joyimda... otxona ortidagi jiyda tagida oyimning qoralari ko'rindi. U kishi paxsani buzib opamlarnikiga ochilgan yo'ldan chiqib kelar edilar.

- Hozir-hozir... - Oyim shunday deb ovoz bergancha, orqalaridagi Mahfuz kennoyimga "keting-keting"lab jiyda tagidan hovliga chiqib keldilar.

Ostonadagi odam oyimning qo'l silkishlariyu o'rta yo'lkadagi kennoyimni ko'rdimi-yo'qmi, bilmayman, oyimning ovozlari eshitib, qaytdi. O'sha yoqda turib, javob-muomala qiladigan odamdek eshikni o'ziga tortib edi, u boyagidek gb'bhijrlab yana sarxoki to'kildi.

Oyim supadan o'tib, ro'mollarining bir uchini tishlagancha yarim o'girilib to'xtadilar.

- Aytavurning, nima ishingiz bor edi, kimsiz?

Oyim tanishlarning oldiga chiqib boraverar edilar, qochmasdilar, buning ovozidan begonasiradilarmi - yarim yo'lda - ovoz eshitaladigan joyda to'xtagan edilar.

- Xolamoyi, menman, Zokirjon uchastkovoyiz: taniysiz. Gapim bor edi, Sulton oshnamizga tegishli.

Oyimlardan oldin mening tepa sochim tikka bo'ldi: bu dogv'buli nimalar deyapti? Oyimlarni avrab, nimani bilib ketmoqchi?

- Oyi, - dedim o'tirgan joyimdan shishib.

Ammo oyim akamning nomnii eshitgandayoq o'zlarini yo'qotib, ko'cha eshikka chiqib bora boshladilar:

- Voy, shunaqami? Kiravuring, nimaga qarab turibsiz? Shundan shu yoqqa kelasiz-u, kirmay ketasizmi?

Hay-y, esiz, o'zim chiqib bormaymanmi, darvozadan qaytarib yubormaymanmi!.. Oyim ham qiziqqlar, kennoyimni opamlarnikiga chiqarib yuborganlari nimayu, buni "kiring"lab qistashlari nimasi? Milisa zotiga ishonib bo'larkanmi! Ammo endi kech edi. U ichkariga kirib bo'lgan, engashib - oyimlarga yelkasini tutib turar edi. So'ng qaddini ko'tarib, kamiga shan-gv'billadi:

- Tanidizmi, xolamoyi. Men o'sha Zokirman, hozir bu yoqqa o'tganman. Shu yoqlar hammasi menga qaraydi, tinchligini mendan so'rashadi. Shunday-shunday. Anuv kuniyam kelgan edim. Qo'shniznikiga kelganlarni opketgani...

O-la, maqtanchoq! Ahad akalar tutib, xabar berguncha qaerda edingiz? Tayyoriga keldingiz-ku!

Men gb'bashim kelib, azbaroyi chetga qarab, chirt tupurdim: xuddi o'zi ko'rgandek ogv'bzini to'ldirib maqtanganiga o'lasizmi?

- Umrigingangizdan baraka topinglar, yaxshiyam sizlar borakansiz, bo'lmasa, qo'shniginamni naq tuyuqqlay deb turgan sigirini gum qilib ketishar ekan, - dedilar oyim alqab.

- Sigir ham gapmi?!- dedi mehmon sirli qilib,- ularning niyatini hech kim bilmaydi, ha.

- Shunaqami?- dedilar oyim uni ichkari boshlab.

- Ha-da. Ammo-lekin birovga aytadigan gapmas! Yo'liga shunday kelib, tekshir-tekshir qilib o'tirishgan. Amakini surishtirgan kishi bo'lib, mehmondorchilikni quyuq qilib... maqsadlari esa boshqa...

- Voy, kishi ko'ziga ekanmi?

Oyim tezroq borib, zinadagi suv chelagu jomni yo'ldan ola boshladilar. Men esam, bu izquvar ipi-risqiga (xolamlarnikida surishtiraverib ensalarimni qotirgani hali yodimda turibdi!) ko'ringim yo'q, tol tepasida miq etmay o'tiribman. Ko'zi tushmay o'tib ketsayu - qutila qolsam...

Ammo hammaning ko'zini shamv'balat qilish mumkindir-u, milisaning nazaridan qutulish qiyin. Supayu hovli yuzi bilan bitta bo'lib yotgan chiviqqlarga ko'zi tushgan zamoniyoq menga qaradi va eski qochqoq "do'sti"ni ko'rib ishshaydi:

- Iya, istudent, bugungi dars nima bo'ldi, tol tepasiga chiqib opsiz?

Men tushuntirish bergim kelmayinqirab, toldan devorga o'tish harakatiga tushaboshlagan edim, oyim zinadan javob qildilar.

- Bu damda, akajonisi.

- Dam? - Milisa shubhalanib, bir menga, bir oyimlarga qaradi, - hamma bolalar o'qib yotibdi-ku?

Men hamon javob berishni o'zimga ep ko'rmay tushishga imillardim.

- Bir yilga chiqdi, akajonisi, Hoji do'xtir qogv'boz qilib berdi, - dedilar oyim.

U ham rosa qovoq-miyalardan ekan:

- Qogv'boz? Qanaqa qogv'boz? - dedi oyimning orqalaridan ergashib.

Mening gb'bhijnim kelib turibdi. Hoji do'xtir degandan keyin hammasi tushunarli-ku! Ijkilashiga balo bormi?!

Oyimlar-ku, menga nima bo'lganini aytib, uning rahmini keltirish bilan ovoralar:

- Voy, Xudo bir qaytib berdi-ku. Shamollab deng, ko'zini ochmay esxonamizni chiqarvordi-ku...

- Shunaqami? Men bilmayman, uzr-uzr.

U menga achinib qaragan mahal opamlarning yo'lagi tomondan otilib chiqqan Bo'ynogv'bmimiz o'qdek uchib kela boshladi. Milisa

chindan hushyor ekan, Bo'ynoq irillash u yoqda tursin, damini ham chiqarmay uchib kela-yotgan, shu kelishida uning to'pigʻidan olishi tayin edi. Ammo Zokir milisa qay ko'zi bilan ko'rib, qay sezgisi bilan bildi, kuchuk zinaga yetmay o'girilib, kesak olayotgan kabi yerga engashib ulgurdi:

- Yot, esi yo'q! - deb po'pisa qildi kamiga.

Buning ustiga oyim ko'rib qoldilar:

- Qayt, Bo'ynoq!

It irillaganicha to'xtadiyu, ammo oyimning ra'yalaridan o'tolmay gʻʻazabini ichiga yutib, nochor orqasiga qayrildi.

Bir talab, o'takasini yorsa, toza xursand bo'lar, o'sha tirgʻʻbalganlarning armonidan chiqar edim-ku, afsus, it itligini qilmagan edi.

Zokir milisa rangi o'ziga kelib, zo'rma-zo'raki iljaydi:

- Iting yomon-ku, a?

Yomonga yomon degim keldi-yu, oyimlardan hayiqdim.

U shunda ham itdan ko'zini o'zmay (chalgʻʻʻisayoq oyogʻʻʻiga tashlanib qolishidan hayiqib) zinaga ko'tarildi. So'ng ikkala oyogʻʻʻini baravar tapillatib edi, qaytib keta-yotgan it irillab tashlanmoqqa hezlandi.

- Bo'ynoq, qayt! Esingni yedingmi?! - deb urishib berdim.

Zokir milisa gurji kuchugimizga ishshayib qa-radi.

- O'zi zigʻʻʻirdek ekan-ku, bunda es nima qiladi?!

- Shu gapiz esingizda tursin, qaytishda ko'rasiz,- dedim.

- Ie, shunaqami? UZR-uzr, men yomonlamoqchi emasdim, - deb u ham kuldi.

Bo'ynoq bunga javoban irillab, tishini ko'rsatib qo'ydi-yu, noiloj nari ketdi.

Men oshxona ustunidan sirgʻʻʻalib tushib, zinada kutib turgan "eski tanishim" bilan yo'liga ko'rishib qo'yib, ishimga qaytaverdim.

Uyga odam kelganda shuncha istak hovli bilan bitta bo'lib yotsa, yaxshimasdir? Oyim ko'rpacha yozib bo'ldilar shekilli:

- Keling, opovsi, kiravering, tortinmang, - deb chaqirdilar.

Ular o'tirib, duoi fотиha qilishgan, hol-ahvol so'rashgan bo'lishdi. Oyim hamma qolib, shahardagi opalarini, pochchani,

ularnikidagilarni so'rab-surishtirar edilar. Xuddi bu u yerga har kuni kiradigandek.

O'rik bo'rtiqchalarini bo'rttirib, gʻʻʻunchachalarini anor donachalaridek qizartirib yuborgan ko'klam oftobi asalarilarga ham jon

baxsh etib yuborgan, ular chor-atrofnı tutib, - gʻʻʻuvillab-vizillashar, shohdan shohga qo'nib, ko'z yora boshlagan gʻʻʻunchalar

ustida namoz o'qishar, o'rik gullarini joynamoz etmoqchi bo'lishar edi. Biz ham bugun uyning qishi bilan o'tirib qolgan zahları,

mogʻʻʻʻoru ko'mir hidları ko'tarilsin deb eshik-derazalarnı ochvorgan edik. Shuning uchun dahlizdagi barcha gap-so'zlar menga

jangillab eshitilib turar, kirmaganimdan pushmonda emasdim. Nimaga kepti ekan bu go'rso'xta, deb ichim qizib turgan bo'lsa-da,

qo'lim ishda - o'zim istak terish bilan bandman-u, qulogʻʻʻim ding, o'sha yoqda edi. Hech bir gapni qoldirmay suvdek simirib

turibman. Zokir milisa bo'ladiyu bekorga keladimi, u quv!

Ammo oyim shundan shu yoqqa kelgan mehmonni bir piyola choyu qaymoq bilan siylamay jo'natgilari yo'q edi. Tanchadagi choy,

chambarakdagi qaymoq bilan qoniqmay ichkari uyning to'sinidan cho'pga ilib uzum olib chiqdilar, paqirdagi suvda chayib oldiga

qo'ydilar. Uni ham kam bilib, yongʻʻʻʻoq chaqib opkirdilar. So'ng churrak non ushatib, katta tokchadan durda olib qo'ydilar.

- Oling, qishloqning ne'matlari. Nasibangiz qo'shilganakan, tortinmang.

Oyım uning qaysi bir so'ziga iyib ketaqoldilar, hech aqlim yetmay turibdi. Milisa zotini ko'rsalar tepa sochlari tikka bo'ladigan

odam buni opalarining o'gʻʻʻʻlidek ko'rib, aylanib-o'rgilar edilar. Sultonga tegishli degan bir ogʻʻʻʻiz so'ziga shunchalik erib, iyib

ketibdilarmi, tavba. Yo yuz-ko'zidan bir narsani sezib siporishlayaptilarmi? Bularga ishonib bo'larkanmi? Hech birovni ayaganmi

bular? Avrasa mumkin, lekin o'la qolsa, sir bermas.

- Oling, aylanay, qaerdan kelgansiz! Har qancha nonushtangiz bo'lsa, yarim yo'lda tushib qolgan. Oling, opovsi, osh bo'lsin, - deb

ora-chira qistab, choy uzatardilar oyim.

U esa Xudo berib, avval qaymoqni paqqos tushirdi. Keyin durda bilan uzumni.

- Voy, xolamoyi-ey, ammo-lekin durdani qotiribsiz. Manman deganlaram bunaqa durda qilolmaydi! Maska bo'p ketipti, maska!

Hov-v, sigir ko'p yaxshi narsa-da! - derdi u. Nihoyat, u kekirib orqasiga yastandi. Shu yastangan kuyi choy ho'playturib, men

tomonga ko'z qirini tashlab qo'ydi. Meni supada istak terish bilan ovora ekanimni qo'rib, o'zicha xotirjam tortib, uzoqdan gap

boshladi:

- Xo'sh, Kattabogʻʻʻda nima gaplar, xolamoyi?

- Nima gap bo'lardi, tinchlik, - uning muddaosini anglamayinqirab javob qildilar oyim. Zokir-quv gapni mish-mishlarga burdi:

- Sulton qaytipti, yana anuvlarning xo'b adabini beryaptimish, degan gaplar-chi? Shamol bo'lmasa, daraxtnıg uchi qimirlamas?

Oyım, qo'l silkidilar:

- Hammasi bekorchi gaplar! Keladiyu qorasini ko'rsatmaydimi? Shunga ishonib o'tiribsizlarmi?

- Bo'lmasa, kim... o'gʻʻʻʻlarning dodini berayotgan? Bir emas, qanchasi adabini yeb, pusib ketdi-ku, axir. Yo noto'gʻʻʻʻbrimi? - dedi

u. Sinayaptimi-rostdan so'rayaptimi, bilib bo'lmasdi.

- Yo'q, - dedilar oyim qat'iy qilib, - Sulton bo'lsa, qo'rqib-netib o'tirmasdi, kirardi.

- Demak, uning nomidan birov... shundaymi? - dedi milisa.

- Shundan bo'lagamas. Uni bu yoqlardan izlab ovora bo'lmay qo'ya qolinglar. U sizlardan qo'rqmasdi, bilasizlar-ku.

- Bilamiz, lekin... - Zokir milisa ovozini past-latdi, men qo'ltigʻʻʻim tagidan uning oyim tomonga engashib bir nimalar

deyayotganini qo'rdim, - lekin Siz kechagilar bekorga kelgan deb o'ylamang.

- Ularnı atay... yuborishganmi?.. - dedilar oyim.

- Buyam... kishi ko'ziga, - dedi u ovozini yana ham pastlatib.

- Voy, tuzoqmidi?

- Ha-da.

- Voy, o'lmasam, - Oyım yuzlarini changalladilar,- Hali shunaqqibam tutadilarmi?

- Tutadilar, - dedi u.

- Boyaqish jigarimiz. O'z yurtiga qaytishga ham ruxsat yo'qmi?

- Siz nima deb o'ylovdingiz, gunohlari kechirilganmas, - dedi u o'sha-o'sha past ovozda nimadandir hadiksiragan kuyi. Ora-chira

hovliga ko'z tashlab qo'yadi. Mendanmi, kimdan hadiksirayapti.

- Voy, xudoyim, tutsalaroq qamaydilarmi? - dedilar oyim o'takalari yorilib.

- Qamash ham gapmi, omonlik yo'q unga. Shuning uchun, - dedi u yana ovozi bo'yagidek pastlatib, - esi borida...

Oyim hayron qoldilar:

- Nima, esi borida?... O'zi yo'q odam qanday etagini yopadi? Unga biz qanday yetkazar ekanmiz bu gapni? - deb tikildilar. Hatto men bir quchoq istak qo'ltig' b'rimda yerga cho'kkalaganimcha qolgan edim: nahot uning kelgani rost? Biz bilmagan narsani bular qaydan bilaqolibdi?!

Milisa tomoq qirib, men tomonga alanglab oldi. Bunga sari men hech narsadan xabari yo'q odamdek ishga mashg'ulman.

U bo'yagidek shipshidi:

- Siz menga ishonib. U chegaradan o'tdi degan gaplar bor. Bo'lak odam bo'lsa kelib yurmasdim, ichim ham achimasdi. Shuncha mardliklar qilib yurgan odam... bekorga tuzoqqa tushib yurmasin. Bilib oling: bu gapni mendan eshitmadiz! Umuman, men bu yerga kelganimam-kirganimam yo'q. Qoramni ham ko'rmadiz. Xo'p? Anuv o'g' b'rilchangiz ham... eshitdiz-a?'

Oyim allaqanday garangsib, shoshqich bosh silkidilar:

- Xo'p, opovsi, xo'p. Shu gap shu yerda qoldi.

- Xo'p bo'lmasa, men turdim. Mehmondorchiligingiz uchun rahmat. Qaymog' b'ru durdalariningiz esdan chiqmaydi. Sog' b'rim sam kelaveraman, maylimi?

- Voy, maylisi nimasi? Qaymoq sizdan aylansin, eshigimiz hamisha ochiq.

U allaqanday oshiqib, oyimning duoi fotihala-riga ham qaramay o'rnidan tura boshladi.

- Rahmat, endi orqamdan chiqib yurmang, - dedi u boshqa gapga o'rin qoldirmay. - Men tekshirgani kelgan odamman. Har kim har xil tushunib yurmasin.

Oyim nochor dahliz o'rtasidayoq to'xtadilar.

- Xayr, Ollohning panohiga, - dedilar xijolatlanib.

- Xayr, - deb u zinamizga chiqib keldi. To'xtab o'sha yerdan keng hovlimizga, ochib qo'yilgan-u, toklari ko'tarilmagan ishkomlarimizga, devor bilan bo'y talashib o'sgan behilarimizga yana bu yoqda bo'rtib yotgan ertangi gilosimizga govmichchadek qizarib, g' b'unchalab kelayotgan o'rikka suqlanib-havaslanib qoldi. Negadir ko'zini yumib, (huzurlanibdir balki) yuzini ishqab qo'ydi.

Va men - quchoq b'rimda bir dasta istak, uni ko'ksimga bosgancha hayratlanib turganimni ko'rib, issiq jilmaydi. Va shu issiq jilmayishida o'zimga judayam tanish-boshqa birovga o'xshab ketib, meni yana ham hayratda qoldirdi. Subhanalloh! Ko'z oldimda tamomila boshqa birov - bizga yaxshilik sog' b'rinib kelgan ko'k to'nli, bo'ydor odam turar, u akamning qay bir yigitlaridan biriga juda-juda o'xshab ketar edi. Bunday hushqad, istarasi issiq kishini qachon, qaerda ko'rgan ekanman?

Esladim.

U nimasi bilandir rahmatli Haybat akamga juda-juda o'xshab ketgan edi. Tavba. Qanday qarindoshchiligi bor ekan ularning? Balki hamma mard, tanti yigitlar ham vaqti kelib, shunday ko'rkam, xushqad tortib ketarmikanlar? Yuzidan nur yog' b'rilishini ko'ring buni. Kim aytadi uni Zokir milisa deb, hech kimga el bo'lmaydi, deb? Boya kelgandagisini ko'ringu hozirgisini ko'ring. O'zi nima voqea yuz bera qoldi?

Hushim o'zimga kela qolmasdi.

Va shunda birdan ko'zimga nima ko'rinib ketdi deng?!

Mol boqqani tushganimizda tepalarning yonbag' b'rilarida, eski chaldevorlar kavaklarining shunday takkinasida piyoz po'stidan ham yupqa, lekin bor bo'yicha yarqiroq etini tashlab ketgan - ilon po'stini ko'rib, "voh, buni qara" lab yuborar edik. Hozir shu ko'z oldimga kelib ketsa-ya, tavba. Nega, tushunolmasdim: ilon-ku po'st tashlashi mumkin, lekin odam ham... o'zgarib qola olar ekanmi?

Sabru Jamiil (mahfuz xatlar davomiga)

Kunlarning suvdek oqub o'tushini ko'rung. Kecha Maqsudxo'ja qaynum ilinib, bir hovuch oq o'rikning g' b'rasinu terib keptilar. Jonivor dumbul bo'lib qoliptu deng. Voy, qayuttan topdiy, qayutta oqaribtu, - deb quvonub ketdim. Xalutdan bir ajoyib oqara boshlab, danak qoraytubdi. Kichigoyumlar bilan omonluq-somonluq qilduk. Keyun hovludagu gilosnu uzduk. Huzurini qush ko'rguncha biravlarning og' b'ziga tegsun, dedilar. O'zi ikkinchi yil gullashi ekan-u, mush-mushakon qiptu, bargidan mevasu ko'p. Olloh barakasini yog' b'dursa, shunaqa bo'larmush, Kichigoyum aytsalar, og' b'zumi ochilub qoluptu. Maqsudxo'ja erinmay gilosniyam, barginiyam sanab edular - ko'p chiqdu. Yeganimiz, qo'shniga chiqqanimuzdan tashqaru yana bir paqur bozorluq chiqdu. Bir chiroylu o'tirib eduk, qaerdan keldi balo ertalabdan?...

Ular bozorga ketishgan, men hovlu supurar edum. Hali kun yoyilub, hovluni o'pmay turib, kim ko'chadan chaqirub kelaverdu:

- Hov, Salompa?! Kim var?! Bir jan varmu?!

Birov eshik zulfunu uzgudek taqullatsa, jonum tovonumga tushub ketuptu. Ovozidan dala qorovuli - anuv chulchutga o'xshardu. (Uvatga yaqinlashgan molnu dumini kesub, o'zini otxonaga haydab ketadurgan). Xoxolmu, chunchutmu, ishqilub Xudoning boshlu-ko'zlu bir balosi. Nega kelibdu, zo'r berub kichigoyumlarni chaqirub yotibdu? Aqlum yetmasdu...

- Varmu javap, yo'qmu javap?! - Eshiknu itarsa deng, sarxoklari duv to'kildu-tushdu. - Qani u ishga chiqadugan kelun?

Voy, halu shunga ekanmu, deb qalturab kettum.

- Apkettum malinu!

Oyoq-qo'lim bo'shshub tok tagiga o'tirub qopman. Qalt-qalt titrayman faqat. Menu deb bularga shuncha zug' b'rum! Qayoqdanam keldum?

Hoy, to'xtang, deb orqasudan chopgum boru... qani ovozum chiqa qolsa, o'rnundan tura olsam!..

Xudoning g' b'azabi ekan-ku, bulariz. Hajjoji zolum nimayu bular nima!

- Shoshumang, opketumang, - deb chopgan joyimda... qo'shni devor rahnasidan Rixsi opoqi ko'rinub, jovullab berdilar:

- Hoy, noinsof, hoy, yashshamagur! Molga tegma, egasi kelmasdan tegma! Bir mushtiparga kuching yetdimi sanlarni! Tort, harom qo'lingni! Hoy, Umar, qarang anavi chulchutga. Yetaklab ketyapti, yashshamagur.

"Voy, manu deb opketyaptimu, nimaga opketadu" lab yugurgilab chiqsam, u yoqdan Islom amaku, bu yoqdan bosh-qa qo'shnilar yetub kelishibdu. Qo'rqmaskan-a! Molnu tashlab, ketishuniyam, ketmasuniyam bilmaydu! Shuning ustiga past ko'chaning qayrilishidan boshqa bir otluq chiqub kela boshladu. Unu egarda qiyshuq o'tirishidan tanub (U o'sha qorayaloq - cho'loq odam edu!) ichum sidirilub, bir xil bo'lub ketubman! Sizga yolg' b'on, Xudoga chin, nazarumda u mana bu chulchutni yuborib qo'yib, orqasudan o'zi kelmoqdaydi. Ichum shuvullablar ketdu. O'lubmiz, sigirdan ajrabmuz, menu deb olib ketishadu, ularni shu kunga

qoldirishadu deyma-u, nima qilarimnu, nima deyarimnu bilmayman. Bir qaltiroq bosub, kichkina tortub ketyapman.

Yo'q, u yetib keldiyu... (voy, nega osmon uzulib tusha qolmadu, nega yer yorulub, yerga kirub keta qolmadum! Ko'rmasdumam, kuymasdumam!) shuncha odamning ichida uyatlarga qoldirub, bizni himoyamizga o'zi yuborgan chulchutni so'ka ketsa deng! So'kkanda ham bo'ralab so'kar, hammadan uyatlusi - atrofdagilar, qo'ni-qo'shnular uni nimaga so'kayotganini anglab, hech narsa bilmagandek jim-jim, burilub ketmoqdaydilar, tarqab ketmoqdaydilar.

U esa, qorayaloq esa:

- Hov, it chulchut! Senga kim buyurdi, bir beva, bir boyaqishni zor qaqshat, molini yetaklab ket deb?! Harom burningni suqmagan shularniki qoluvdimi! - deb ustiga ot solib, qamchulab ketgudek bo'lar edu.

Chulchut bo'lsa, xushi uchub serrayub qoptu. Qani tili aylansa, kim buyurganinu ayta olsa. O'zi buyurib o'zi so'karini qaydan bilsin. Axiyri bir nimalar deb g'bo'ldirab edu.

- E, "var"lamay ket! Yo'qol! - deb so'kub tashladu.

Qo'shnular oldida nima degan odam bo'ldum? Menu deb, o'zicha nimalarnu o'ylab, shu yergacha keptu? O'rta tushib yuruptu. Ko'rganlar endu nima deydu? Kichi- goyum nima deb o'ylaydular? Kelsangiz kela qolmaysizmu, Sultonmurod akajon? Qanday kunlarga qoldum?! Shularnuyam pardai ismatdagi qizu, kelinu bormukan? Yuzini sidirub tashlab kelaveradumu?

Qanday sharmisorlik?! Jiyanu orqali so'ratgani kamday, o'zinu xomiy ko'rsatub, oraga tushub keptu. Yer qanday ko'taradu bundaylarnu?

Ichkaru kirib ketub, yig'bladum-siqtadum, o'zumdan o'tganuni o'zim bildum. Qani bosh urub boradurgan bir yerim, bir suyanchuqlarum bo'lsa, bir kun ham turmasdum bu yoqlarda. Ilojsizman, benavo-bevatanman, qaerga ham borardum? Yoki Olloh shunday sinayaptimu?

Oyum aytardilar, chiroylu sabr etganlarga chiroylu ajr bor, deb. Ilojum qancha! Sizga yetishmoqning boshqa yo'lini topolmayuturman. Tishumni tishumga bosub, sabr etsamgina Siz kirub keladigandeksiz. Ungacha barchasi imtihonga, mening sabrum, nomus-orumni sinashga o'xshaydu. Hammasini Olloh ko'rib-bilib turgandur. Pokligumniyam, sodiqligumniyam, barcha xo'rliklarga miq etmayun, chidab o'tirganumniyam.

Kichigoyumgilar kun yoyilganda kelishdi. Yo'lda bir uchini eshitibdilarmu:

- Nima bo'ldi, nimaga kepti, Ollohning qahriginasiga yo'liqur? - dedilar.

To'lib turgan edum, quchoqlab olub, shu yig'bladum berdum, shu yig'bladum berdum. Negaliginu aytolmay: "Menga javob bera qoling, kichigoyujon, keta qolay, qoramni o'chira qolay shularning ko'zidan. Sizlaram tinchigaysiz, menam" derdum. "Jon kichigoyujon, shahargamu, bir yoqlarga jo'nating. Kasrum urmasun, jadumga qolmangiz", deb uvvalo yalinaridum, o'tinaridum. Ammo u kishi menu siltab tashlab, urishib berdilar:

- Qanaqa kasriz, qanaqa jadiz?! Sizda kasr nima qilsin, kelinposhsha? Qayoqdagi gaplarni gapiryapsiz? Men sizni xo'rlatib qo'yarkanmanmi! Yana bir marta oyog'ini bossin shu yoqlarga, o'zini qaerda ko'rarkin! Sultonmurod ketib, bosar-tusarini bilmay qoptimi! Shoshmay tursin hali.

- Qo'ying, kichigoyujon, o'shalarga teng kelmang. O'chakishmang. Javr sotub olub, jadumga qolmang, - deb yalinaridum men.

- Qanaqa javr?! - dedilar u kishi, - hech yoqqa ketmaysiz. Sultonmurod kelguncha qum-toshdek o'tirasiz shu uyda. Dalasiga ham chiqmaysiz, ishigayam bormaysiz! Ordonalar qolsin dalasi! Kelsa, mana men turibman, menga uchrasin. Boring, uyizga kiring. Behuda xayollarni boshizdan chiqarib tashlang. Bitta kelinimni asrab o'tirolmasam, men kimman?

Tilla xolanguz borakanlar. Aqlu hushimni joyuga keltirub qo'yidular. Rostdanam shularga uchramaganumda holim nima kechardu ekan?

- Keling, choy ichovuz. Maqsudxo'jam bilan zo'r churak nonlar opkelganvuz. Unuting hammasini. Orqaga tashlamasa, bu dunyoda yashab bo'larkanmi, - deya qo'yarda-qo'ymay choygga olib chiqdular-da, choydan keyin esa Maqsudxo'jaga bir ish buyurub, xoli olub qoldular.

- Aytmoqchi, anuv namoz nima bo'lyapti? Turyapsizmi? - deb so'rab qoldilar.

- Qaysu? - dedum dabdurustdan anglab yetmay.

- Yarim tundagi-chi?..

- Unimu, qodir qilganacha... o'qiyapman, - dedim uyalub.

- Yo'q, siz uzmay, bo'lmay o'qing. Har kecha o'qing. Sizga eringiz kerakmi - o'qiysiz! Yig'bladum so'raysiz O'zidan. Bir kecha emas, o'n kechamas, qirq kecha turib so'raysiz. O'z oyog'ini bilan kirib kelmasa - ayting! Olloh bo'ladi-yu, yig'bladum so'raysiz-u, yetkazmaydimi?!.

Shu gaplaru bilan o'sha namozga turadurgan bo'ldum. Yarim kechadan o'tganda tahoratlar qilub, o'zumnu tayyorlab, sakkiz rak'at namoz o'qiyman-da, joynamoz ustuda Ollohumga munojotlar qila ketaman. Qaerda bo'lsangiz ham hifzu himoyasiga olishunuyu ko'nglingizga yurt sog'ibinchinuyu bizlarning sog'ibinchimiznu solub, bu yoqlarga otlantirishinu, aziz boshingizni toshdan etub, omon-eson yetkazishinu so'ray boshlaymanu yig'bi ham ich-ichumdan toshub kelavuradu, toshub kelavuradu. Tepamasjiddan azon chaqirgunlarucha shu o'tirishum - o'tirish. Shu yig'bum - yig'bi.

Keyin turib, yuz-ko'zlarumni chayub, qayta tahorat olub, kichigoyumlar bilan bomdod o'qiyemiz.

Shunday kunlarning birida yana ertalab, yana ular bozorga ketushgan mahal eshigumiznu bir paranjuli xotin chaqirub keldu.

Ichkari kirib boshidan paranjusinu olub edu, judayam ko'hlik, kelishgan juvon ekan. Bizdan ulug'brog'bu-u, lekin yasan-tusani joyida, aynuqsa, duxoba nimchasi qarog'ushoyi ko'ylagi bilan yig'bladum ko'rishgan edu.

- Kelung, opajon, - dedum.

- Yaxshimisuz, opovsi, - dedi u ham yelkamga qoqib-ko'rishub, - siz adashmasam, Salom xolamlarni kelinlari bo'lasiz, shundaymi?

- Shunday, - dedim iymajib-tortinub.

- Tabibchilikdan xabariz borakan, - dedi u o'sha-o'sha tasmollab.

- Biroz... Lekin men bu ishnu bo'yumga olgan emasman, opajon, - dedim rostiga ko'chub.

- Mayli-da, kelinposhsha, so'radim-da, - dedi taskinmi-tasallumi berib, so'ng yana qaytarub. - Aybga buyurmaysiz, qaerdan bo'lasiz, - dedu.

Men aytub edum, to'g'beri topib kepman, rost aytishgan ekan, deb qo'ydu. Nimaga bunday deyaptu, kim yuborgan, so'rashga til qanu, lekin ichum toshub ketmoqda. Nazarumda, biz uchun bir suyunchilug'bu xabarlar, chiroylu mujdalar olub kelganday.

- Adashmasam. Iqbor otinnikiga Marg'bu qizining suvratida borgan ham o'ziz, shundaymi? - dedi u hamon shirin jilmayishinu qo'ymay.

- Iltimos qilishub edu. Men bu ishlardan bexabar borub qolubman, - dedum.
- Qaytaga savobga qopsiz, kelinposhsha, - dedu o'zini yaqun olub.
- Kelung, - dedum niyatuni bilgum kelub. U boyagudek shirin jilmaydu.
- Sizga bir yumush chiqib qoldi, kelinposhsha, - dedu haligudan ham o'zini yaqun olub. Ilojuni topsa, qulogʻimunga aytsa. Men ham uni yoqtirub qolgan edum:
- Zarur bo'lsa, jonum bila, - dedum.
- Borasizu qaytasiz.
- Qaerga, uzoqmu, - dedum.
- Yo'q, shu yerda, shu tepaning orqasida. Hovlimizga o'tavuzayu o'zim opkeb qo'yaman.
Tavba, nimagadur ichum tushib, borgum kelub turibdu.
Chindan o'ziz chaqirtirgan bo'lsanguz-chi? Yo chopar yuborubsizmukan? Qani, so'ray olsam?!

Oldinma-ketin borayapmiz ikki paranjiluv. Juvon oldinda, men ergashub. Ko'chada zogʻib yo'q. U sochvonini bir chiroyluv orqaga tashlab olgan. O'zi ham yuzi ochiqqina, jilmaysayoq kulgichlari o'ynab bir chiroyluv tortub ketadikan. Bir ko'rgandayoq yoqtirub qolubman, ham ishonub ergashub borayotganumni ayting. Men unga maftun, u menga maftun. Har qadamda o'girilib:
- Kelyapsizmi, kelinposhsha? - deb qo'yadu, bu ham yetmaganday shirin jilmayub, tasallular beradu, - hozir yetovuz. Boravuzayu qaytovuz. O'zim opkeb qo'yaman.

Aytganday, Tepemasjiddan oshub, pastga ketgan yongʻib oqzor ko'chaga burulduk. Qachon ekilgan ekan, har yon-gʻib oqlarki, osmonu haftumda ishkomday tutashub ketgan. Bu yongʻib oqlarni qanday qoqib olishadu - aql bovar qilmaydu. Ularning ustida zargʻibaldoqlar bir chiroyluv biyov-biyovlab sayrashub yotishibdu. Bogʻib hovlularning etagidamu, qaysibir chakalakda bulbul chah-chahlab qo'yadu. Qushlar shunaqa emin-erkin, bogʻiblar shunaqa soya-salqin. Jannatmu bu yer, deysiz.
- Yetduk, kelaqoling, - deb yo'l boshlovchum yakka tavaqali pastak eshik ostonasida boshidan paranjusini oldu.
Yurakum bir orziqdiyu yana o'zumni bosib oldum: nimaga yuzini ochyaptu, sizlardan qochmaydumu? Kim bo'lsa ekan u Sizga? Xayol qurgʻibur har yoqlarga olib qochadu. Axir Sizga tegishlulv bo'lmasligi ham mumkin-ku. Bu ko'hluk juvon menu avrab olub kelutgan jin bo'lubi ham mumkun-ku. Men laqma laqqa tushub kelub o'tirubmanmu?
Yurakum taka-puka bo'lub, yana bir qadam bossam bo'yra tashlangan chohga tushub ketadugandekman. Or-qaga qochub-qocholmayman, uchub-uchub ketolmayman.
- Voy, o'z uyizday kiravuring, qo'rqmang. Sizdan ikki ogʻibizgina gap so'rashadi, xolos. Keyin o'zim oborib qo'yaman, tortinmang, - deb qistardi juvon.

Men esam, kim so'raydu, nima so'raydu, bilsam o'lay, boshum gʻib ovlab, esum ogʻibub boryaptu. Bir kami so'roq berushim qolgan ekanmu! Kimga, nega - bilsam o'laqolsun agar.
- Kelavuring, tortinmang hech, - deb tasallular berib, juvongina meni ayvonga boshlab ketyoptu. Kuraklarumni silab, yelkamga qoqub qo'yadu, daldalar beradu, - yuzizni ochmasangiz ham mayliga. Shunday, eshik oldida tursangiz, bas. U kishi ichkarida, parda ortidalar. Yuzizniyam, o'zizniyam ko'rmaydilar. Faqat ikki ogʻibiz o'zingizdan eshitmoqchilar. Juraqoling.
Nihoyat zinadan ko'tarilib, aytilgan eshik oldida to'xtaduk. Men paranjuga o'ranub, sachvonumnu tushurib olganman. Birov ko'rib, tanub qoladigandek bandagimnu tortub, juftlaganum-juftlagan.
Juvon eshiknu qiya ochub, ostonada turgancha ichkariga ovoz berdu. Men shift barobar tortilgan oq surpdan bo'lak hech narsa ko'rmasdum. Parda ortida kim bor - uni ham bilmasdum.
- Adasi, biz kelduk. So'raydiganizni so'ray qoling.
Bu gapni eshitub hushim uchdi: Kimning ayoli ekan bu juvon? Hali erining topshirugʻi bilan borgan ekanmu?
Ichkarudan qiroatlu ovoz keldu:
- Yaxshimisiz, yanga? Uzr, bezovta etub qo'yduk.
Begona erkak ovozidan kapalagum uchub, sapchub tushdum. Xuddi u kishi menu ko'rib turgandek edu, eshikdan nari tisarilubam kettum.
Juvon dalda bo'lsin debmu, men tomonga chiqub kelarkan:
- Voy, adasi, kelinimiz hali yosh, popuvdek ekanlar, kelinposhsha deyavering, - deb tushuntirish bergan bo'ldu.
- Uzr-uzr, ming bor uzr. So'rang-chi, Sultonmurod oshnamizdan qanday xabarlar bor ekan? Bilganlarini aytsunlar, xotirjam tortayluk, - dedi u.

Men Siz haqingizda biron mujda eshitarmanmu yo biron chopariz borakanmu deb o'pkamnu qo'ltuqlab kelub edum. Bu kishi mendan so'rayotganuni eshitub, tarvuzum qo'ltugʻibumdan tushdu. Va shu zahotu uning gaplaridan boshqa hikmat, boshqa taskin topganday bo'ldum. Oshnamiz deyapti, begona emaskan-ku. Oqibati borki, hamiyat qilub chaqirubdu. Odam yuboribdu. Shunisiga-da, shukur.
- Ayting, aytavering. Sizni ko'p ushlaymaydilar. Eski tanishliklari haqqi so'rayaptilar, - deb tushuntirar, shivirlar edu ayoli.
- Nimayam dey? Kelushlari kerak edu - sarhadlar berkilub o'tolmay qoldularmu, - deya oldum.
- Olloh har kishining mushkulini o'zi oson etsin. Oshnamizning yo'llarini ham ochsin, ilohim, - deb duo qildi avvaliga. Duosidan juda mutaassirlandum. So'ng dedi: - Kelin, Siz ko'pam gʻibam yemang, u tegirmonga tushsa butun chiqadiganlar xilidan, xudo xohlasa, kelibam qoladi.

Ko'pdan hech kimdan bunday shirin so'z eshitmagan edum, ko'nglum bo'shashub:
- Rahmat, mulla aka. Farishtalar omin degan bo'lsunlar, ilohim, - dedum.
O'rtadagi begonalik ko'tarilib, qayoqqadur chekilgan edu. U kishi otalarcha mehribonlik ko'rsatub bir nimalarnu so'rar, men baholu qudrat javob qilar edum. Nazarumda parda ortida oq soqolli, yuzlaridan nur yogʻibilgan bir mo'ysafid o'tirgandek edi. Faqat tushunmasdum: nega meni boshlab kelgan bu ko'hlik juvon adasi demoqda, cholga tushgan ekanmu deyman. Balki otasidur chalkash eshitgandurman. Yana ishtibohga tushaman: Unda nega oshnamuz demoqda Siznu? Hech tushunuksiz. Parda ortida qay holatda o'tirubdu yo turibdu - unisiniyam bilolmayman. Faqat qiroatlulv ovozidan o'sha suvratda - mo'ysafid suvratida ko'z oldumda turibdu.
- Salomxon xolanikida ekansiz. Ishonchli joyda. Qalay o'tiribsizlar? Xola bardammilar, haliyam mashinachilik qilyaptilarmi? - dedi u.
- Qilyaptilar. O'tiribmuz bir navi, - dedum. Nimanu so'rarkan - hech aqlum yetmaydu.
- Ollohning panohiga. U kishining qavatiga kelib, yaxshi qipsiz. Faqat, - dedi u tomoq qirib, so'z qidirinib, - faqat, qulogʻimimizga

chalinayotgan ba'zi uzunquloq gaplar... aybga buyurmaysiz, kelin, o'zingizdan so'rab-surishtirmoqqa, aniqlashtirmoqqa majbur etayotir. Bizga Xudoni o'rta qo'yib, lilloh so'zni aytavering, kelin. Nimalar bo'lyapti? Kim Sizni, sizlarni xafa qilmoqda? Shuncha voqealar kechub, hechkim bunday o'rta qo'yib tushmagan, so'rab-surishtirmagan, holing ne kechyapti demagan edu. Bilmayman, to'lub turgan ekanmanu, yo qaysibir so'zi yurakumning ingichka yerlariga tegub ketganmidu bir xo'rlik bosub kelub, o'zumni tutolmay qoldum.

Nazarumda parda ortida boshqa birov emas, dadam o'tirgandek edular. U diyordan yetub kelishga kelub, topub kelishga kelub, faqat yurakkinasinu yorvor- mayin debmu parda ortida boshqa kishi nomidan hol surab turar edular. Endi topdum. Qiroatluv ovozlari ham juda-juda o'xshab ketar edu.

- "Dadajon, o'ziz-ku. Bu men Mahfuzangizman, baxtiqaroinguzman", - deb o'shayoqqa otulgum kelar-u, otillolmasdum.

Faqat, yigib Humni tutolmadum. Bosolmasdum. Ich-ichumdan bir titroq bilan, qaltiroq bilan bir xo'rlik bosub keldiyu chaqurub borgan juvonni quchoqlab olub, bir yigib Hlab berdum, bir yigib Hlab berdum.

"...Dadajon, shuning uchun menu bu yoqlarga jo'natub edizmu? Shu ko'rgiliklarnuyam-da ko'r, peshonangga yozilgani shu, devdingizmu? Ko'nglingiz bo'lmay endi o'ziz qidirub keldizmu? Shuncha yerdan topub kelduzmu? Olub keting, bu yogib Higa chidolmayman. O'z diyorumizga olub keting. Bir kunam turolmayman bu yoqlarda!" - deb bo'zlardum. Ovozum chiqyaptimu, yo nuqul yigib Hi bitganmu, u yogib Hini bilmasdum. Juvonga yopushib olgandum.

U esa:

- Hoy, kelinposhsha, o'zizni tuting, o'zizni bosing. Uyat bo'ladu. So'rganlarini hammasini aytmasangzam bir ogib Hiz tasdiqlasangiz bo'ldi, u yogib Hi bularning ishi. Siz u yogib Hini o'ylamang,- deb ovutarmudi, yupatarmudi, yelkalarumni, boshlarumni silab, bagib Hriga bosarmudi - men o'zumga kelolmasdum.

Shuning orasida haligi odam bir gib Hlatu ovozi ko'tarub:

- Bonu, Bonu deymen! - deb qoldu.

- Labbay, adasi, hozir, - deb men bilan hayalladi juvon, - mana, hozir.

Qistama, o'ziga qo'yib ber, deydimu deb o'ylab edum. Ammo parda ortidan uning shoshqich ham holsiz ovozi kelardu:

- Bo'la qol, Bonu. Bir piyolagina...

U suvni, nimadir so'rar edu.

- Ketyapman, - juvon erining holini o'zi biladi shekilli, ichkariga chopdu va shu asno oq pardani yulqib ochub, paqirdagi suvdan kosalab olarkan, ko'zum o'zum hozirgina gaplashgan odamga tushub, tosh qottum. Parda tushub bo'lgan, juvon eriga suv tutar, "Mana, adasi, icha qoling", deb jonsarak bo'lar-u, mening ko'z oldumdan tancha yonida yostuqlarga ko'milub o'tirgan jaji desammu, jajmon desammu, yarimta odam ketmasdu!

Ishonasizmu, o'zi jimitdek, ammo soch-soqoli oppoq odam... (bu qanday hol?) xumdek boshini tizzalari orasiga soluntirub o'ltirar edu. Tizzalari, qo'llari rosmama, tavba.

Men kimnu ko'rdum, nimanu ko'rdum, u jinmidu, insmidu, halu-hanuz ajratolmasdum.

Ko'rganum - ko'rayotganum, men turgan bu ayvonlar, pastdagi hovliyu anuv azim tut - barchasu bir ro'yo desam, ichkarudagi o'sha oq parda ortudan juvonning tanish-jonsarak ovozu kelub turar edu:

- Iching adasi, iching, gib Hborizzi oladi muzdek suv. Bu tarnovni suvi - Ollohning rahmati, - derdi u.

- Ichdim, Bonu. O'tdi, o'tib ketdi shekilli, Bonu. Yaxshiyam sen borakansan. Ko'kning, buloqning suvlaridan opkeb qo'rganakansan. Xuddi zamzam ichgandek bo'ldim. Dardlarim aridi-ey. Buyam bo'lsa, Xudoning gib Hamxo'rliqi. Yo'gib Hingda tutsa, nima qilar edim.

- Tutmaydi, adasi, Olloh hafiz - bardam bo'ling.

- Inshaalloh de.

- Inshaalloh. Birdan-bir so'raganim shu-ku, adasi. Shunchalik umr berib qo'yibdi, o'zining zikri, shukri, ibodatiga mashgib Hul qilib qo'yibdi, bu yogib Higa ham o'zi asraydi, adasi.

- Bu dunyoning ishlariga aralashib, manavinday qozivozliklar qilib o'ttirishim ba'zan...

- Unday demang, qahri kelgay Ollohning. Bunday chiroyli amalni hamma ham topsin-chi, qilsin-chi! Qo'ying, tilingizga olmang qaytib, Xudo bilsin - o'zingiz biling...

- Avvalgi gunohlarimning kafforotiga o'tsa, bas, menga shuni o'zi kifoya, Bonu, kechirsa, bas.

- Shuni bilsangiz - qaytmang. Ollohning shari-atini baland tutish Sizning zimmangizga tushgan ekan, qaytmang.

Ular meni-da unutub, bir-birlariga taskin berishar, o'zuning shu ahvoli-shu alpoziga adolatchi bo'lib o'rta qo'yib tushganiga men hayronu lol edum, o'zuni zo'rgib Ha eplab o'tirgan odam qanday o'rta qo'yib tushyapti, hech aqlum bovar qilmasdu. U kim o'zu, o'zuga yeng bo'lguncha birovga en bo'lishga jazm etgan? Bu ishlarni kimga ishonub qilmoqda?

Yolgb Hiz Ollohgamu?.."

O'tagib Hasining O'rdisi (yoxud qissago'yga noma'lum, muallifga ayon tarixlardan yana biri)

- "Alhamdulillah lakal hamd, alhamdulillah lakal shukr, alhamdulillah ne'mati fahma din". O'zingga beaded shukrlar, - deb shivirlardi u mushtdek bo'lib, bolishlarga ko'milib o'tirganicha.

Yana bir tun chekilub, kecha kunduz bilan almashinmoqda edi. Almashinmasa, nima qila olar edi inson? Holi ne kechar edi? Tun qorongib Hulgida surgalib-tentirab o'tkazarmidi umr? Xayriyatki, Zoti avval - Hayyul Qoyyum rahm etdi: kecha o'z o'rnini tongga bo'shatdi.

U chilla pardalari ko'tarilib, shiftga tortib qo'yilgan uyda har kungidek tancha to'rida qiblaga yuzlangancha bir amallab o'tirar ekan, o'sha yolgb Hiz ishonga- ni - suyanganiga tonggi hamd aytmoqda edi. U hamd aytmay kim aytsin! Qaysi gunohlari evaziga oyoqlaridan jonu madorni olib, o'zini bir burda - yarimta jonga aylantirgan Olloh uning o'rniga to'rt muchasi sogib H har odamlar yetisholmaydigan bir hidoyatga, bir nuri taskin - ko'ngil yorugib Hligiga musharraf etib qo'yibdi, axir.

- Alhamdulillah ne'mati islom, - deb shivirlarkan, tashqaridan ham tong shovurlari kela boshlagan edi.

Eng avvaliga bo'gib Hot ostidan bir juft qushcha parillab uchib chiqdi. So'ng bogib H adogib Hidanmi, qay yerdan qorashaqshaq ovozi keldi. So'ng gib Hurrak gib Hurillab, chumchuqlar chirqillashga tushdilar. So'ng har kungidek hovlidagi yolgb Hiz tutning ustida sa'va chiv-chivlamoqqa, qo'shni tomondami - undan narida qarqunoq qiv-qivlamoqqa boshladiyu qay qush qaerda sayrayotganini ham ajratib bo'lmay qoldi. Olam ularning chugib Hur-chugib Huri, tasbeholariga to'lib bormoqda edi. Faqat ora-orada jannat qushlarining ovozi kabi bir sayroq - haqu, haqu, haqu ovozlari eshitilib qoldi.

O'zi-ku, yarim jon - o'tirib qolgan odam. Bu yoq umri so'nggi nafasiga dovur foydaga qolgan. Lekin har bitta shovur, har bitta ovoz ming hikmatga burkanib, quloqlariga yetib kelaveradi. O'zi esa bu dunyo hayotidan boqiy dunyo alomatlarini qidirmoqqa, topmoqqa, shundan taskin-tasallular olmoqqa mahkum. Bu yerda o'tirib xayoli olam kezadi, shu o'rdasidan chiqmay Kattabogʻ Bda, undan nari - Qa'ngb Bliyu Chalada kechgan-kechayotgan voqealarni elakdan o'tkazadi. O'sha mavzelerdan kelgan har bitta xabarni yutoqib eshitib, shu elakka tashlaydi. Bu "elak" esa har bitta sitamgarga qanday jazo tayinlashu jabrdiydani qay tariqa ragʻ Bbatlantirishni ham unutmaydi. Bu ishni yolgb Biz Olloh rizoligi uchun qilayotganini yashirmasa-da, o'zini tanitgisi yo'q. Barcha-barchasi riyoga aylanib ketuvidan qo'rqadi. Illo, uning niyati ham oxirat sanduqlarini savob ila to'latib olish. Jon esa omonat. Egasi qachon huzuriga chorlasa, labbayka va sa'dayka aytib, boruvga hozir. Unga dovur harqalay chiroyli amallar qilib qolmoq mumkin.

Taqir gilam ustiga bir hovuch nur tushib, Bonu kirgani bilindi. O'sha nur shu'lasida ming-milliard zarralar gb Bujgb Hon o'ynab, tilla gardlar goh to'zonlanib, goh holsizlanib hallanar edilar.

- Asslomu alaykum, adasi. Sanolariz tugagan bo'lsa, nonushtani hozirlayversam, devdim? - Ayoli bir chetdagi joynamozini olib, qoziqqa ila boshladi.

- Vaziri a'lamdan darak yo'q. Hayalladimi bu-gun?

- Kun yoyilguncha kelib qolar, choyni nima qilay?

U ayolining yuziga uzrxoh termuldi:

- Qayoqqa ham shoshaman, Bonu. Jindek kutaylik.

- Toliqib qolmang.

- Sen opkirarsan ham, lekin usiz choy ichimga tusharmikan? - dedi u jilmayishga urinib.

- Tinchlikdir, adasi. Bo'lmasa, allaqachon yetib kelishardi-ku.

- Gaping to'gb Bri-yu, tun qanday kechganini bil- maguncha yegan-ichganim ichimga tushmaydigan bo'p qolibdi.

- Mayli, o'zizga qarang, - Bonu uy yuzini yigb Bishtirib chiqdi ham, boyagi hallanib gb Bujgb Hon o'ynagan to'zon ham so'ndi-qoldi. Ortidan eshik berkilgan edi.

Shu mahal atrof-javonibni jangillatib, o'rikzor ichida ot kishnadi. Tokchalardagi patnislaru xanik chetidagi jomga qadar jaranglab ketgan edi. Tanidi. Bu o'sha-o'zlarining saman toyi. Ho'b otmisan - ot chiqyapti-da. Shuning uchun ham vazirga berib qo'yibdi. Xolis, sidqidil xizmati uchun. Qolaversa, o'zi ot minarmidi. Ot minish, uloq chopish muhabbatlaridan bir yo'la mosuvo bo'lgan, kechgan. Yaxshiyam, shunday bo'lgan ekan. Olloh dunyo muhabbatini olib, o'rniga boshqasini berdi. Bermasa, o'sha ko'yi qoldirib yuborsa, nima qilardi? Xuddi Fir'avnga dard bermaganidek.

Hozir-chi? Oyoq baravariga ketgan. Ba'zan jindek uvishib, jimirlab qo'yishini aytmasa, sonidan pastlari yo'q hisob. Qo'l bilan tortib olmaguncha ham o'ngarilish amri mahol. Jussa bu ahvol. Jimit torta-torta shu ahvolga keldi. Tagb Binam Olloh hafiz-aqlini olgani yo'q. Farosatini olib qo'ya qolsa, nima qilardi? Yana o'ziga shukr, ko'ksi butun, ko'ksida o'sha hidoyatini darigb Tutmagan zotga cheksiz, anduhsiz muhabbati bor. Balki uni bu dunyoda tutib turgan ham o'sha muhabbatdur. Uning qoshiga, huzuriga quruq qo'l bilanmas, oxirat sanduqlarini xush amallar bilan to'latib borishga orzumandlik, oshiqish, shoshish tutib turgandur. Bo'lmasa, shu holiga ilgarigi tovkasidagilarni yoniga yigb Bish, o'shalar bilan Ollohgga xush keladurgon bir nimalar qilishga urinib yotish - kimga zarur edi?

Shu mahal bogʻ B eshik ortida yogʻ Boch ko'prik do'pirlab, ot pishqirdi. So'ng ot bogʻ Blanguncha vaqt kechib, eshik zulfini shiqirladi va:

- Hoy, po'sht, biz kelyapmiz, - degancha kutgan odami hovliga kirib kela boshladi. Tuni bilan izgb Bigan odamning bir qop yongb Hoq kabi shaldur-shuldurligi yu vagb Birlab kelishi qiziq edi. Tavba, qachon mizgb B ib ulguradi bu odam, yo qush uyqusiga egardagisi ham yetarlimi - hech bilib bo'lmasdi.

Bolajonlikda vazirga taraf yo'q. Mana, hozir ham u quchoqni keng ochib, cho'qqayganicha Kokiltoyni chaqirmoqqa tushgan edi:

- Qani, qani, toy bola, toychoq bola, kela qolsinla. Vaalaykum, vaalaykum. Katto yigit bo'ling, mullo yigit bo'ling, to'yularizgi guli o'zim bo'lay. O'rtalarni o'zim qizitay. Qani, qani, bir achomlashup qo'yaylik. Kuraklarni silashup qo'yaylik. Ha-a, ana shunday.

Ana endi bo'ynumni bir siqib tashlasinlar-chi, sindirib tashlasinlar-chi. Hay-hay-hay, zo'rayub ketganakansiz-ku, bilmaganakanmiz-ku. Nafasni ichga tushirvordiz-ku. Balli, balli. Ie, qo'lizdagi nima? Tuzoqni ipi? Voh, zo'r-ku! Hali sa'va tutopsizmi? Vah-vah-vah, elakni zo'rini topibsiz-ku. Har kuni o'nta sa'va tutsa mumkin-ku, faqat cho'pni kaltaroq, ipni uzunroq qiling-da, toy bola. Don cho'qilab kirishi-la tortasiz, sa'va sizniki. Bildiz?

Uning bunday tillashishidan sa'va tugul, barcha qushlar kiradigan joyiga kirib ketib bo'lsa-da, tunqotarlar vaziri Kokiltoyni erkalashdan to'xtamas, bu manziratlar yo'liga, qochadiganlar qochib, yo'lni ochib qo'yishlari uchungina ekanini hamma tushunib turar, ilgari uchchiga chiqqan o'gb Bining bu tarz yurishlariga hayron qolmay mumkin emas edi.

Shu asno u kaftiga yo'tala-yo'tala toyni ergashtirib, huzuriga salomga kelarkan, boyagidan sal pastroq tushib, ijikilar edi:

- Adangiz - hazratim qalaylar? Yaxshi yotib-turdilarmi? Biz janoblarini xutbaga solganlari yo'qmi? Agar lozim bo'lib qolsa, gunohimiz o'ziz so'rab olasiz-da, a, toy bola?

Bu orada ular ayvon chetiga yetdilar. Va shunda birdan bolakaydan nos so'ramagani esiga tushib, iya, deya azza-bazza cho'nqaya boshladi:

- Gapga chalgb B ib, xumorbostdidan so'ramabmiz-ku, - deb Kokiltoydan "nasibasini" qistay ketdi. - Qani, qani, qo'lni qaytarmay, nosdan jindek uzatvoring-chi, salomdan oldin bir xapshirib tashlaylik-chi!

Kokiltoy qiqirlab kulib, qochdi. Bunga sari u oyogb Bini tapillatib, "Ushla-chi, ushla"lab ketidan yugurgan, tizzasiga shappalagan bo'ldi, ketidan arazlabam qo'ydi:

- Voy-bo', yalinibam qolarsiz, xandalaklar chiqib qolsin...

Bu ham o'tirgan joyida bolajon vazirining qiliqlaridan huzurlanib kuldi. Qani, o'zining ham to'rt muchasi sogʻ B bo'lsa, undan qolishmay tegishgan, bir olam huzur olgan bo'lardi. U faqat yoniga chaqirib olib, shunda ham bagʻ B riga yarim-yorti tortib, boshiniyu kokilini silashga yaraydi qo'li. Undan u yogʻ Bini Xudoyim ko'p ko'rgan: hamma qatori na tizzasiga ola biladi, na yelkasiga mindirib ot bo'la oladi. O'sha boshini silay olganiga ham shukr, silay olmasa, nima qilardi? O'ksik farzand qoldirarmidi orqasida?

- Mumkinmi, o'tagb Basi?.. - Eshikning bitta tavaqasi ochilib, vallomatning avval bir yelkasi, so'ng o'zi ko'rindi. U davangirday odam eshikdan qiyamalab zo'rgb B a kiridiyu kovshandozga tushiboq qo'l qovushtirdi:

- Assalomu alaykum, xo'jayin, kechiras, o'tagb Basi.

Qo'l qovushtirgani mayli, lekin kovshandoz- dan o'tmayoq taqir gilamga tiz bukib, cho'kkalashi nimasi?

- Vaalaykum assalom va rohmatallohi va barokotuh, - dedi atay. Zora, qaerda o'tirgani, qaysi tovkaga mansubligi yodiga tushsa. Qori "barokotuh, barokotuh" deya qizil etigining kovushini yechdiyu enkayib kelib, uning qo'lini oldi.
- Yaxshi yotib turdizmi, o'tagv'hasi? Bir qoshiq qonimizdan kechasiz bugun, hayallab qoldik.
- O'lohga shukr, tuproqdan tashqari, - dedi u, so'ng joy ko'rsatib qo'shdi. - O'zlarida hech o'zgarish yo'q-ku, qorim?
- Qanday o'zgarish, xo'jayin? - dedi vallomat vazir ro'baro'sidagi ko'rpachaga surilib. Muddaoga tushunolmagan edi u.
- O'sha-o'sha "o'tagv'hasi", o'sha-o'sha "xo'jayin"...
- Ha-a, uzr, uzr, xo'jayin, azbaroyi o'rganish... O'rganish-da, o'tagv'hasi. - U qo'lini ko'ksiga qo'yib, sal egildi.
- Axir, aytib edim-ku, johiliyatdagi odatlarni tashlaysiz, bu yogv'hi tamom: boshqa hayot, boshqa tovka, deb...

U qisinib tasdiqladi:

- Aytgansiz, aytgansiz.
- Qolaversa, o'rtada qasam bor... Qur'on bor, to'gv'hrimi?
- Bo'lganda-chi... Shunga binoan vazir etib saylanganmiz.- U qo'l qovushtirib, bosh egdi.- Chizgan chizigv'bingiz bizga qonun. Faqat bugun bir qoshiq qondan kechasiz, xo'jayin. Jindek erkalik qip qo'ydik.
- O'tagv'hasi sergak tortdi: ko'ngli behuda gv'hashlanmagan ekan! Qo'sha-qo'sha yostiqlar orasidan qaddini sal ko'tarib, qaytarib so'radi:
- Yana qanday erkalik?
- Tungi voqeani aytaman-da, o'tagv'hasi.
- Tushunmadim, hech qanday xabar...
- Ha, birato'la sitamgarni aniqlab kelmoqchi edik.
- Xo'sh?
- Aniqlaguncha saxar bo'p ketdi. O'ziyam, o'tagv'hasi, yetti uxlab tushga kirmaydigan narsa.
- Narsa nimasi? Yo kimni kim tunab ketibdimi?
- Qay boshidan aytishniyam bilmaysan kishi, - dedi tunqorovullar vaziri labini yigv'hishtirolmay.- Bunaqasini umrizda eshitmagansiz. Sazoning ham antiqasi chiqibdi!
- Jazomi, sazomi? - deb qaytarib so'radi o'tagv'hasi. - Mahobatsiz aytavuring, qori.

Vazir yana yerga qarab kuldi.

- Mahobatsiz aytam, qotirib ketibdi.
- Kim? Oti bormi o'sha ilvirning?! - O'tagv'hasi yostiqliqni qo'tigv'higa tortib, qaddini tiklagan bo'ldi.

Vazir boyagidek labining chetida kuldi:

- Ilvirs bo'lsa, jon derdiz, qasoskorning antiqasi!
- Qasoskor?.. Shu o'z dahamizdan-a? Kim?
- Kimdan burun kimni deng?!
- Xo'sh, kimni?.. - dedi uning ra'yiga qarab.
- Gap shundaki, - deb vazir bir boshdan tushuntirishga o'tdi, - yetti xuftonga yaqin Tepamasjid oldidan o'tib borayapsak, ichkaridan uvlab yigv'hlagandek bir ovoz kelyapti, bir ovoz kelyapti: odam bo'lib odam emas, bo'ri bo'lib bo'ri. Tavba, qanaqqib kirib qopti, endi chiqib ketolmay uvlayaptimikan, deb yaqin bor-sak - odam! Dildirabu, huvlab shu yigv'hlayaptiki, qo'yaverasiz. Eshiklarni ochib, kirib borsak, ko'ring tomoshani. Birov bir odamni quv yechintirib, gv'hasol taxtaga tortib ketibdi! Tishlari takillab, shu qaltiraydiki, qo'yaverasiz. Chiroqni yoqsak, kim deng?..

- Kim ekan?

Vazir yoyilib ishshaydi:

- Anuv mo'ndi!
- Qaysi?
- Shu... o'zimizning yangi bo'lgan maymoq-chi, anuv oting qurgv'hur-chi!
- Ana shunaqasiz-da, qorim. Birov o'laman desa, siz kulasiz.
- Yo'q, ustod. Siz o'zingiz ko'rganingizda edi. "O'l, bu kuningdan battar bo'l, qotiribdi" der ediz. Toza jazosini beribdi, shovvoz,- deb hovliqib-ko'pirdi vazir.
- Xo'sh, kim ekan o'sha battar bo'lgur?
- Kim bo'lardi, aytib turibman-ku, Akmal cho'loq deb.
- Ie, o'shami? Akmal o'ris-a?

Vazir qo'l siltadi:

- O'sha, ilgariyam chulchut edi, oyoqdan ajrabam odam bo'lgani yo'q.
- Xo'sh, shovvoz-chi? - dedi ustod yuzi tundlashib kelib. - Kim ekan?

Vazir bu yogv'hini yashirib o'tirmadi:

- Shu... gumonimiz bittasidan-u, uchratolmay dogv'hada qoldik.
- Oling-a, qorim. Ko'pirishingiz olamni buzadi, gumondan nari o'tmabsiz-ku.
- Izidan yetib borgunimizcha shaharga survoribdi, qarang, - deb afsuslandi vazir. Ketidan ko'pirib ham qo'ydi: - Qarab turasiz, bu o'sha askar bolaning ishi. Undan bo'lak emas!
- U kim, kimning himoyachisi?- "Biz taniymizmi", demoqchi bo'ldi o'tagv'hasi jonsiz oyoqlarini uqalab.
- Taniysiz. Anuv yapon urushini ham kular qilib kelgan yigit-chi! Samurayidan qo'rqmagan, Akmal do'kayidan hayiqadimi! - deb tushuntirgan bo'ldi vazir, keyin qo'shdi: - Esingizda bo'lsa, nikoh kuni Sultonmurod olib qochgan kelin bor edi-ku.

”Xo'sh-xo'sh?!

- Ana o'shaning akasi. Hali ungayam ko'rsataman, deb yurganmish.

O'tagv'hasi ichida "voh!", deb qo'ydi-yu, tashiga chiqarmadi:

- Sultonmurodning qarorgohini surishtirayotgan ham o'sha chiqmasin?
- Hali shunday xabarlar bormi, ustod?
- Bor-bor.

- Quda tomon surishtiryaptimi, desam, u ekanmi?- dedi vazir shaldur-shuldurligiga borib.

- Har ikkisi ham, - dedi ustod, - lekin biz sir bermasligimiz kerak. Yigitlar ogb Bizlariga mahkam bo'lishsin. Bir narsa bo'lsa, hamma o'z chillaxonasiga kirib ketgay, tushundingiz-a?
- Tushundim.
- Endi tungi voqeaga kelsak, - dedi u sariq ipak nusxi ura boshlagan nozik qo'lini xontaxta ustiga qo'yib, - u nobakorning o'zini bu kecha huzurimizga olib kelasiz. So'raydiganlarimiz bor.
Vazir biroz tushunmay hayratlandi:
- Sitamgar askarni aytasizmi, o'tagb Basi?
U bosh chayqadi:
- Yo'q, katta sitamgarni. Yolgb Bizlik qilaman desangiz, askar bolani yoningizga oling.
Bu vazirning hamiyatiga tegib, sapchib tushdi:
- E, xo'jayin, askarsizniyam dikonglatib kelishga qurbimiz yetadi.
- Shunday deng-da, bo'lmasa, - dedi ustod yengil kulimsirab.
Shu top eshik qitirlab, avval Kokiltoyning ukparu ko'zmunchoqlarga boy do'ppili boshi, so'ng oftobayu obdasta ko'targan o'zi ko'rindi. Ayoli ertalabki nonushtaga hozirlik ko'rib qo'yganini bildirib, o'gb Bini kiritmoqda edi.
- E, toy bola, kelsinlar-kelsinlar, hali qo'l ham chayamizmi? Oh-oh-oh, suvdek serob bo'lsinlar, go'shantalarga kuyov bo'lsinlar, - vallomat alqagan sari toy bola uyalib-qisinar, adajonisidan hayiqib, obdastani tashlab ketolmasdi.
Nihoyat, ustod ham qo'llarini chayib, u oftobani olib chiqib ketdiyu dam o'tmay patnis ko'tarib kira boshladi. Patnisda ikkita yopgan nonu kosada qaymoq, piyolada murabbo bor edi. Qiyagina ochiq eshik tirqishida yolgb Biz qo'l ko'rinib, tekisroq joyga choynak, orqasidan kallakqand solingan taqsimcha qo'yildi. Vallomat hovliqdi.
- Hov, kunimiz tugb Bindi-ku, juda!
- Xabarga yarasha-da, qorim, - dedi ustod, u alqagan kezlari shunday atab qo'yar, vallomat bu nomni yolgb Biz "Ixlos" surasini yod olib, undan u yogb Biga o'tolmaganiga shama edi.
- Unda Akmal maymoq demaganlar har kuni gb B assolning taxtasiga tortilsin-a! - deb xandon tashlab kuldi u.
So'ng ustod-shogird oling-oling ila bir chiroyli manziratlar bilan qaymoqxo'rlikka kirishdilar. O'tagb Basi qaysiyu chopari qaysi - ajratish endi mushkul emasdi.

Sazoyi Jon (yana o'sha muallifga ayon tarixlardan)

Ot tuyuqlari goh ildamlab, goh atak-chechakka tushib qolar edi. Ular qaerda ketishyapti ekan, goh tepaga chiqib, goh pastga tushib borayotganga o'xshar edilar. Mana, hozir ham ot jonivor oldingi oyoqlarini bittalab avaylab bosib, pastlikka enar edi. Qaysi soylikka tushib borishyapti ekan? Unday desa, na Izzaning shovullashi, na chimzorlardagi chirildoqlarning jo'r ovozi eshitiladi. Ostilaridagi ot tekis yura ketib, orqada bir nima po'p-po'p tushib, tezak hidi anqib ketdi. Shunchalar sokin, zim-ziyo kecha edi. Allaqaerda suv shaldiraydi: anhor shekilli. Necha tun qorovullaridan o'tishdi. O'rda deganiga yetilgani yo'q. Qayoqqa obketyapti bu valdirvos tushmagur. O'zi kimsanu, qo'l-oyogb Bini kullaklab, ko'zigacha o'rab-chirmab tashlagani qiziq. Kecha sharmanda bo'lishdan qutqargani nimasiyu bugun otga o'ngarib olib ketayotgani nimasi? Kechagisini muruvvat deylik, bugungisi-chi? U bir xilda - boshi bogb Bliq, qo'llari to'lgb Banib borarkan, terga tusha boshlagan otning sagb B risidan anqiyotgan achimsiq hiddan ko'ngli agb B darilib-agb B darilib kelar edi. Ustiga-ustak, boya ichgan musallasi ichida sho'lqillab, bo'gb B ziga qaytib-qaytib kelmoqda. Qayoqdanam icha qolgan ekan. Alam bosti endi o'zini olib borib, olib kelmoqda edi. Tashlasa qutularmidi. O'lganining kunidan vosvosga elanishga tushdi:

- Voy, hoy, inson, o'ngarib olib bormasang, o'rniga o'tmaydimi?
- O'tmaydi. Eshitmaganmisan, berahm buvaning nevarasi ekanimizmi? - deb kikillab kuldi vallomat. Kamiga otini qistadi. - Chu, jonivor, akamizaning ko'ngillari agb B darilayotgan emish.

Akmal cho'loq gardani qotib to'ngb Hilladi:

- Birov o'laman, desa, bular kulaman, deydi, senam shoshmay tur...

Uning yanishi vallomatga xush yoqib, hirlingladi:

- O'zi kimning changalida-yu, yanishingga o'laymi? Avval omon chiq.

- Chiqmaganda nima?! Osib yuborarmidilaring, ja?

Vazir chiqarilguvchi hukmni o'zicha tasavvur etdi:

- Osishga osmasmiz-u, lekin osgandan battar qilsalar ham kerak.

Akmalning yodiga anuv Sultonmurod demaganlarning Parpi bebaxtga qilgan muomalasi tushib, ichiga titroq yugurdi:

- Nima, sizlaram?..

- Nima, bizlaram?.. - dedi otini etigining posh-nasi ila nuqib, qistashga tushgan vallomat.

- Parpi bebaxtga o'xshatib... tuyaqopga tiqmoqchimisizlar?

Vallomat vazir uning gb B irt omiligidan kuldi. Omi bo'lmasa, kimning qo'lga tushganini o'ylab boqmaydimi? Bu ham

Sultonmurod qaytibdi, degan gaplarga paqqos ishonib yuribdi, shekilli.

- Muncha qaltiramasang, erkakmisan?! - dedi ensasi qotib. - Qo'yni ham, echkini ham o'z oyogb B idan osadilar - borsang ko'rasan.

Akmal cho'loq gb B drandi:

- Nafasingni yel olsin. Sen sovuqqa kunim qolishini bilsam...

Iloji qancha, boshini ko'tarib ko'tarolmaydi, qo'l-oyoqlar chirmab tashlangan, ustiga-ustak kullaklangan qo'ydek otga o'ngarib opti.

O'gb B riniam chapdasti ekan-e!

Vazir qamchisining uchi ila biqiniga nuqib qo'ydi:

- Kecha moydek yoquvdi shekilli, gb B assolning taxtasidan yechib olganim? Endi gb B dranib qoptila?!

Akmal cho'loq bu valdirvos bilan o'chakishish befoydaligini anglab, ancha tushgan edi, ginalandi.

- To'gb B rilikcha borsak ham bo'laverardi.

Vallomat "Voy, tavba-ey, anoyini ko'ring", degandek kuldi:

- O'sha... bo'lmasdi-da.

- Nega? - dedi kullaklangan kimsa boshini o'ngarib qarashga unnalib.

- Qoidada yo'q, - dedi otliq kalta qilib.

- Nima yo'q?

- Bizning o'rdaga har kim to'g'ib b'irilikcha kirib boravurmaydi.
- Ergashib hammi?
- Ergashtirib ham.
- Albatta, ko'zini bog'ib lab, otga o'ngarish shart de-yilganmi?
- Shunday. Uni begona ko'z ko'rishi mumkinmas. Haydalamiz naq.
- Unda... o'ronsizam o'tib bo'lmaskan-da?
- O'ronsizlar tushini suvga aytsin. Ho'v, xomtamalar-ey!
- Hech kim xomtamalik qilyapgan yo'q. So'radim-da.
- So'ramayam! Yaxshisi, uningni yut. Po'stga yaqin-lashayapmiz. Ustingdan kulib yurishmasin, - vazir shunday dedi-da, ko'cha boshida hayxotdek bo'lib qaqqaygan qora darvoza tomon otni qistadi.
Ot do'pir-do'pir bilan allaqanday ko'prikan o'ta boshladi. Shu barobar yo'l chetidan kimdir tomoq qirdi:
- To'xta. So'roqsiz-istoqsiz qayoqqa borasan?
- Usmon? O'zingmisan? - dedi otliq ovoz berib.
- Usmon bo'lganimda senga nima? O'ronni ayt. Salomni qoidali qil, - dedi ovoz bergan kimsa.
- "La havla vala quvvata"... Cho'chitvording-ku, juda. Sal evi bilan-da.
- Salom-chi? Qanaqa besalom qashqatayoqsan o'zing? - deb turib birdan ovozdin tanib qolib bo'shashdi qorovul. - Ie, assalomu alaykum, vazir janoblari, o'zlari shekilli, bir boshga bir o'lim, deb yurgan?
- Vaalaykum salom tunqatorl janoblari. Uzr, uzr, o'zlari po'stda ekanlar, - deb tegishdi u.
- Ha, bu bo'lak gap. Qaysi esi kirarli-chiqarli yo kekkayib ketgan, debman. O'ziz topshiriqni qotirib kelyapsiz shekilli?!
- Mendek topshiriqni qotirib yursang, jon-jon derding. Topding, o'rinaltanimdan mastman.
- O'ljangizam zo'r shekilli, tilingiz bir qarich?
- Ko'rmayapsanmi, o'ngarig'ibliq narsani? Ko'zingga hol tushganmi, nima balo?!
- Molmi, nima u? - dedi tunqorovul, - otizam bo'lari bo'пти, qora terga tushib?
Vazir qih-qihlab kuldi:
- Ado bo'psan, odamni moldan ajratolmasang, Usmon! Har o'ngarilgan narsa mol bo'laveribdimi?
- Mustahiqlardan deng?
- Och darvozaningni. Keyin eshitib olaverasan.
- Keyin bo'lsa, keyin-da, aka. Bildik, omadlari chopgan ekan, - deb ulkan darvozani g'ibiytilatib lang ocha boshladi tunqorovul. Pishqirib, bosh silkib turgan ot ehtiyotkorlik bilan darvoza ostonasidan oshib o'ta boshlarkan, taqasi ostonaga temirigami - nimaga tegib, sharaqlagan ovoz tun sokinligiga qarab uchdi. Ot hurkib, bularni ko'tarib tashlashiga bir bahya qoldi. Akmal cho'loqning ichidagi bo'g'ib b'iziga tiqilib, so'kib bergisi keldi-yu, yana jahlini qult yutdi: Bir kami tunqorovulga kulgi bo'lishi qoluvdi. Orqasidan darvoza og'ib b'ir g'ibiytilatib yopila boshladi.
"Qay ko'chaning boshi ekan bu yer? Yoki manavi valdirvos aytmog'chi, u bilmaydigan o'rdaning darvozasimi?" Ko'zi bog'ib lab Akmal cho'loq tasavvur qilishga urinardi. Ko'chaboshi darvozasi desa, bunaqasi yol g'ibiytilatib Abdulla tegirmonchining qo'rg'ib b'oni ro'parasidagina omon qolgan. Boshqalari har yoqqa ko'chirib ketilib bo'ldi. O'zinikidagi ham o'shalardan bittasi-da. Bu-chi, qae bo'ldi ekan? Ko'prikan o'tildiyu kirildi. Potsovniyga kiraverishdagimikan? Hali bular shu yerni o'rda tutgan ekanlarmi? Akmal cho'loq bu joylarni tanib-taniy olmas, tasavvur etib - etolmasdi. Tushdagidek bir g'ibiytilatib joylardan o'tib borar edilar. Sultonmurodning qarorgohidan ham o'tib tushdi bularniki. Unisi - Bo'zsuv bo'yida, tepalarning bag'ib b'irida deyishardi. Bularniki kimning tashqisida ekan, hech anglab bo'lmasdi.
Shu tob qay tarafdandir it hurib chiqib, ot hurkigancha o'zini bir yonga tashladi. Cho'loq bir qop undek og'ib b'aboshlab, jon holatda otning sag'ib b'risiga yopishdi. Agar shu ketishda valdirvosning tizzasidan oshib ketganida bormi, kallasi bilan tushardi! Haytovur, so'nggi daqiqada u orqa yoqasidan changallab, jilovni tortib qoldi. So'ng otini erkalab, kulib qo'ydi:
- Sengamas-ku, jonivor, joning chiqmasa. Olapar manavi o'ljamizdan begonasirayapti, xolos.
Cho'loqning g'ibiytilatib keldi: "O'lja, deydimi, toza chuv tushirgan ekan-da, bu! Anuv hazilkashlaringni topdik, deb". Ichidan qirindi o'tdi. Bekorga qo'l-oyog'ib b'ini bog'ib lab, kullaklamagan ekan-da?
Kimdir naridan itni chaqirdi:
- Olapar, yot. Vazir janoblarini tanimasang, qanaqa itsan! Eshakday haybating bilan tariqday farosating yo'g'ib b'a, - deb kulib qo'ydi.
It burilib ketib, ot pishqirgancha so'liq chaynadi.
Otliq haligi ovoz bergan kishini yordamga chaqirdi:
- Judayam yerga urvormang unizzi, Azlar. U mengamas, begonaga qilyapti itligini. Kela qoling.
- Shunaqami hali? Kechiradilar, olaparvoy, biz adashibmiz, - deb itiga gapirib kela boshladi haligi odam. Keyin birgalashib "o'lja"ni tushirib oldilar-da, tikka qildilar. Oyoq qurg'ib b'ur (butuni ham) yog'ib bo'ch bo'lib qolgan ekan, hadeganda jon kira qolmas, suyab turmasa, bir bog'ib b' jo'xoripoyadek og'ib b'ib boraverar edi.
- Iya, kullaklab tashlabsan-ku, buni? Nima, shu holida opkirmoqchimisan? Jilla qursa, tizzasidagina yech, o'z oyog'ib b'ida kirsin hazratning oldiga, - dedi u to'xtamay gapirib. Bu orada valdirvos vazir otini qay bir daraxtga bog'ib lab qaytdi.
- Yeching-u, lekin qo'li bilan ko'zini bo'shata ko'rmang. Bu insof-pinsofni bilmaydigan xilidan. Hazir bo'lasiz, Azlar.
"Ol-a, juda opqochdi-ku, bu vosvos. Shoshmay tur, dog'ib b'uli!" Akmal cho'loq tishini tishiga bosdi. Qariyaning oldida past ketib, tanilib qolishga or qildi. Oyog'ib b'ini bo'shatganiga ham shukr: bo'lmasa, g'ibiytilatib nima, u nima edi!
Ismoil vazir valene'matiga xabar bergani ketdi shekilli, uni ham, qadam tovushi ham o'chib, Azlar chol deganlari cho'nqayib, uning oyog'ib b'idagi tizimchani yecharkan, xuddi o'zi jabr ko'rganday, unga achinib, javranar, hatto oyoqlaridagi arqon izlarini siypab qo'yar edi. Bunga sari uning ko'zlariga o'z-o'zidan yosh qalqib, o'ksi yumshab bormoqda edi.
Akmal cho'loq hayron qoldi: o'ksi shunchalar bo'sh ekanmi? Hammaga hayqirib, baqirib yurgan odam... chinakam bandiligini sezgach, (o'sha vosvosning makriga uchib o'tiribdi-ya! Shoshmay tursin hali!) qay bir qilmishi uchun so'roq bergani olib kelinganiniyu bu kazzoblarning qo'lidan osonliqcha qutulib chiqqan olmasligini elas-elas anglab olayotgandek edi.
Azlar degani shopday naynov odam ekan, o'rnidan turib, kutilmaganda yelkasiga qoqib, kuragini silay boshladiyu kutilmaganda qulog'ib b'iga shipshib-shivirlashga tushdi. (Undan gurkirab kelayotgan tamakining achimsiq hidiga chidash amri mahol edi, shunaqa kashandasi ekan!).

- Ukam, bu qiygʻ biring changaliga qanday tushib o'tiribsan? Bo'kib ichganmiding, nima balo? Otiga o'ngargunchayam bilmabsan? - so'ng yelkalarini ushlab ko'rib, tasmolladi. - Begonamas, o'zimizning tarafni odamisan shekilli. Aytovur, Azlar togʻ banga, uy-puydagilarga yetkazib qo'yadigan gap-paping bo'lsa. Qisinma.

Akmalni chinakam vahima bosdi: Qo'liyu ko'zini yechtirmayotganidan ma'lum. Hali necha kun qamab qo'yadilar, desang-chi. Shu davada elanib paypaslandi. Qo'li bogʻ bing b u Azlar togʻ baning tirsaklarini topib, tutmoq bo'lardi:

- Nima, avaxtaga tiqishadimi hali? - dedi yutoqib-hovliqib.

- Iya, Akmal, o'zingmisan? - dedi togʻ b a ovozini biron eshitib qoladi ham demay.

Bunga sari Akmal bogʻ b loq qo'llari bilan buning yelkalarini silab, elanishga urindi:

- Jon togʻ b a, ular meni nima qilishmoqchi? Nega opkelishdi?

- Bilganingda nima qila olarding. Yerga kirsang, boshingdan, osmonga uchsang, oyogʻ b ingdan tortib olishadi. Topshiriq shunaqa.

Akmalning ichini bir nima tigʻ b day tirnab, o'tday kuydirib o'tdi.

- Yo'gʻ b e? - dedi esi ogʻ b ib.

- Xudo urib qo'yibdi-ku, seni, jiyan. Esing qaerda edi? Gunohingni bilasanmi? - dedi boyagidek shishib. O'zi ham bir qadam tisarilgan edi go'yo undan hazar qilgandek.

Akmal cho'loq bir narsaning xunuk oqibatini sezgandek, yomon bo'lib ketdi:

- O'limdan xabarim bor, unday ishdan... xabarsizman. Nima o'zi?

- Opkirihsangda eshitasan endi, jiyan. Biz kichkina odammiz bu yerda. Keldingmi, o'zingni erkakday tut. Yetti qolib, bir tugʻ b ishganimiz bo'lganingda ham yordam qilolmaymiz. Seni so'roqqa opkelishdimi, Ollah hukmidan narisi bo'lmaydi. Undan ko'ra, odamga o'xshab kir oldilariga.

Bu gaplar avvaliga Akmal cho'loqning qulogʻ b iga o'qday quyilib, qo'rgʻ b oshinday joylashib borayotgan bo'lsa-da, so'nggi lahzada bir junjiktiruvchi titroq yugurdi-da, butun vujudi qizib keldi. Shu barobar ich-ichidan allaqanday tahlakali qirindi o'tib, xushi uchdi. Kallasiga bir ma'noli fikr kela qolmasdi.

- Kimlar deysiz?- dedi uni anglab-anglamay. - Anuv o'gʻ b riboshilarizning o'zimasmi?

Azlar togʻ b a javob o'rniga biqiniga bir nuqib, qulogʻ b iga shishidi.

- Esingni yigʻ b . Qanaqa o'gʻ b riboshi? Odamning tillasi-ku! O'zing xarom tukiga arzirmikansan?! Zamondan orqada qopsan. - Keyin qo'shimchasiga yuz burib, to'ngʻ b illab qo'ydi. - Ot mindim, deb karillab yuraveribsan-da.

- Nima qilmoqchilar?

- Albatta, kuyov qilib, to'n yopmaydilar ustingga. Qolaversa, Qurbon hojim bilan qori domlani chaqirtirib qo'yibdi. Shungayam shukur qil, yolgʻ b iz o'zi hukm chiqarvorsa, dodingni kimga aytarding?

- Yo'gʻ b e...

- Yo'gʻ b a mas, juda-da. Nima, sen Ismoilning tashrifini hazil fahmlovdingmi?

- Shoshmay tursin, u ilvirs, - dedi ichi yonib borayotganini yashirolmay.

Azlar togʻ b a nimadir nasha qilib, (albatta, uning holiga-da!) yeng ichida hiringlab kuldi:

- Hali ko'p yanib yurasan. Xo'b gel qilib, otiga o'ngarib kepti. Ustasi farang ekanini bilmasmiding?

- Nimasi farang?- dedi Akmal cho'loq tushunolmay.

- Akang qaragʻ b ayini-da. U kimning shogirdi ekan?- Togʻ b a yigitlardek qiqirlab kuldi. - Eplab kelmasinam-chi edi, naq o'zim borardim. - U shunday deya qorongʻ b ida vallomatlaracha yelkasiga qoqib qo'ydi. - Qo'rqma juda, Xudoning yozganidan ortiq nima bo'lardi! Yigit kishi gunoh qildimi, gunohini mardona tan olib, tavba qilsa - er sanaladi. Xohlasang, qo'lingni bo'shatib qo'yishim mumkin. Bo'shataymi?

Akmal cho'loqning ori keldi.

- Men sizdan buni so'rayotganim yo'q, - dedi to'rsayib. - Lekin odamni... odamga o'xshatib, ko'zini ochib qo'yinglar-da.

Azlar togʻ b a shuncha halim-yumshoqligiga qoidani buzolmasdi. Javobiga yelkasini silab qo'yaqoldi:

- Sabr qil. Chaqiradigan vaqtlari ham bo'pqoldi. Salomxon ostonasiga yetishingdan yechadilar. Ularning huzuriga bunday opkirmaydilar hech.

Akmal cho'loq o'zi ne holdayu gʻ b ijini keldi. Xonning o'rdasimidiki, qoidali opkirmasalar. O'ziga esa, achitib gapirdi:

- Nima, qarorgohingizni tanib qoladi, deb... yechmaysizlarmi?

Togʻ b a boyagidek kiftiga qoqib, kuragini siladi.

- Bir sengamas, barchaga shunday. Do'st kim, dushman kim - ajratib bo'lmaydigan zamonda shuyam ma'qul. Faqat sen o'zingni bunday tutako'rma. Otdan tushsayam egardan tushmaydiganlarning hukmi ogʻ b irroq bo'ladi. Bilib qo'y.

- Hukmi? - Akmal cho'loq shungacha ham bu tashrifini anglab yetmagan edi. Endi xushi uchdi. - Hali so'd etishadimi?

Azlar togʻ b a bamaylixotir orqa o'girib, tamaki o'ray boshladimi, nima qila boshladi, javobiga jim qoldi. Aftidan, javobidan ham burun buni chaqirib qolishlarini kutayotgandek edi. U yoqda Ismoil gum bo'lgancha ketib boryapti, na tiq etgan tovush, na bir narsaning tayyorgarligi eshitaladi u yoqdan. Ko'z oldida esa, qani milt etgan nur ko'rinsa, qaerdaligini ilgʻ b ab bo'lsa. Shunaqa sirib bogʻ b lab tashlagan ekan u nomard. Lekin nazarida o'zini potsovniy lning hovlisida, bogʻ b ortiga o'taverishdagi anuv oq bino ro'baro'sida turgandek his etyaptiki, nega shunday, tushunmasdi. Bu yerga bir emas, bir necha bor kirgan. Faqat chindan o'sha joy bo'lsa darvozadan kiraverishda tepadan:

- To'xta, qayoqqa borasan! Qimirlasang, otilasan, b' degan tovush kelguvchi edi. So'ng o'sha ochiq - baland minoraning temir zinasidan etigining nagʻ b ali taq-taq-taq etgan miltiq ushlagan soldat tushib kelar edi. Nimaga tushmadi? Yo bular ularni ham o'z yigitlariga almashtirib tashlaganmi? Tushunarsiz.

Shu payt kimdir taxta zinadan tapir-tupur tushib kela boshladi. Faqat uning etigi nagʻ b alsiz, ham o'zi shoshganidan oyoq uchida tushib kelardi. Kamiga yo'lakay ovoz berdi:

- Togʻ b a, qaerdasiz? Boshlay qoling, mehmonni. Kutishyapti taqsirlar.

- Mana, hozir, togʻ b ang aylansin. - O'zi esa bu yoqqa o'girilib hamsoyasi Akmal bandiga uning ustidan mingʻ b irlagan bo'ldi. - Bular shunaqa: chekkani ham qo'ymaydi. - So'ng uvol ketmasin, deb uni tuf-tuflab o'chirishga tutindi-da, tamaki hidini gurkiratib kelib, tirsagidan yetakladi: - Yuraqoling, mehmon janoblari, sizni so'roqlayotganmishlar.

Yechsa yechvora qolmaydimi bu dardisarini!

Uning bilagini bilagiga matab tashlagan tizimcha ensasini bir qotirsa, shu qo'llari bilan ko'zidagi narsani olib tashlay olmayotgani battar alamini qistatar edi.

Chaqirsa - avval manavi matoxini olmaydimi ko'zidan, deb taysallayotgan ham ediki, haligi chaqirgan yigitning o'zi kelib, bu tirsagidan tutdi.

- Bo'la qoling, ildam-ildam yura qolinglar, - deb shoshirdi.

Zinaga yetib-etmay norozilanib to'xtadi:

- Iya, tog'ba, boyatdan beri nima qilayotuvdingiz? Yechib-netmabsiz-ku akamni. Taqsirlarning oldiga shu ahvolda... opkiramizmi?

- Mana, hozir-da, jiyanlari. Jazasi bitta tig'ba-da, - deb engashdiyu etigi qo'njidan bir nima olib, uchini bilagi o'rtasiga to'g'brilab edi, tig'bning bir beti bilagiga tegib, Akmal demaganlar junjikib ketdi. Tig'ba-tig'ba-da, tok urgandek seskantirib yuborgandi.

Va shu tob u bir siltovdayoq tizimchani uzib tushib, bo'shaldi-qoldi.

- Shumi? - dedi Azlar tog'ba o'zining chapdastligidan o'zi faxrlanib. - Endi peshonasidaginimi?

Xuddi birov peshonasiga tig'ba olib borayotgandek... Akmal cho'loq demaganlar tisarilib ketdi.

- Hay, hay, esing joyidami? - Tog'ba qiqirlab kuldi: - Jon bordir bizdayam. Qolaversa, shariatimizda yo'q bu ish. Tig'ba o'qталish. Qo'rqma.

Shu tob bir qo'liminan kallasi ortidagi bog'bachni turtibmi-netib yuborib edi, sirilib yotgan bog'bach bo'shalsa-ketsa!

Voh! Shu qorong'bu kechada ular haybatli bir ayvon tagida unga chiqib boriladigan keng taxta zina ro'ba-ro'sida turishar, tepada - haligi ikki yoni ochiq keng ayvonning mehrobsimon tokchasida esa yolgbiz sham yonib turar, uning sirli nuriyu tokcha devorlarining soya-sida ayvon shiftiyu to'sinlariyu toqilari undanam sirli ko'rinar, bu yoqda zinadan chiqaverishda kovshandoz, kovshandozning qibla tomonida esa ikki tavaqali o'yamakorim eshik ko'zga tashlanar, u nimochiqqa o'xshardi.

Akmal garangsib qolgan edi. Ichida hadeb:

- "O'rda deydi, qaysi boyning tashqisi... shekilli?", - derdi boyagi tasavvuridagi joyga hech o'xshatolmay. Balki ko'zi yorug'ba o'rganolmay - adashayotgandir? Unday desa...

- Qadamizmi dadilroq tashlayvering, bu zina, - dedi o'ng tirsagidan tutgan navkar yigit. Akmal cho'loq ularni navkar deyishni ham, mulozim deyishni ham bilmasdi. Hammasi namat chakmon kiyib, yo'g'bon qayish kamarmi, naganmi, yana bir balolar taqib olishibdi. Lekin boshlarida do'ppiyu ustidan shohi qiyiq tang'bib olganlar. Kasbi boyo'g'blidek tunda izgbizish-u, peshonalarini shohi qiyiq bilan tang'biganlariga o'lasizmi! Bu orada u qaerga kelib qolishganini fahmlab olguncha, zina tepasiga chiqib borishdi. So'ng chapdagi haligi qo'sh tavaqali eshik ochilib, unga yo'l berishdi:

- Qani, kira qolsinlar, janoblari. Keldiz.

Ne-ne idoralarning eshigini oyog'bining uchi bilan tepib kirib yurgan odam... shu eski gulchin eshik oldida tovsillab qolgan edi.

Uni nimaga bu yerga opkelishdi ekan? Opkelganda ham oyog'bini yerga tekkizmay... avrab keltirishdi. Demak, bekorgamas.

Bular Sultonmuroddan ham o'tadilar shekilli? Yo uning o'zi sho'ttamikan?

Jon shirin ekan, yuragi daf'atan o'ynab ketdi: go'yo yuragi o'rnida bir qush boru u jon qushi potirlab-potirlab, porillab-porillab xalqumiga kelar, shunda havo ham yetmay qola boshlar edi. Kallasiga esa bir-biridan xunuk xayollar yopirilib kelmoqda...

"Qaytgani... rost shekilli?... Avvalgi gal Kattabog'bdan quvib solgan odam endi omon qoldirarmikan?! Hammasidanam anuv gapi qulog'biga chalingan bo'lsami, o'ldim deyaver!"

Oyog'bining ostidan yer qochgandek, ko'z oldi tinib ketdi. Haytovur, ikki yonida tirsagidan tutgan tunqorovullar bor, bo'lmasa, guppa qulab, yo jon achchig'biga orqasiga urib ketib... qutularmi edi.

Qutulgani, bu so'roqxonaga kirmay qo'ya qolgani avloroq edi. Lekin... biron narsa nasha qilganda Azlar tog'baning o'ziga o'zi gapirinadigan odati bor ekan:

- Kir, kiraver, Sultonmurod joningni olgur, muncha taysallading? Nomi-daragidan shuncha titraysan, o'zini ko'rsang, nima qilarkansan?! - degani... xushini uchirgan edi.

Tog'ba irshayib, sherigiga tushuntirardi:

- Bu kishim shu holiga uning ojizasiga ishqibozlik qiptilar. Ko'nglizzi ko'chasiga qo'tir jomashshov!..

Ana, xolos! Gap bu yoqda ekan-ku! Nimaga chaqirishibdi, deb o'tiribdi!

Ostona oshdilar.

Keng, qo'sh deraza, qo'sh taxmonli, tokchalari baland-baland toqili uyning to'rida dor, o'rtasida esa quchoq yetmas to'singa osig'bliq fonar chiroq, chiroqning chor-atrofida esa ko'tarib qo'yilgan oq bir nima - pashshaxona desa, pashshaxona emas, o'tov desa, o'tovmas, ishqilib, oq surp mato ko'zga chalinar, uning o'rtasidan tushib kelgan fonar-chiroq takkinasida xontaxaning uch yonini yolgbiz-yolgbiz egallagan sallali-sallasiz kishilar o'tirishar, chiroq ularning soyalarini yerga qapishtirib, o'zlarini nurga chulg'bab tashlagan, bunga sari yuz-boshlari nurlidan nurli ko'rinar edi. Taqsirlar deyishganicha bor edi. Sallalariyu, mursaklariyu, savlat to'kib o'tirishlaridan kirgan odamni sir bosmay iloj yo'q, faqat to'rdagi jun chakmonga o'ralgan anuv qiltiriqqina xumbosh odam... (kim ekan) kaftdekkina yuzlaridan ajabtovur, sariq ipak rangidan ham sariqroq bir nur yog'biladi. Uning oldida bu mo'ysafidlar rangparroq, oddiyroq, desa bo'lar.

Uni ko'rib hammalari yalt etib qarashdi.

Ko'z-ko'zga tushib, Akmal cho'loq bu ikki sallalini aniq-taniq tanidi: din peshvolari-ku. Biri shu odamning ketida namoz o'qidimmi, gunohga botib... deb masjidga ham chiqmay, kulbasida yolgbiz toat-ibodat qilib yotadigan anuv mumsik Qurbon hojim bo'lsa, ikkinchisi - u ilmsiz deb ataguvchi imomning o'zginasi edi. Oddiy kunda bir-birini ko'rolmaydigan ikki odam hozir ro'parama-ro'para o'tirib, unga hazar qilgandek qarab turishar edi.

Faqat unisi - jun chakmonlisi kim bo'ldi? Xum boshimi, qoshimi - allaqaeri tanish-u, lekin jussasi, nega bunchalar kichik, yo'qdek? Nima bo'lgan bu odamga? Yuzidan odam siyohi bor-u, jussasidan juda g'balati... Qolaversa, anuv shiftga ko'tarib qo'yilgan narsa nima?..

Azlar tog'bami, kim, biqiniga sekin nuqidi.

- Qarz salomingni yeb qo'yganmisan, nima balo?

U esa ko'zi ila boshqa odamni izlar, qilgbilicni qilib, uni avrab otiga o'ngarib kelgan valdirvosning o'zi tugul, qorasi ko'rinmasdi. Yana qanday topshiriq olib, dab bo'lgan?

- Mana, taqsirim, opkelishdi... oyog'bini yerga tekkizmay, - O'ng yonidagi navkar yigit o'tirganlardan kimgadir murojaat etib, zo'r berib to'ning yengidan tortar va shivirlardi: - Tiz buk, joningdan umiding bo'lsa...

Akmal cho'loq qaerga opkirilgani va qanday javob berarini to'la anglab yetmagan edi, dovdirdi, shu dovdiragani ko'yi kovshandoz qirrasiga tiz buka boshladi. Ammo shu tob u kutgan odam to'rdagi parda ortidan chiqib kelmayin ham... tokcha tagida

chakmonga o'ralib, kamiga qo'sha-qo'sha bolishu yostiqlarga ko'milgancha mushtdek bo'lib o'tirgan (yarimta bo'lib yarimta emas, bola bo'lib bola) odam (balki qarib, bola tortib qolgandir?) ajab gʻʻimirladi:

- Qo'y, Sa'dulla, rasmiyatchilikni. Bu yer tiz cho'kib, gunohlar so'rab olinadigan joy emas. Buning uchun chaqirgan emasbiz. Asta'firulloh! Ovozi tanishmi? Kim bo'lsa ekan? Lekin talaffuzimi - nimasi, muloyimdan muloyim, xuddi halim chollarniki kabi edi. Shularning katta-si - shu ekanmi? Shu, to'ridan go'ri yaqin odam-a? Unda nega hamma qolib, bu yarimta odam boshlamasiga gap qo'shmoqda? U bo'lsa, Sultonmurodnimi - kimni kutmoqda edi. Balki keyin... kirib kelar?

Tanchaning ikki yonini egallagan manavi oq salla, ko'k do'ppili taqvodorlar-chi? Nimaga o'tirishibdi? Kishi ko'zigami? Kimning yuzini qilib, fatvo berishlarini koshki hech kim bilmasa, gʻʻBart ogʻʻBmachi- lar - shular-ku.

Shu mahal, qiroati zo'r-u, ammo o'zi bidirlabroq gapiradigan, gapirganda har kim ham tushunavermaydigan arab bashara odam - Cho'lpon ota masjidining imomi tunqorovullarga bir narsalar deb valdiradi. Uning qo'lu yuz harakatlaridan bir narsa uqmasa, so'zidan anglash amri-mahol edi.

Ammo unga Azlar togʻʻBaning ixlosi zo'r ekan, labiga qarab turib nima deyaotganini uqib oldi va:

- Hozir-da, taqsir. Bajo qilamiz-da, taqsir, - deb shunday kovshandoz labiga yalangqavat ko'rpacha yozib yubordi.

Cho'kdilar. Qurbon hojim fotiha qildi.

- Qani, omin, qadam yetdi, balo yetmasin,- yana kimgadir tekkizib qo'shib qo'ydi, - hech bandani o'zi adashtirmasin. Allohu akbar. Yuzga fotiha tortdilar va tepadagi (boyaqish bo'lib boyaqish emas,) yarimta odamdan izn kutib qaradilar.

Boyagi siru salovat bosishlardan hiyla o'ziga kelib qolgan Akmal cho'loq uning yuziga tikilib turib, bu majruh odamning shu qadar xotirjamligidan hayron qoldi. U bular kirmasdan oldin qay holatda bo'lsa, hozir ham o'shandek edi.

- Taqsirlar, biz sizni bu yerga chorlashimizdan murod, uzr, bemahalda bezovta etdik, bir bandai mo'minaning sha'niga aloqador gap o'tgan. Gapki, uni o'z nomi ila atasak, birovning pardai ismatdagi ayoliga nisbatan shul vaqtga qadar ko'z ko'rib, quloq eshitmagan bir tuhmat, ya'ni ul pokiza ayolga yetisholmaslik orqasida o'jizaga malomat, malomatki, suyuqoyoqlikda ayblov sodir bo'lgan. O'jiza bul gap-so'zlarga chidolmay, turgan go'shasini tark etib, YakkabogʻʻBimizdan bosh olib chiqib ketgan. Biz surishtirib boshlab edik, poyoniga yetgunimizga qadar o'zi bunday qilib ketibdi, sizlarni shuning hukmiga chorlatganmiz. Toki, Alloh nomidan, uning Kitobi ila ish ko'rarkanmiz - shariat so'zi ustivor bo'lsin, deya sizlarni so'ratduk. Ana, bir o'jizaga nisbatan malomat chohini kavlab, tuhmat olovini yoqqan kishi qarshingizda o'tiribdi. Biz esa ul o'jiza nomidan da'vogarmiz. Siz nima hukm qilgaysiz - jazosi o'sha bo'lgay.

Tavba, ovozi o'sha-o'sha ediyu, yarimta bo'lib ko'rpachayu chakmonga singishib o'tirishi gʻʻHalati edi. Nahotki bu o'sha - bir vaqtlargi o'gʻʻBriboshi bo'lsa? Akmal cho'loqning aqli lol, o'zi karaxt edi. Hozir o'sha jabrdiydaning ogʻʻBzidan tamomila boshqa so'zlar chiqmoqda, so'ksa-netsa, pastkashdan olib, pastkashga solsa, chapanchasiga haqoratlar yogʻʻBdirda, chidasa mumkin edi, ammo mana bu bosiq-xotirjam so'zlariga chidab bo'lmas edi. Nima rost - shu rost. Salomxon kennoynikida paydo bo'lgan anavi kelinchakka iqi tushgani, suykilib borgani, jiyanining qavatiga tortib, unga yetishmoq pa-yida yurganlari, kechasilari uyquasi qochib ketib, o'sha xonadon atrofida girdikapalak bo'lganlari - barcha-barchasi rost. Ammo u Sultonmurodga tegishli ekanini bilgan bo'lsa o'lsin agar. Bilganida, kech bo'lgan edi. Bo'yida bo'pqopti, degan gap chiqib ketib bo'lgan edi.

Qurbon hoji qon talashgandek o'ng betidagi norini qashlab, tomoq qirdi (u gʻʻBhayri tabiiy, qora soqol ostidan ajabtovur ko'rinar edi).

- Kimning o'jizasi, dedingiz?

Da'vogar dabdurstidan aytolmay, aylantirib aytdi:

- Taniysiz, taqsirim. Tepaning pastida turishadi. Hakimbek amakining nokzori qarshisida. Yangi qo'shnilar.

Hoji ro'parasidagi imomga qaradi:

- Kim? Saynab domlamdan o'tgandami?

- Bor-bor, o'tganda yangi xonadonlar bor. Xudoyiga borganimiz bor. Nusrat xo'jakalarga qarashli, - dedi qotma imom qayta qo'ndoqdek cho'kkalab.

- O'shalarga tegishli kelin, - dedi o'zini da'vogar sanayotgan yarimta odam - bularning valene'mati.

Qurbon hoji - yuzini soqol bosgan (o'zi ham naq ko'ksiga tushar), ustiga-ustak suyagi yo'gʻʻBhon basavlat odam emasmi, chordana qurib, hurpayib o'tirar, o'sib, yelkasiga tushgan sochlaridan ham burun chaqchaygan ukki ko'zlaridan qo'rqulik edi. Akmal cho'loq tojik domla deb nom chiqargan bu xonani odamni ayni tush qizigʻʻBhida bir-ikki Izza yo'lida tuyqus uchratib, otiyu o'zi bir xurkkanicha bor. Uzun oq ko'ylagu ishtonini xalviratib, bir devday odam kelaversa, es-pesi chiqib ketibdi. Oti ham tisarilib, kishnab yuborib edi. Bu esa, uning betiga qarab ham qo'ymay o'tib ketaverdi. Shu-shu nomini eshitsa, etiga titroq kiradi. Kelib-kelib ishi shunga tushibdi. Yana bunday ahvolda!..

Sochli domla tomoq qirdi. Ovozi ham allaqanday guldiragan, qiroatlav edi:

- El-yurt buning kimligini biladi-ku, hukm chikora?! - dedi u.

- Chikora-chikora, - deb tasdiqladi bidirlagan imom ham.

Bir burda odam xumday boshini to'lgʻʻBadi:

- Azizlar, azizlar. Uni biz ham bilamiz. Biz sizdan shariat hukmini so'rayotirmiz. Toki gunohiga yarasha odil jazosini olsin va biz ham ertaga tongla mahsharda Tangri taolo huzurida zulmkor suvratida turib qolmaylik. Maymunl qiyofasida tirilmaylik. Usiz ham gunohlarimiz ko'p.

- Hukm, - dedi o'sha-o'sha beso'naqay kaftiga yo'talib, tomoq qirib,sochli domla, - shariat hukmi ma'lum bu toifaga. Ayniqsa, birovning pardai ismatdagi qizi yoxud ayoliga tuhmat etgan kishiga sakson darra urilgay, kam ham emas, ko'p ham.

- Shunday, shunday. Shariat buyurgani shu. Taqsirim, adashmadilar, - deb bidirladi imom va Qur'onidan oyat o'qidi.

- Demak, bu kishimga ham?.. - dedi qaddini zo'r-bazo'r ko'tarib yarimta odam. U birovning yordamisiz o'rnidan turolmasa ham kerak edi. Harqalay, shunday taassurot qoldirardi. Ammo uning hukm yuritishi, quvvayi hofizasi hayron qolarli tiniq ham aniq edi, tavba.

Sochli domlaning yelkasi bilan bitta sochlari to'l-gʻʻBandi:

- Bu shariatning o'zgaras hukmi. Qiyomatga dovur ketadigan. Ammo u kuchga kirmogʻʻBi uchun da'vogar kerak, jabrlanuvchini eshitmoq lozim. Usiz hukm - hukm emas, - dedi u kesib-kesib.

Akmal cho'loqqa jon bitib, iqi suyib, domlaga ko'z tashladi: ajabki, uning yuzi nurligina, o'zi binoyidek odam edi. Xayolidan kechdi: boshiga qilich kelsa-da, to'gʻʻBrisini so'zlaguvchi emish.

Yarimta odamning ayollarnikidek nozik ham oq qo'li xontaxta ustida ko'rindi.

- O'zizga ma'lum sabablarga ko'ra, jabrlanuvchi Yakkabog'bdan bosh olib chiqib ketib ulguribdi. Lekin biz bir marta surishtirgan joyimiz bor. Shu bois da'vogarlikni zimmamizga olib turibmiz. Qolaversa, Salompa borlar. biz u kishini bilamiz-ishonamiz va ular tarafdin da'vogar bo'lib turibmiz.

Yelkani qoplagan soch, norozi to'lg'bandi:

- Biz eshitmaduk. Eshitmagan odam bir nima demog'bi qiyin.

- Shunday-shunday. Biz borimizda chaqirmog'bingiz lozim edi, - dedi imom ham.

- Bemahalda ayol kishini chaqirib keltirish - o'ngb'aysiz. Tushunarsizlar, deb o'ylayman, - dedi to'r-dagi odam. - O'zidan so'rasangiz, inkor etolsa - etsin.

Shu barobar birov uning biqiniga nuqidi. Qarasa, Azlar tog'ba. Kamiga qulog'biga shipshir edi:

- Odamni uyat-malomatlarga qoldirmay gapir. Seni deb... bo'lgani rostmi shu gaplar?

- Zo'rlamang, tog'ba. Belda belbog'bi bo'lsa, aytadi rostini, qistamasangiz ham, - dedi kutilmaganda bularning valene'mati, o'sha sharti ketib, parti qolgan odam. Yana uning xontaxlit so'roqlariga o'lasanmi!..

- O'z og'bi bilan aytsin, gunohini bo'yniga olib, - bidirladi imom buning betiga qarashni ham o'ziga or bilib. Ana, pokdomonlik! Hammalari alag'ba - u nima derkin deb. Yolgb'iz sochli domla hurpayib o'tiribdi. Hamon o'z fikrida sobit. Hatto ko'z qirini ham tashlab qo'ymaydi. Unga osmondan tushgan anuv kitobning aytgani muhim, o'sha - qonun. So'zi so'ziga, sharti shartiga to'gb'ri kelishi kerak. Likillamaydi mana bunisiga o'xshab. O'ldirsa ham shunday bir so'zlilar o'l-dirgani...

Akmal cho'loqni birdan vahm bosdi. Gunohi aniq, suyakalib borgani rost. Lekin bunchalik og'bir gunohga bosh suqayotgani tushiga ham kirmagan bo'lsa-chi, jazolayveradilarmi? Bilib turib qilgan bilan, bilmay qilganning farqi bordir, axir? Bular bilmasa, Xudo bor-ku, biladi-ku. O'zi asrar manavi johil, muta-assib bandalaridan?

- Nima qilib qo'rganini o'zi bilmaydi shekil, bu Xudo bexabar, - dedi imom ko'k do'ppisini boshida aylantirib qo'yib va ham bilag'bonlik qilib.

- Nega bilmaydi, baloni biladi bu enag'bar, - deb so'z qo'shdi Azlar tog'ba irshayib: uning do'st-dushmanligini ajratib bo'lmay qolgan edi.

- Bilsa, allaqachon yer o'pib, kechirim so'rashi keragiydi-ku, - dedi imom.

Sochli domla imomga o'tli nigohini tashlab, norozilik bildirdi:

- Bizga uning tavgasi nega kerak? Tavbani Allohga qiladi. Kechirguvchi ham O'zi, jazo berguvchi ham O'zi. Biz kim bo'pmiz?! - dedi ovozi guldirab.

Akmal cho'loqning nazarida allaqayoqdan kun chiqib kelayotgandek, hozir unga javob bergizib yuborishadigandek edi: zo'r ekan-ku, bu sochli domla deganlari! Qolaversa, nega hamma unga yopishib qoldi? Kecha unisi, bugun bular? Agar hammalari adolat taraf bo'lsalar nega undan so'ramayaptilar? Kecha seni kim hafa qildi, gb'assolni taxtasiga tortib ketdi deb? Qozilik shularga qolgan bo'lsa, nega u nobakorni topib keltirmaydilar? Mana bu yerda tikka qilmaydilar?

Shu asno baland kelmoqchi bo'ldi:

- Olamni buzgan karnaychiyu baloga qolgan surnaychimi? Menga kechagisi ham yetib ortadi, - dedi to'rsayib, kamiga qo'shdi, - sen boyaqishni kim o'sha alpozga soldi, demayapsizlar-ku. Qozi bo'lsanglar, baravar odil bo'linglar-da.

- Nima gap, darvoqe? Nega biz bexabarmiz? - deb sheriklariga alangladi sochli domla.

Kulishni ham, kulmasini ham bilmay, kechagi voqeani tushuntirgan bo'lishdi.

- Qotirib ketibdi-ku, azamat. Hech kimning tushiga kirmaydigan tarzda. E, jiyani, o'lganlarimiz yaxshi bu kunimizdan, - deb chistonga olib, yarasiga tuz sepdil Azlar tog'ba.

- U shovvoziyam chaqirtirmabsizlar-da shu yerga. Toza bo'lardi hangoma! - deb kuldi navkar yigit, o'sha Sa'dulla deganlari.

- Kerak bo'lsa chaqirtiramiz ham, - dedi bularning valene'mati, - ammo bu kishining foydalariga bo'lmaydimi, deb qo'rqaman.

Qolaversa, shunaqa bejo harakatlarizni evaziga olgansiz sazoyu jazoni.

- Men e'tiroz bildiraman, - dedi kutilmaganida Akmal cho'loq "somon parchasi"ga yopishib, - sizkim, adolatli qozi bo'lsangiz, ayting: kishi gunohiga necha qayta jazolanmog'bi mumkin? Shariatda bormi shu?

- Yo'q, - dedi sochli domla turqini buzmay, - bir jinoyat yolgb'iz jazoni taqozo etadi, ortig'bi ortiq.

- Menga ham kechagisi bir umrga yetadi, - dedi Akmal cho'loq. U nazarida adolat tarozusini o'z tarafiga og'bdirolgandek edi.

Uy ichida birdan gb'ovur qo'pib, kim hayratini, kim nafratini yashirolmay qoldi. Shu asno valene'mat atalmish haligi odam xontaxtaga shappalab:

- Shoshmang, taqsirlar, - dedi va shu bir og'bi so'zi ila hammani tinchlantira oldi. - Bizning bu kishiga savolimiz bor: marhamat etib aytsinlar. Yo behuda chaqirilgan, deb o'ylayotirlarmi?

Akmal cho'loq noiloj qoldi:

- Yo'q.

U yana ajab bir bamaylixotirlik bilan davom etdi:

- Demak, o'zingizni oq-oppoq deb ham bilmagaysiz?

- Yo'q.

- Yaxshi. Endi bizga ayting-chi, - dedi u yana, - o'z qizingiz yo jufti halolingizni o'sha mushfiqaning o'rniga qo'yib ko'rganmisiz hech?

U bo'lak javob topa olmadi:

- Yo'q.

- Uning otasi yoxud jufti haloli o'rniga-chi? - dedi u.

Akmal cho'loqning boshi tag'bin-da, tushib ketdi.

- Xo'p, mayli, adashibsiz, - dedi u o'sha-o'sha sokin xotirjamlik ila, - bilmay, gunoh ko'chasiga kiribsiz. Lekin shular uchun bir kun kelib so'ralishingizni, Bosh qoziga ro'baro' bo'lishingizni bilmaysizmi?

- Kimga?! - dedi Akmal cho'loq tushunolmay.

Yarimta odamning yupqa labiyu oftob ko'rmagan yuzida achinish alomatlarini zohir bo'ldi:

- Demak... demak, Bosh qozi mavjudligidan tamom bexabarsiz?

- U kim, qaerda?

Cho'kkalab olgan imomning ham yuzlari allaqanday qorayib ketgan, sochli domlaning esa boshlari tushib ketgan edi. O'rta cho'kkan sovuq jimlikni o'sha yarimta odamning o'zi buzdi:

- Taqsirlar, kechirasizlar, bu javobdan keyin mening yigʻiblagisim keladir. O'zini hoynahoy musulmon sanab yurgan bir odam erta birisi kun o'larini, shu o'lgancha nomai a'moli berkilib, qiyomatda tirilarini, Mahshargohda esa hamma qatori Bosh qoziga ro'baro' bo'larini unutgan. Barcha qilmishlari uchun javob beradigan kun borligini hech kim esiga solmagan. Biz qanday qilib uni hukm eta olamiz? Uni Ollohning o'ziga havola etmakdan bo'lak qanday choramiz bor?

- Bor, - dedi kutilmaganda ovozi guldirab sochli domla, - Ollohning Kitobi ila hukm etamiz. Pokiza bir mo"minaga tuhmat qilgani uchun sakson darra urmoq joiz. Ana shunda Ollohni taniydi, - dedi u.

- Shariat ustivorligi uchun ham joiz, - deb bidirladi imom.

- Isboti-chi? - deb yubordi jon achchigʻibida Akmal cho'loq turib ketgudek bo'lib. Nazarida, hoziroq opchiqib, darra ostiga yotqizishadigandek edi.

- Yuzlashtirilur, - dedi imom.

- Topib kelsinlar, o'sha da'vogarini, - deb yul-qindi Akmal cho'loq. U endi esini ham yo'qotayozgan edi.

- Yaxshi, - dedi kutilmaganda to'rdagi haligi chakmonga o'ralib, yostiqlarga ko'milib o'tirgan bedavo kimsa, kaftini xontaxtadan tushirib. Tizzasiga oldimi desa, tizzasi chakmon barlari ostida bilinib-bilinmas edi. Shunaqa kichkina tortib ketibdi, - Tan olmasa, olmay tursin. Hech kim zo'rlab tan oldirmoqchi emas. Lekin gunohini, hukmini bildirib qo'ymoqdamiz. To'gʻibri yursa - yurdi, bo'lmasa, qaltis qadam bosgan kuni oyogʻibini yerga tekkizmay bir karra tutib keltirmogʻibimiz va shu kungi hukmni ijro etmogʻibimiz ta-yin. Qolaversa, ul ojizaning xasmi, pushti panohi Sultonmurod qaytmoqda degan gaplar bor. Jazoni o'ziga qoldiramiz.

Akmal cho'loqning boshidan olov chiqib ketdi.

- Sulton? Qachon, qaerdan? - deb yubordi o'zi bilmagan holda.

U tiz cho'kib o'tirgan joyidan sapchib ketganmidi, boshqami, vujudini bir yomon, to'xtatib bo'lmas titroq bosib kelmoqda edi. Unga hech kim javob bermadi.

Moshaalloh!

- Shoshmang, shu yerda to'xtang, Saida, - dedim sab-rim chidamay. Men bir narsalarni anglagandek, o'sha Adolatpeshaniyu uning Bonusini tanigandek edim; bu anuv ko'hlik juvon - erining gunohini so'rab kelgan poshsha kelin emasmi axir? Va shosha-pisha o'rnimdan tura boshladim:

- Oyim yotib qolmadilarmikan?

- Voy, adasi, allamahol bo'lib ketdi-ku. - dedi xotinim

- Shuncha voqealar o'tib, oyim bilmaydilarmi! Bilishlari kerak. So'rab borgan u juvonni ham, erini ham! - deb uydan chiqaverdim.

Chiqsam... oyimning uylarida chiroqlari yonuq. Ba'zan shunaqa yarim kechalarda turib ko'zoynakni qiyshiqroq taqqancha, otinoyilaridan qolgan Qur'onni hij o'tirguvchi edilar. Hozir ham... borib qarasam, o'sha kitobga chippa yopishib o'tiribdilar. Men esam, eshikni ocharimni ham, qaytib ketarimni ham bilmasdim. Ochay desam, chalgʻibitishdan xijolatdaman, ochmay desam, ichim gʻiburmishlab yotibdi. Nahot o'sha yarimta odam o'zi qolib - birovlarining tashvishi bilan yashay olsa? Buning ustiga Sultonmurod akamning nomidan ish ko'rayotgan bo'lsa?! Muddaosi nima? Jilla qursa, oyim bilsalar kerak bu tarixlarni?

Nogoh qayrilaturib, oyogʻibim ostonadagi jomga tegib ketdi. U esa daranglab zinaga, undan hovliga tushib, dumalab ketdiyu bir yerga yetganda o'nglanib, lapanglay-lapanglay tindi. Tingani ham bor bo'lsin, shovqini yetti mahallani tutgan edi.

Ichkaridan oyimning ovozlari chiqdi:

- Kim, kelinposhsha?

- Men, oyi, - deb ovoz berib kirib bordim. - Yotganiz yo'qmidi?

- Kel, tinchlikmi? - deb u kishi ko'zoynaklarini olib, kitob betini yopdilar.

Men ko'rpacha ustiga tiz bukdim.

- Esingizdami, oyi, Sultonmurod qaytibdi, falonchini unday qipti, pistonchini bunday qipti, degan gaplar chiqqan-u, ammo o'zi qorasini ham ko'rsatmab edi? - dedim.

Oyim kitobni jildiga sola turib, ilkis qaradilar, qo'llari jild ichida qotdi:

- Nima, chindan o'zi ekanmi?

- Qayoqda! Tamomi boshqa birov, aytсам ishonmaysiz, - dedim hamon hayratimni ichimga sigʻibdirolmay.

- Qo'y-e, shunga ishonib o'tiribsanmi? Kim yurak yutib u ishlarga bosh qo'sharkan, - deya o'tirgan joylaridan uzalib, jildni tokchaga qo'ydilar.

- Esingizdami, bir ko'hlik juvon erining gunohini so'rab kelib edi, eski uyimizda?

- Qachon? - Oyim xotiray olmay, yuzimga tikildilar.

- Akam shu yerdaligida. Bahriddin oshnasining qotillarini topib, jazosini berib yurgan kezlari.

- Parpini aytasanmi? Uning xotinidan bo'lak kim kepti?

- O'sha-o'sha, otning qashqasiday tanish o'gʻibri. Topdiz, oyi.

- Yo'gʻib-e, yarimta holiga-ya? Akang uni qay holga solib, Bahriddinning janozasiga olib borganini ko'rmaganmisan?

- Ko'rganman, - dedim men.

- Qaytib, qanday odam bo'pqopti? Asta'firullohil azim, qayoqdagi gapni gapirasani? - Oyim ko'ksilariga tuf-tuflab qo'ydilar.

- Shuni ayting, hamma Sultonmurod qaytibdi, deb o'tirsa, u ekan...

- Sen qaydan bila qolding? Uyga kirib o'tirib qolgan, deb eshitardik-ku uni.

- Yana nima deb eshitar edingiz, oyi? Qaerda turishardi? - Men sandalga ko'ksimni berib, qistay boshladim. Keyin kirib kelgan Saida ham bu gaplardan esi ogʻibibroq bir chekkaga cho'kdi.

- Qaerda bo'lardi, o'sha tepaning ortidagi ko'cha ichida-da. O'rikzorga yetmasdan edimikan. Lekin birov o'shandan beri ostona hatlab, ko'chaga chiqqanini ko'rgan emas, bolam. Hatto mushtipar onasi qazo qilganda ham bel bogʻiblab turolmagan, holi ma'lum-ku. Faqat eshik-derazalariga parda tortigʻibliq bir chillaxonaga o'xshagan uyda kitob ko'rib o'tiradi emush.

- Qanaqa kitob, balki Qur'onidir? - dedim tasmollarim to'gʻibri chiqayotganidan hovliqib.

- Balkim. Shayxim qori aka kelib, ibodatga tushirib ketipti, savobga qopti, degan gapni ham eshitganmiz. Qiyin-qiyin - o'sha ko'hlik xotiniga qiyin bo'lgan. Ayol boshi bilan o'sha yarimta erni shuncha yil oq yuvib-oq tarab kelyapti.

- Keyin-chi, oyi, keyin nima bo'lgan?

- Nima keyin?

- Zilziladan keyin-da, qayoqqa ko'chishgan?
- Qurbaqaobodga bo'lsa kerak, - oyim yaxshi eslay olmay yuzlarini siypab qo'ydilar, keyin xotirlab qolib, tushuntirdilar, - Ha, darvoqe, ko'chishga qudrati yetmay do'mga chiqqanakan, eski oshnalari eshitib, uchastkasini bitirib berishganmush. Ko'chganmi-ko'chmaganmi, bilolmadim.
- Ko'chgan bo'lsa, qaerda bo'ladiyu, ko'chmagan bo'lsa qaerda, oyi? - dedim ichim yorishib kelib. Men uning izini topgandek, topayotgandek edim.
- Bilmadim, bolam. O'tirib qolgan odam ertasini o'ylasa, uchastkaga ketsa kerak. Do'm yoqib qolmagandur. Sen yaxshisi pochchadan so'ra, bilishlari kerak. Hammalari o'sha tomonga ko'chishdi-ku.
- Yaxshi aytdiz, surishtirib ko'raman, - dedim-u, boshqa yangilikni - o'sha yarimta odam Mahfuz kennoyimni chaqirtirib, ba'zi narsalarni surishtirganiyu akamning ayolini o'z himoyasiga olmoqchi bo'lganlarini aytolmay turibman. Yo o'zlari bilarmikanlar? Tepamizdagi chiroq hamma yotib bo'lgan bir kechada yana ham yorug'ib tortib, oppoq nurini ayamay sochar, jimjit kechada nur o'lhagichmi, nimadir shig'ibillab aylanar edi. Tashqarida esa, uyqu bilmas ko'klam shamoli huvillab, bo'g'botlarga urilar, hovlidagi yalang'och shotutlaru gilos tuplarini chayqatib, o'pib o'tar edi.
- U kishi bir sira bizga-da hamiyat qilmoqchi bo'lgan ekan, Mahfuz kennoyim shu yerdaligida, eshitganmisiz?
Oyim bosh to'lg'ibadilar:
- Xabarim yo'q. Lekin anuv baloginaga yo'liqqur Akmal cho'loq tirg'ibalib yurgan kezlari shunga o'xshash bir voqealar bo'lganmidikan?
- Eslang, oyi, eslang, o'sha qanday voqea edi? - dedim qistab.
- Kimdirmi, kimlardirmi juvonnimargning o'zini Tepamasjidning tovutxonasiga qamab ketgandi. Men akangni yigitlarimi, deb o'tirardim. Shuncha voqealar o'tib bizga miq etib qo'ymagan kennoying o'sha kezda... shaharga tushib chiqaman, deb yo'q bo'lib qolib edi-da, bolam.
Oyim shu gaplarni aytayaptilar-u, men ichim toshib o'tirgancha goh Saidaga im qoqib, goh aytavuraymi, deb shivirlayman. U bo'lsa, bir menga, bir oyimlarga qarab, yelka qisadi.
Axiyri o'zlari sezib qoldilar:
- Ha, Maqsudxo'jam, nima gap? Nimani aytolmay turibsizlar?
- Rost, aytolmay o'tiribman, - dedim yorilib, - suyunchi bering, o'sha keliniz topildi!
- Moshalloh! Qaerda ekan? - dedilar oyim bir yerga yetib. - Otasining yurtiga o'tib ketgan ekanmi?
- Yo'q, oyi, shu yerda, qo'l uzatsa yetgudek joyda ekan! Ishonasizmi?
- Qanday? Kimni qora tortib borib qolibdi?
- Akamning hov bir oshnasi bo'lardi, pochchanikida turganda topishgan, Chaman degan...
- Anavinda senga xat tashlab ketganmi?
- Ha, o'sha. O'shanikiga borib, turib qolgan ekan.
- Uni qaydan bilibdi? Qanday topib boribdi?
- Bilmasam, - dedim hammasini aytib, yuraklarini yorib yuborgim kelmay, - Qolaversa, anuv kungi bolakay - shirintoy uning o'g'ibli edi.
- Voy, o'lmasam! - dedilar oyim yuzlarini kaftlari orasiga olib. - O'g'ibli deysanmi?
- Ha, oyi, ularnikida boloxonada turishadi ekan.
- Akang Sultonmurod... biladimi shularni?
- Bilmadim, oyi, bilmadim, - dedim u xo'rlikmi, nima, menga ham yuqa boshlab.
- Oshnasi-chi? - dedilar anchadan keyin o'zlarini hiyla bosib olib, - xatida nima debdi ekan?
- Akamning daragini topganmish, shunga jo'nab ketibdi ekan, - dedim bo'shashibroq.
- Voy, qancha bo'ldi-ku?! Kelmadimi haliyam?
Men yerga qaradim: ichimda nimagayam aytdim, deb afsus chekardim:
- O'sha ketgancha ketib boryapti.
- Ilohim, yaxshi xabarlar bilan kelsin bu yoqda Mahfuz kelinuvzaning daragi chiqqan bir kezda. Ilo-oy, O'zing shularga ham xotirjamlik ato eta qolgin. Tup qo'yib, palak yozishlariga imkon bera qolgin.
U kishi duo qilyaptilar-u, men kaft ochgancha ignaning ustida o'tiribman. Duo yaxshi. Lekin u yog'ibini so'rab qolsalar-chi, nima deyman?
Nihoyat, turdik. Ular ham mamnun edilar, biz ham.
Yaxshiyam u kishi o'zi qaerda, deb so'rab qolmadilar.
Yaxshiyam: shoshma, jujug'ib-chi, jujug'ib qaerda, nega sen olib kelgan joyda yana olib ketishdi, demadilar.
Yaxshiyam Olim o'zi nimaga kepti, u qaerdan paydo bo'lib qoldi? Akasi Sultonmurodning qaerdaliginiyu mana bu to'zib qolgan oilasini bilmaydimi, deb qolmadilar.
Yaxshiyam sen o'zing qanaqa jigarsan, shunday gazetalarda ishlab Tangritog'ibdek bir yurtlarga chiqolmasang, akaginangning daragini o'zing izlamasang, seni kim aytdi Ulug'ibxo'jaboylar avlodidan deb, past-balandni tushungan deb! O'zingga en bo'lolmaysanu bosh-qaga qanday yeng bo'lasan, deb qolmadilar.
Shunday deganlarida, miq etib og'ibiz ocha olarmidim?
Yaxshiyam bu gaplarni keyinga qoldirdilar.

Oshiyonidan Ayrilgan Qushlar

I

O'z uying - o'lan to'shaging. Saharga yaqin yotib ham bir mizg'ib olsang olam-jahon orom topib, tiniqib turasan. Sa'valarmi, sariq yoxud qizilbosh jimit qushchalarmi, biri olib, biri qo'yib, derazamiz ortidagi ko'ksulton tepasida (balki o'rikdadir) chiv-chivlab chuldirishar, men tepamga ko'chib kelgan qushlar bozoridan uyg'ibonib ketgan edim.

Voh, ko'klam nafasi bu mitti qushchalarning barini mast etib, daraxtlarning oftob ingan shoxchala-ri - qir uchiga o'tkazib ulguribdimi! Ular qorin g'ibamini tamom unutib, bir-birlariga roz aytisharmidi, sayrab-quvnasharmidi yoxud ko'klamga yetkazgan Allohga o'z tillarida tasbehodu hamd aytisharmidi, ajratib bo'lmasdi. (Balki har ikkisi hamdir). Olam shunchalar munavvar, chah-chahlarga to'la ediki, daf'atan qay oshyondamiz - eski hovlimizdami, yangisidami, anglay olmay qolgan edim.

Turib, azza-bazza ko'chaga boqdim. Yangisida ekanmiz. Oftob ko'ksultonning yarmiga qadar tushib qolganiga qaramay hali bolakaylar uy-uyalaridan chiqib, gʻʻo'ra qoqishga tushishmagan edi. Tushishsami, bu jimit qushchalar qayga ham qochishar ekan? ! Ungacha yayrab olmoqda edilar. Faqat darvozamiz tagida yilt yangi gʻʻo'ra qora olxo'ridan ham qoraroq bir mashina turibdi. Men uning orqa yarminigina ko'rdim xolos. Olam shunday go'zal va shodumon, ruhim ham shunday tiniq va yengil ediki, qanot chiqarib uchib ketsam-da mumkin edi. Hatto mashina kimniki ekanini o'ylab qo'yish xayolimga kelmasdi.

Yuvinib-taranib kelib, salom bergani oyimlarning oldilariga kirsam, voh, kim o'tiribdi deng?! Bir vaqtlar akamning Bo'zsuvdagi qarorgohiga osmondan oyogʻʻini uzatib tushganlar alam-achchiq ustida ushlab ketgan kichkina akam - Olim akam o'tiribdi!

- Ie, o'zizmi? Voy, sizni, - deya bir ko'rinib yo'qolib qolgan xolavachchamni quchoqlab oldim. - Xabar bermaganizni qarang!

Eshikning tagidagi yilt yangi gʻʻo'rotni ko'rib ham(!) payqamaganimni qarang!

- Ey, mirzo, seni ham tutar kun, topar vaqt bor ekan-ku! - deb Olim akam ham kuraklarimni silar, quchogʻʻidan qo'yib yubormas edi. So'zlari bir samimiy, ichining tub-tubidan otilib chiqmoqda edi. Tavba, u ham samimiy bo'la olar ekan-a! Jigarlarning qadri endi bilinibdimi?! Qolaversa, men uning quchogʻʻida o'zimni jimit bolakaydek his etar, yo'q bo'lib ketgandek edim. U bo'lsa,

o'sha qiltiriq Olim akam bo'lsa, yillar o'tib, Sultonmurod akamdek norgʻʻul tortib ketgan, katta kishi nusxi urib togʻʻalarimizga o'xshab qolgan, hammadan ham burun undan bir turlik - eng yaqin jigarlarning hidi ufurib, men dovdirab qolgan edim.

- Nechuk-nechuk, qarang, qanday yarashib turibdi.

- Mana, izlay-izlay, surishtira-surishtira... topib keldim - dedi u ham to'liqib.

- Shunaqa, zilzilalar "sharofati" bilan sochilib ketdik har yoqlarga.

- Tagʻʻinam tariqday sochvormabdi, do'mlarga chiqarvorsa, nima qilardingiz? Bizga o'xshaganlar qaysi toshqo'rgʻʻonning qaysi katalagidan topardi?! Bir parcha bo'lsa ham hovli-joy nasib etibdi-ku. Uzoqqa tushmabsizlar-ku tugʻʻilib o'sgan diyorlarimizdan.

Ich-ichimdan hayratga tushaman: shu Olim akammi, a? O'sha jigaramizmi, a? Odam shunchalar o'zgarib keta olar ekanmi? Yo bular hammasi vaqtincha, sinashta bo'lib ketgunchami? Unday desam, oyim ham chippa-chin ishonib, mutaassirlanib o'tiriptilar.

Ro'mollarining uchini damba-dam mijjalarga bosib, bizga qarab-qarab qo'yayaptilar. Kamiga shivirlab duolar qilyaptilar: Iloy, hech kimni bizchalik uzilshirmagin deb.

O'tirdik. Oyim duo qildilar.

- Ilohim, ot aylanib qozigʻʻini topgani rost bo'laqolsin. Akaginang ham qaytib, bagʻʻirlaring to'laqolsin, o'z diyorlaringda otalaringni chirogʻʻini yoqib o'tiradigan kunlar ham kelaqolsin. Qanday odamlarning farzandi edingiz - Olloh Sizlarga ham bir qo'nim beraqolsin. O'zi to'zim ato etsin. Omin.

- Ollohu akbar, - deya yuzlarimizga fotiha tortdik. Nazarimizda oyimning duolariga hamma xolalarimu togʻʻalarim qo'shilishib turgandek edilar. O'zimni bir yengil his etardim, bir yengil his etardim...

Suhbatimizga o'z-o'zidan fayz kirib, mehrlarimiz iyib kelmoqda edi.

- O'shandan beri qo'ngʻʻi ro'gʻʻingni kutaman, daraging yo'q, mirzo,- dedi Olim akam gina qilib, ginasi sa-mimiy ham begʻʻubor edi.- Axiyri o'zim kelaverdim.

- Undan gina yo'q, akasi, ishiga tuzukroq joylashib olsin, bormay qayoqqa boradi. Borsa-kelsa, oqibat ulanadi-da, - deb jonimga oro kirdilar oyim.

- Uzr, chindan alahsib ketibman, xizmatchilik, - deb uzrimni qalashtirdim. Ammo keyingi voqealardan (kennoyimning topilishiyu Yodgorni bexavotirroq joyga olib ketishlari, Chaman akamning omonati, hali u yoqqa o'tishim zarurligidan) ogʻʻibiz ochmadim.

(Ochganimda ham nima derdim, unga aytadigan gaplarmi?!)

Olim akam siporishladi:

- Yolgʻʻibizlik Allohga yarashadi, bu dunyoda hamma bir-biriga suyanib yashaydi, derdilar adam rahmatli, endi bilinyapti, - Olim akamning ovozi allaqanday mahzunlik bor edi. (Aytmogʻʻchi, u o'shanda yolgʻʻibizman, devdi).

Men choy uzatib, dasturxonaga qistadim. Oyim esa hech narsadan xabarlarini yo'q, astoydil ginaxonlik qilar edilar:

- Bir yo'la kelinni, bolalarni opkelavurmabsan-da, tanishib olishardi. Sizlar kelardinglar, bular borishardi. Bu dunyoning ziyinati shu-da.

Olim akamning tomogʻʻiga o'ksuqqa o'xshash bir narsa kelib-tiqilib, chuqur tin oldi:

- Ey, xola-ya! Mening bu yurishim, bu savlatlarimga ishonmang, - dedi chapanilarcha qo'l silkiib, - xizmatchilik deb yuraveribmiz yurtma-yurt, buyurgan mamlakatiga ko'chib. Ko'ch ham nima - ikkita jomadonu sariq xotinning sariq-suruq bolalari! Hammasini samolyotga o'tkazib, chiqqan shahriga jo'natvorganman, xola. U befotiha, benikoh orttirganlarimni. Yurganakanmiz bizam musulmonmiz deb...

Oyim yuzlarini ushlaganacha, tillarini tishlab qoldilar, o'rta hech gap sigʻʻimaydigan bir jimlik cho'kkan edi. Axiyri o'zlari yumshatdilar:

- Voy, xolang aylansin, shunday ekan, ha, kelavurmaysanmi? Sigʻʻimagan joyingmi?

Olim akam xijolatomuz jilmaydi:

- Unchalik deb tushunmang, xola. Judayam ko'chada qolganim yo'q. Ishxonam, ogʻʻibaynilar bir xonali uy to'gʻʻibrilatib berishdi. O'shatdaman.

Oyim ko'nmadilar:

- Baribir-da. Erkak kishining yotari bor, turari bor. Qolaversa, sochingga oq oralaganda salti-svoy yurishing yaxshimi! Haliyam bo'lsa, kel. Qancha uylar huvillab yotibdi.

- Himmatizga rahmat, xolajon. Hali hamma narsadan voz kechib, tarki dunyo qilib qo'yganimcha yo'q. Niyatlarim katta, - dedi u gapni yarim hazil-yarim chinga burib.

- Ha-a, ana endi esing kiribdi, - dedilar oyim ayab o'tirmay. - Shariatni nimaga chiqargan?! Ko'chadan topgan-xotun bo'lmas, xotun bo'lsayam-zotun bilmas, deganlar. Tagʻʻin sen kimlarning farzandisan-a! Vaqtida qutulibsan. Hay-hay, falokating aribdi. Haliyam kechamas. Topilar o'zingga yarashasi. Olloh rozi bo'ladirgan turmush qaydayu halol-haromni ajratmaydigani qayda!

O'zim bosh bo'lib topganim bo'lsin.

Olim akam xijolatlariga botib qizarindi, to'lgʻʻibondi, axiyri "hay-hay"lashga tushdi.

- Hay-hay, xolajon. Indamasam, to'yni ham boshlab yuborasiz shekilli, - dedi hazilga yo'yib.

Oyim bo'sh kelmadilar:

- O'zing pushmondamasmisan, ishqilib?

- Nimadan, xola?

- O'sha sarigʻ b-moshagingni jo'natvorganingga-da.
- He-he! Yelkamni chuquri ko'rsin. Umrning egovini...
- Shuginami? - dedilar oyim.
- O'z diningda bo'lmagandan keyin... mahliqosi ham tatimaskan.
- Ha-a, ana bu gaping doda gap bo'ldi! Qaysi qavm-ga yaqin yursang, o'sha qavmdan bo'lib ketasan, deb bekorga aytmaganlar.
Bollaring-chi, ular ham onasiga tortganmidi?
Olim akamning boshi solinib ketdi:
- Sekinroq aytasizmi?..
Oyim yomon to'gʻ b'riso'zlar-da: ayab o'tirmasdilar, mehmon-ku demasdilar:
- O'zingniyam ko'zing qayoqdaydi, aqling qayoqdaydi? Shayton tuzogʻ b'iga ilinibam sezmadingmi? O'sasan desalar, qilaveribsan-da buyurganlarini? Qoshdan qovoq qaytarmay?
Olim akam qorayib qora-qizil tortib ketdi, oyimning betlariga qaray olmasdi. U hurpayib olgan, nazarimda mana hozir portlar, portlab: "O'zlariz me- ni qaerga joylab qo'yib edingiz? Kim qilmoqchi edinglar?!" deb yuboradigandek edi-yu, yorila qolmasdi. Axiyri ham... yorilmadi. Ichiga yutib, mardlik qil-di.
- Nima bo'lsa-bo'ldi, bo'yogʻ b'i yitdi, xola, - dedi bo'gʻ b'iq ovozd. - Ko'rgulik ekan - ko'rdik, kami bo'lsa... chidaymiz.
Qarangki, men uni... shu turishi, shu gapi uchun... yaxshi ko'rib ketdim. Uni shunday deb... ayblarini mardona tan ola biladi, deb (!)... hech o'ylamagan ekanman. Shu hurpayib o'tirishida hammadan ko'ra ko'proq Sultonmurod akamga o'xshab ketgan edi. Balki men adashayotgandirman, navbatdagi ustamonligi, hiylasi, artistligidir bu. Lekin menga boyagiday tuyulib, yoqib qola boshlagandi. Balki bu akamni judayam sogʻ b'inganimdan, unga hech kimni o'xshata olmay yurganimdandir. Hozir uning anuv gaplarini (xatida tayinlaganlarini!) haliga qadar bunga aytmaganimni eslab, ochigʻ b'i, bir gʻ b'halati tortdim. U omonat gaplar xususida chindanam ogʻ b'iz ochish mavridi endi kelgan, kelayotgan edi. Ammo Xudoning xohlashini qarangki, bunga hojat qolmaganini ko'rib turardim, ko'rganim-sezganim sari yengil tortib borardim. Ilohim, hojat qolmagani rost bo'lsin!
Olim akam esa, ich-ichida oyimning hukmlarini, nimani kutar, u kishiga zimdan qarab-qarab qo'yar (chindan-da, maslahat solib, qora tortib keladigan yana kimi bor?! Qo'ldosh togʻ b'amlarning terqashlaridan bezganmi, u kishini uncha hushlamaydi, harqalay borganini eshitganim yo'q), jim edi.
Oyim sezgir edilar, uni alqab kuragini silab qo'yidilar:
- Umringdan baraka top, to'gʻ b'ri qilasan. Bunaqa vaqtda sabrdan chiroylisi yo'q. Sabr Ollohga ham xush keladi. Lekin sen endi maslahatga ham quloq sol. Bunday yurtma-yurt yurishlaringni qo'y. Qavatimizga qayt. Uy qilsang, joy qilsang, bir mo'minaga uylantirib qo'ysak, otalaringni chirogʻ b'ini yoqib o'tirsang qanday yaxshi!
Olim akam "hov, mening eski dardlarimni, yaralarimni qo'zgʻ b'ab nima qilaisiz, hamma siz o'ylagancha bo'lsa, qani edi!" degandek oyimlarga qarab qolgan edi. So'ng sovub qolgan, qahrabodek choyni bir sipqorib, piyolani kaftida tutganча o'zi sezmagani holda tizzasini ezgʻ b'ilashga tushdi.
- Uni demasang, ana, narigi ko'chalarda nechta joy bo'sh turibdi, shaharga chiqsang berishar. Shuncha joylaringizni tortib olgan hukumat bir parcha yer bersa beribdi, haqi ketmas. Butun olam - o'risam, chulchutam Toshkandga kelib yotganda, nima, sizlarga mumkinamasmi? Haqsiz degan joyi bormi yo?
Rosti, oyimlardan qozi chiqsami, olam-guliston bo'lib ketar edi. Olim akamning yuziga nur yugurib, o'zingiz zo'rsiz-da, xolajon, deganday suyib tikildi.
- Bo'lmasa, harakat qil. Nimadan uyalib qisinasan? Ular uyalib qisinsin, kim-kim - Sizlarni unutib qoldirganiga. Joy ajratmaganiga, - dedilar oyim hovurlaridan tushmay. - Endi Xudodan qo'rqmaydiganlarning zamoni bo'pqqoptimi? Shoshmay tursin, Olloh ham ko'rsatib qo'yar. Yo Ollohga qiyyin ekanmi, ularning o'rmiga boshqasini keltirib qo'yish?..
Olim akam u kishini yumshatishga urinib uzandi, kiftlariga qoqib "xolajon"lagan bo'ldi. O'zi esa, oyimning bu hollaridan ich-ichidan zavqlanib ora-orada menga himo qilib qo'yar, "qara, qanday xolam, oying borlar" demoqchi bo'lar edi.
- Siz nima desangiz - shu, xolajon, - deb yubordi axiyri iyib ketib. - O'zimam odamlarga o'xshab qo'nim topib, urugʻ b'im deb, aymogʻ b'im deb, bordi-keldilar qilib, yashashni sogʻ b'inganman. Yetar, shuncha tentiraganlarim. Shuncha topib-topib - nima ko'rdim? Qolgani o'sha ko'chadagi moshinmi? Sotsam, yetib qolar bir boshpana qilib olarga?
- Mashinangni qo'y, - deb urishib berdilar oyim.- U ham bu dunyoni ziynati. Sen bir uy tiklayman, vatan tutaman deysan-u, qarindoshlar qarab turarkanmi! Hashar bilanam tiklab berishadi. Ana, Usmon togʻ b'ang, binoyi o'tiribdilar. O'zlariga qolsa, bir gʻ b'isht qo'ya olarmidilar! Undan ko'ra, sen kirib, duolarini olib chiq. Keyin hamma ishing o'ngidan kelib, yurishib ketaveradi. Duoda gap ko'p.
Olim akam u kishining tanbehlarini olib, bosh silkigan bo'ldi, so'ng qo'lini ochib, izn so'raganча qaradi:
- Endi duo qiling, xola. Men Maqsudxo'jangizni bir yetga opketgani kelganman. Buniz vaqti ziq odam, hali ishga boramanga tushib qoladi.
- Mana shunaqa-da, kelmaslaringdan ketamanga tushib qolasanlar, - oyim azza-bazza xafa bo'lib, ters qaradilar.- Ha, kelin bitta ovqat solsin, tuzuk-quruq dasturxon yozsin...
- Kecha jujur edim, shoshadigan joyim yo'q, - dedim men manzirat uchun bo'lsa-da. Aslida boradigan yerlarim qalashib turibdi!
Olim akam qo'lini tushirmasdi:
- Qaytaga yaxshi. Qaytib kelamiz. Osh dam yeguncha qaytishga harakat qilamiz, - deb qistadi.
- Kelasan-a, kelmay qolmaysizlar-a?.. - u kishi obdan ishongach, javob berib, duo qilishga tushdilar. Undan ko'ra qayoqqa borasanlar deb tergasalar-chi, so'rasalar-chi, menga shu avloroq edi. Negaki, men vaqtimni qizgʻ b'hanib, ichim halak, lekin mezbonlik nomim bor - andesha saqlab, inday olmayotirman. Hali qayoqdagi sayru sayohatga yo bo'lmasa arxivgami, surishtir-surishtirgami, boshlamasa edi. O'zim boradigan yerlarim kamday. Qani aytolsam...

II

Xayrlashib chiqib, Ovruponing uchqur, ammo bizning ko'chalarga xayf "Volva" siga o'tirdik ham, (tavba, ular bu nomni bizdan ko'chirganmi yo biz ulardan? O'xshashligini! Volva-Volga! Egizak-ku!) ko'chamiz bolakaylarining ko'zini o'ynatib gʻ b'uvillatib ketdik ham Olim akam qayoqqa otlanganimiz haqda ogʻ b'iz ochib qo'ymasdi. Ichimni toza pishirmoqchimi, tushirmoqchimi, bilib bo'lmaydi. Buning kasbi-da, o'ziyam shunaqa ichimdagini top xilidan. Boshqa odam allazamon sir berib, gullab qo'yardi. Men ham atay so'ramayapman. U qani parvo qilsa, qora qirgʻ b'iyini ta'rifini keltirish bilan ovora:

- Ho', o'sha yoqning kaftdek yo'llarida bu o'qdik uchsinda. Yuz saksondayam qilt etmaydi!

- Suv tekinga olmagandirsiz, axir? Bizning ko'chalarni bila turib? - dedim.

U ogb'ini bir ajoyib to'ldirib, tilini "toqil"latdi.

- Qayoqda! U yoqda suv tekin. Hamma qimmatchilik bizda. Qolaversa, shundan boshqa nima qopti menga? Hammasini shirib ketdi-ku anuv yuxo.

- Nechuk bunga indamadi, tishi o'tmadimi? - dedim kulib.

Olim akam chekayotgan bir ajoyib sigaretini chapanichasiga nazokat bilan (jimjilogb'ini uchi ila) oynadan chertib yubordi.

- Qayoqda! Payqamay qoldi olganimni! Orqamdan yetib kelarini bilsa, yamlamay yutardi-ku.

- Siznima, mashinani? - dedim hazil aralash.

Akamga bu xush yoqib o'tirgan yerida irgb'ishlab qo'ydi:

- Topding, mirzo, naq ikkimizniyam yutib ortidan chiqavorardi.

- Tirik yuxo ekan-da, unda?

Olim akam qosh uchirdi:

- Ha, barakalla. Olim akangga ham oson tutma sen. Ana o'shanaqa jodugarlarining qo'lidan omon chiqib kelib turibdi. Bilding. So'ng... bir ajoyib o'yinqaroqlik ila (go'yo barcha o'sha noxushliklarni) "Volva" oynasidan chirt etkazib tupurib tashlab, qo'shib qo'ydi:

- Bu gb'irotu qolgan umr - foydaga qolib turibdi-ku.

- Buyursin, - dedim.

- Rahmat, - deb minnatdor qarab qo'ydi u. - Le-kin rostini aytsam, ko'zlari kuyib ortimda hiqillab yurgan ko'zirchalar ham allaqancha. Bilmaydiki...

- Soting debmi?..

- Ha-da, dardi xarina deganday...

- Chindan ko'z qiymaydigan xili ekan, - dedim.

- Qiymaganda nima, bir temir-da, - dedi meni hayron qoldirib.

- Unda, nega "loylab" yubora qolmaysiz?

Olim akam quvlik ila kulib qo'ydi:

- Menam anoyilardan bo'lib qolmoqchimasman.

- Tushunmadim.

U endi sharaqlab kuldi:

- Hozircha bozorga solyapman! Ko'z-ko'z qilib, tarang qilib yurippan. Obdan ko'zlari kuyib, o'pkalari shishsin, ana undan keyin... pul topib, aql topmagan bir laqmasiga o'tkazvoraman.

- Ie, hozir nima devotuvdiz? Shundan boshqa nimam bor deb... - Men halitdan ichim achib, mashinaning momiqdan-momiq o'rindiqlariga, yilt yangi (ular chindan bu olamniki emasday edi!) anjomlariga qarab qo'ydim. O'ziyam poshshoi mashina ekan, yurgan sari bir lazzat topasiz. Bizning shu almisog yo'llardagi bir tovus, bir erka kiyikday suzib boryaptimi, u yogb'ini qo'yavering!...

Akam xo'rsindi:

- Ochigb'ini, xolam haqlar. Dunyoga kelib, bir oshiyon tiklamagan, boshiga bir boshpana qurib, bir yerni vatan tutmagan odam - odammi! Men hov ilgariyoq niyat qilib qo'yganman, eson-omon qaytsam, Yakkabogb'indagi qo'rgb'onimizdek bir qo'rgb'on solay, joy qilay, deb. Nomimiz qolmasayam, nishonimiz qolsin, avlodlarimiz qolsin! Qolaversa, otam rahmatli yurtga qaytinglar, yurtni vatan tutinglar, jigarlardan ajramanglar deb... vasiyat etganlar.

Ikkimiz ham jim qoldik.

Mashina katta tuproq yo'lda ortidan bir olam oq to'zon qoldirib, o'zi o'sha to'zondan qochgancha gb'izillab borarkan, akamni bilmayman-u, mening ko'zlarim yoshlanib kelib, ichim ostin-ustun bo'lib ketdi. Ko'z oldimda esa, o'sha o'zim bilgan, bolalikdan tanish vayro- na - xolamgilarning Yakkabogb'indagi valongor qo'rgb'onlari - tomlari ochiq, devorlari qor-yomgb'irlarda nurab-emirilib tugayozgan o'sha uylar turardilar. Bu ular tashlab ketgan oshiyon edi...

Ochigb'ini, sabrim yetmadi.

- Qayoqqa boryapmiz, o'zi? - deb yuborganimni sezmay qoldim.

Olim akam o'girilib qarab, jilmayib qo'ydi. Lekin javobga oshiqmasdi. Top-chi, topolmadingmi, shahar berasanmi, deb hazillashadigan bir alpozda edi.

Men esam, ichim qizib, shahar berishga-da, tayyor edim.

U tushundi:

- Avval anuv - ko'chaga tushgan qayragb'inchli yolgb'iz mozorga, so'ng sutchinikiga o'tamiz. Zo'r yangiliklar bormish.

- Qaysi, bogb'irlaringiz pastidagi o'sha qayragb'inchzorgami? - dedim yuragim bir orziqib, - shuncha joy turib... o'sha yo'lga tushibdimi?!

- Kimdan xafa bo'lasan, dudi-figb'oning chiqib? Balo kelsa ho'lu quruq barobar yongay, bu yer mozor, bu yer bozor deb o'tirmagay hech kim. Xudoning xohlashi. Qolaversa, dunyo ko'rsang - bilasan, bu yerning mozor o'tmagan biror joyi qoptimi? - dedi u.

Men uni tushungim kelmay qizishdim:

- Qanday xalq edik? Kim bo'lib boryapmiz?! Otalarimiz non ushoq tushgan yerni o'rab, mozorot etib, oyoq bostirmagan xalqning bolalari... bugun kim bo'lib o'tiribmiz! Tomoshabinga o'xshab?..

Olim akam o'girilib, yuzimga sinchkov boqdi:

- Tuzuksanu, - dedi, - gazetangga ham shunday deb yozavurasanmi, o'tkazishadimi?

- Bilaman, o'tkazishmaydi, - dedim to'ngb'illab, lekin tilimning uchidagini yuta olmadim, - Indamas ekan deb...

toptayveradilarmi... aziz joylarni?

- Nimasini aytasan, bu yerning yetti qavatigacha aziz-ku, teginib bo'lmas joylar-ku, - dedi u ham.

- Ular esa, xor qilib kavlab yotiptilar, kimlargadir shahar qurib...

U yo'ldan ko'zini uzmay allatovur xo'rsindi:

- Adam rahmatlining har gaplari bir hikmat ekan. Bu yerga kelib, manavi algb'inov-dalgb'inov qurilishlarni ko'rib, tushunganday

bo'lyapman. Avliyo ekanlar.

- Shu haqdayam... gapirib edilarmi?

- Bashorat qilgan ekanlar, tavba, - dedi u hamon menga qaramay.

- Nimani? Shu zilzila, buzilish-ko'chishlarni-ya?

- Ha-da. Ollohdan qo'rqish kerak, qo'rqmay qo'yganlarning o'rniga butunlay boshqa qavmni keltirib qo'yishi hech gapmas. Bizning ham to'zib ketganimiz bejizmas, o'g'ibolim, der edilar, tavba...

Bo'ladi-ku shunday mahal: o'rtaga hech gap-so'z, yurakka esa qil sig'ibmaydigan kezlar - hozir shunday bir holga tushgan edik.

Allavaqt jim qoldik. Bu orada mashinamiz ko'cha yoqasida omon qolgan katta bir sadaqayragv'boch (nimaning kasofati urgan - u qurib qolgan, changaldaraxt kabi turardi) tagiga kelib, sekinladiyu o'z to'zonida qolib ketdi. Bu oppoq to'zon xuddi qiyomat belgisiday birpasda bizni kulrang soyasi bilan o'rab, bir mav-humot olamida qoldirgan, hatto quyosh yuzini to'sib qo'ygan edi. O-la, yilt yangi mashinasi o'ldi desangiz-chi! O'n kun yuvganda o'z holiga kelmas. Yana uni sotarmish. Bu yo'llardan uch marta o'tsin, keyin kimga sotarkin!..

To'zon tarqab, qulrang soya ham ustimizdan ko'tarildi.

Bor ekan-ku yorugv'boch olam!..

- Sen o'tirib tur, men hozir, - deganча Olim akam mashinasidan tushib, qayragv'boch tagida baqqolsupa qurib olgan odam tomonga keta boshladi. Sigareti tugabdimi deb o'ylab, men tushmay qo'ya qoldim. Ko'rib turibman, u hech narsa olgani yo'q, lekin ikki ogv'bizgina bir narsa so'radi yoxud iltimos etdi. Chol ham ko'na qoldi. Qayragv'boch tagidagi ariqdan hatlab o'ti-boq qaybir yangi uyning handagv'bi yoqasiga borib cho'n-qayishdi. Baqqol yuziga fotiha tortdi-da, nimadir o'qiy boshladi: bildimki, tilovat qilyapti. Etlarim o'z-o'zidan jimirlashib kela boshladilar! Olim akam o'z qo'rgv'bonlari o'rnini bosib o'tib ketolmay... otalari haqqiga bir kalima Qur'on tilovat qildirmoqda edi. Shunchalik eslaganiga shukr, insof berganiga shukr, yodga olib qo'ymaydiganlar qancha-ku...

Keyin cholga qo'yarda-qo'ymay qogv'bozga o'ralgan bir narsa tutqazib qaytarkan, u Olim akamni alqab duo qilib qoldi.

"Eshonpochchamning arvoxlari qo'llasin... Sen siylabsan, Alloh siylasin seni" degani yarim-yorti eshitildi.

U eshikni keng ochib, joyiga yengil o'tirdi va mashinasiga kalit solaturib:

- Tanidingmi? - dedi allaqanday kamgap tortib.

- Sho'tmi? - dedim men ham yuragim jigv'boch etib.

- Sho't, - dedi u qo'porib, handaqlardan bir chetga surib tashlanganча na arralab olingan, na kesib joylangan daraxtlar mozorotiga o'kinchla qarab (Qoralari o'rik, kumushranglari bahaybat yongv'boq tuplari ekani shu yerdanoq bilinib turar edi!).

- Esiz yongv'boqzorlar, - dedi keyin, - biz bolaligimizda shundoq edi, ekilganiga qancha bo'lgan ekan?

Men bu yongv'boqzor oralab o'tgan anhor yoqalaridan qo'ziqorin terganlarimni eslab, gv'balati bo'lib ketdim: hammasi ko'z o'ngimizda yo'qlikka ko'chib bormoqda edilar.

- Qo'rgv'bonlarizniyam... surib tashlab bo'ptilarmi?- yodga soladigan hech narsa qolibmadimi, demoqchi bo'ldim.

U sassiz-nesiz bosh silkidi, lekin o'zi o'sha yoqdan ko'z uzolmasdi (axir ko'z ochib ko'rgan-tanigan vatanining suvratini kishi ko'z o'ngi - xotirasidan o'chirib tashlab bo'larkanmi! Bir tuman ortida bo'lsa-da, turavergay-ku o'ziga chorlab!)

- Hatto anhorni ham-a? Ko'mib yuborishibdimi?- dedim men azza-bazza tushishga intilib.

- Yetti avliyoning yettita mozoridan bittasi qolmabdi-ku, - dedi u.

- Shoshmang, - dedim men uning yelkasidan silkilab, - o'sha bogv'bingiz pastidagi yolgv'biz mozor, qayragv'bochli mozor yetti avliyoning biriniki edimi? Unda kitoblar-chi, eshon buvamning kitoblari-chi? Chiqmabdimi? Anuv gaplar... bekor ekanmi?

Olim akam mening soddaligimdan kuldi. Mashinasiga o't oldirib:

- Men seni nimaga opketyapman?! O'sha xazinani ko'rsatgani-da! Qolaversa, Tozi togv'ba chaqirganlar, - dedi iljayib.

- Qanday togv'ba? - dedim tushunolmay.

- Tozilarning tozisi, o'zing bilgan sutchi, - dedi u "Volva"sini jildirib.

Mening kalam aylanib, esim teskari bo'layozdi: qanday tozilarning tozisiyu qanday sutchi? Kimni aytyapti u? Anqovsirab qolibman.

U xatosini fahmlab, shoshib siporishladi:

- He, biz togv'banani shunday ataymiz. Azbaroyi suyib! Xizmatlariga besh ketib!.. U kishiga yetadigani yo'q bizda. Hozir pensaga chiqib, paqir kishi panada deganlaridek sutchilik qilib yuribdilar-da.

- O'sha odam-a? Ilhom sutchi-ya? - dedim tasavvur eta olmay.

Olim akam ochilib kuldi:

- Sen u odamning odamoviligiyu kigiz shineliga ishonma. Birovlarga tarki dunyo qilib, oqliqdan topganiga yashab yurgan darvesh bo'lib ko'rinar. Lekin u asli - zo'r odam. Olim odam. Shu miq etmay gv'himirlab yurishida ham qilgan ishlarini ko'rsang edi. Hech kimning xayoliga kelmagan, hatto olimlarning tushiga kirmagan ishni qilib, bir uy kitob yigv'bib qo'yibdi.

- Kitob? - Kitob mening jonim-ku, hayratlanib qaradim.

- Ha-da. Har biri gavharga tong nodiru noyob kitoblar... Tillaga alishmaydigan xillari.

- Yo'gv'be, kitobfurushlik ham qiladilar ekanmi?- dedim xayolim qochib.

- Aytдим-ku, bu odam butun bir institut olimlari qiladigan ishni ado etib qo'yibdi. Shu ko'ch-ko'chlarda chiqqan eski kitoblarni so'rab olib, sotib olib, qidirib topib, bir yerga yigv'bibdi. Tirnoqlab de-ganday... Ishonasanmi, bir uy gavhar yigv'bib qo'yibdi!

Endi mening ichim gv'burmishlab kela boshladi:

- "Quv-quv", "berkit-berkit"da devor ichiyu toqilar ustiga yashirvorilgan, kigizga o'rab ko'mib tashlangan kitoblarni-ya? Unda... unda Sizlarning kitob-laringiz-chi? - dedim vujudimga tushunuksiz bir titroq tushib. Nazarimda shuning daragi bilan kelganday ko'rinaridi Olim akam.

- Bo'lmasa-chi! O'shalaram Qangv'blidan topilgan-da. Kitob to'la sandiq chiqqanini xabar qilishgandayoq borib sotib opti.

Sandiqlarimizni ko'rdim, kitob-larimizniyam. Qilt etmabdi. Bir qavat namati to'kilib tushibdi-yu, o'ziga jin ham urmabdi.

- Qaerdan chiqibdi? O'sha yolgv'biz mozorotdanmi?

- Ha-da, Olloh shuncha yil o'sha mozorotda saqlagan ekan. Gard yuqtirmay.

Shu tob Sul-tonmurod akamning xo'v anuv xati, menga tayinlagan gapi beixtiyor yodimga tushib, gv'balati tortib ketdim: e, voh, toza gv'baflat bosgan ekan-ku bizni! Axir ko'milgan kitoblar qaerdaligini yozgan edi-ku akam. Men bilardim-ku! Uylar buzilib, hamma ko'cha boshlagach, o'rniga do'mlar tusha boshlagach ham nega gv'bulgv'bulaga tushmadim? Tamom unuttim? Nima bo'ldi

menga? Nima chalgb ʻitdi? Qaysi shayton yozgb ʻirdi meni? Omonatlar bir yoqda qolib, qay o'tkinchi ishlar, hoyu havaslar ketida chopib yuribman? Aslida uni topish mendan lozim emasmi? Im-m...

Menga alam qilardi. Yo'q, uni qayoqdagi bir sutchi chol, ishiga puxta chol topgani emas, qarab turib, burnimning tagidagi narsani oldirib yuborganim, u xazina birovlarining qo'lga tushib ketgani, o'zim mas'uliyatsiz odam bo'lib chiqqanim alam qilar edi.

Tagb ʻinam Xudo asrabdi. Iymonli bir odamning qo'lga tushibdi. Bizning iymonimiz shunchalar sust ekanmi?

- Undanam burun sen zo'r yangilikni eshit. U kishi shajara qogb ʻozimizni topib qo'yganmish. Yetti pushtimiz bitilgan narsani, - deb u qalay, mirzo ukam, deganday qarab qo'ydi.

- Togb ʻam aytganlaricha borakanmi, - deb yubordim men, - yo'qolib bitmagan, birovlariga o'tib ketmagan ekanmi?

- Yana kelsangiz ko'rasiz, ko'p narsalarni aniqlab qo'ydim deyaapti. Shunga ketyapmiz, - dedi Olim akam maqtanib. Chindan u gb ʻururlansa, maqtansa arzirdi. Men uni xushlamay yuribman, eski qilmishlarini eslab, necha vaqt yo'q bo'lib ketganidan hadiksirab... U bo'lsa, toza omadi chopgan chiqib qoldi-ku!

- So'radizmi, u bizning o'sha Ulugb ʻxo'ja buvamizdan qolib kelayotgan shajara ekanmi? Qozilar muhlari bosilgan, hujjat o'rniga o'tadigani ekanmi? Yoki?.. - dedim ijikilab.

Olim akam bir narsadan shodumon bo'lgan kezlari yo'lga qaramay qo'yadigan, hali yonidagi odamning yelkasiga qo'lini tashlab, hali mashinasining gb ʻir-gb ʻir shabada urib yotgan oynasiga yastanib olib, gap sotishga tushadigan odati bor ekan, hozir ham shu holga tushib borar edi.

U tilini bir ajoyib toqillatdi:

- Yoq, so'ramadim. Borsagoq ko'ramiz. Balki o'shadir, balki boshqa. Lekin shajara qogb ʻozlarmish, bir-biriga ulanaverib, yopishtirilaverib sargb ʻayib ketgan.

- Qaytarib beradi ekanmi? - dedim ichim qurib.

Olim akamning yuziga bir nima soya tashlab, so'nikib qoldi. O'zi chuqur tin olib:

- He, - dedi allaqanday o'ksik tarzda, qolaversa, o'z ustidan kulganday. - Koshki biz o'sha narsalarning chin qadrini bilsak. Bugun quvonib, ertaga unutilib yubormasak. Tayin oshiyoni yo'q menday odamning qo'lida yo'qolib-netib ketganidan o'shanaqa fidoyilar qo'lida bo'lgani ham tuzuk. Nima deding?

- Nega, oborsak oyim yeru ko'kka ishonmay asrab berar edilar, - dedim izlaganimiz topilganda qo'ldan chiqib borayotganiga yuragim achib.

- Ha, darvoqe, bu gaping ham to'gb ʻri, boraveraylik-chi. Lekin chol osonlikcha bera qolmas. U shunaqa ko'hna narsalarning jinnisi bo'p qopti pensaga chiqib, - dedi u nimagadir xayoli qochinquirab.

Bu orada ilgarigi fayzining urvogb ʻi ham qolmagan Cho'lpon ota guzariga yetib borgan edik. Mastuba opaning do'koni ochiq, tol tagidagiyo anhor bo'yidagi choyxonalar, bozor joyida, baqqolu attorliklar yopilmagan, faqat hech zogb ʻ ko'rinmasdi.

Kimsasizlikdan hatto soyalar mudrardi. Faqat daraxtlar uzra gb ʻuvlab uchgan asalarilarga tashlab ketilgandek edi bu guzar. Na egasiz bir it, na adashgan bir kimsani uchratardik. Rastalar ostida yolgb ʻiz musichalargina (go'l bo'lib!) rizq izlab yurishibdi.

Hatto bir vaqtgi bozorgohga o'rgangan gala chumchuqlaru so'fito'rgb ʻaylar ham guzarni tashlab ketgan edilar.

- Ie, - dedi Olim akam xushi birdan joyiga kelib, - men oshning xarajatini shu yerdan olaman deb yuribman, bu yerda guzar o'lib bo'lgan-ku.

Esiz, ilgarigi guzar deb o'ylagan-da. Chindan ham ilgari bu yerda uchta choyxona bo'lib, uchalasiga uch toifa odamlar yigb ʻilishar edi. Mirto'xta amakinikiga qariyalar kirib, qaymoqxo'rlik, naxotsho'rakxo'rlik qilib, gaplashib o'tirib ketishsa, anhor bo'yidagi choyxonaga satta ziyolilar, shahardan chiqqan mehmon-izlomlar kirishardi. Qodir boyvachchaning choyxonasiga esa tamomi oshxo'rlar, norinxo'rlaru xasipxo'rlar to'planib, ertadan kechgacha anuv shayton suvini xush ko'rguvchilar arimasdi. O'sha shayton suvlarning kasofati urdimi yo boshqa voqea sodir bo'lganmi (anigb ʻini hech kim bilmaydi!) bir kecha shu choyxonada xizmat qilib yurgan yugurdak bola devday odam - choyxonachi Qodir polvonni uxlab yotgan joyida chopib tashlab, o'zi gum bo'pti. Nima olgan, nima qaysi bo'lgan - hech kim bilmaydi. Jinqarcha o'spirin shunday ishga qanday dov etgan, qaysi yurak bilan jazm etgan - aql bovar qilmaydi. Lekin ertalab kelishsa, polvon chopiqliq, bolta ham o'sha yerda yotganmish. Shu-shu choyxonadan fayz ketuvdi. Endi bu ahvol...

- G'izza Novzaga o'tib kela qolayluk? - dedim.

- Yur, o'tsak o'tib kelayluk, ikki birdek odam sho'ppayib kirib boormayluk qariyanikiga, - dedi u ham.

Ketdik. Endi uning bir qariyaning ko'nglini olaman deb oshning masalligb ʻini izlab yurishi, hamma tashvishlarini (yolgb ʻizligini ham, bewatan-beoshiyon ekanini ham) unutilib, o'tganlarning shajarasini izlab qolgani meni ajablantirmoqda edi: Tavba, tiriklar turib, nechuk bu o'tgan ajdodlari bilan qiziqib qopti? U qogb ʻoz unga nimaga kerakki, vaqtini ham, yilt yangi "Volva"sini ham ayamay manavi o'ydim-chuqur yo'llarga solib yuribdi? Undan ko'ra, yolgb ʻiz jiga- ring - akangni surishtir! Oshnalari, tovkasidagilarini top! Kimi bor, kimi yo'q, jilla qursa, mendan so'ra! Yuzing kuyuk, tiling bogb ʻliq bo'lsa ham... Chindan-da, nega gb ʻiq etmaydi u haqda? So'rab qo'ymaydi?

Mening esa, qanday gap ocharni bilmay - ichim toshib boryapti, gupirib boryapti. Gapning mavridi ham, qalovi ham kela qolmaydiki, o'zim so'z ochsam... Kallamda nuqul bir so'z, bir hikmat aylangani aylangan (qaerdan keldi bilmayman): shajarangni ulugb ʻhligidan gb ʻururlanguncha, ularga nima bo'lgan - bilsang-chi, kim qoldi, kim yitti - surishtirsang-chi, ulasang-chi rishtalarini!

Men ba'zan o'zim hayron qolaman, yoshi bir yerga yetgan qariyalarga o'xshab, (xuddi Nusrat pochchadek!) mushohada qila boshlayman. Go'yo ichimda oq-oppoq, mitti bir mo'ysafid o'tirgandek, voqealarga u hukm chiqarayotgandek. Hushim joyiga kelib, ba'zan etlarim jimirlab ketadi: nahot ruhim shunchalar qari?..

III

Etni oldik, o'sha temir mezanali tepaning orqasidagi yolgb ʻiz xonadonga yetib bordik ham men bu haqda so'z ocholmasdim.

Rosti, andishadan ham burun nomus kuchlilik qilmoqda: bu-shunday akangizga xiyonat qilib, o'zingiz qayoqlarda yurib edingiz, degan bilan barobardek tuyular edi. Koshki o'sha tarixlarni bilmasam!

Sutchi jigarlarini ko'rgandek, boshi bir yerga yetib (!) azbaroyi to'lqinlanganidan kalovlanib qoldi.

- Ey-y eshon bolalar, xush kepsizlar, xush kepsizlar, bizning kulbai vayronamizga, - deb quchoq ochdi, so'ng bizni qo'yib, oyimlarni so'ray ketdi. - O, u Yakkabogb ʻu Kattabogb ʻning xonadonlari. Hamma har yoqlarga ko'chib, Cho'lpon otaning sut bozorlari o'lub, men ne eski mijozlarimni yo'qottum! Kim qayoqqa tushti - qaerda oshiyon tutti - bilmasman! Bizni bozor

birlashtirib turgan ekan, oqlik rishta bo'lib turgan ekan! Dalalar o'ldi, soylar ko'mildiyu ne-ne govmushlar sotilib, so'yilib rishtalar uzildi, oqibat ketdi, vodarigb! Shu sut, shu otliq qancha xalqni bogv'lab turib edi-ya. O'rtaga qaerdan shu zilzila tushdi, qay gunohlarimizga Olloh u kunlarni ko'p ko'rdi, xotirjamlikni o'rtadan ko'tardi? Shuning o'zi bo'lsa koshki edi: o'rnimizga kimlarni opkelmoqda, qanday qavm kelmoqda? O'z yerimizda o'zimiz begona bo'lib qolmasak edi!

Qariya (yoki mening ko'zimga shunday ko'rinmoqdadir) ilgarigidan xiyla cho'kkanday, cho'kkan sari xushro'y tortib, nurli bo'lib qolganek edi. Ammo qani uning ilgarigi davrlari - jun chakmonu jun qalpoqda, yelkada obkash, obkashning ikki ilgi to'la qo'sha-qo'sha sut bonkalar, ularni ko'rdim demay yurganlari! Yillar u haybat, u salobatni olib, o'rniga oq yaktakli xushro'y bir qariyani qoldirib ketganek edi. Umr shunaqa ekanmi?

U duoi fohihadan ham burun to'rdagi qoziqda Qur'on jildi bilan osigv'fliq turgan allaqanday yo'l-yo'l matoga kiydirilgan naysimon bir narsani (surnay desam, tekis tesha dastadek, boshqa narsa desam, bir tomoni puchqoq) kursi ustiga olib qo'ydi-da, biz qistab qo'ymagach, o'z o'rniga cho'kdi. Duosi ham qadam yetdi, balo yetmasin qavlima, qisqa bo'ldi. So'ng:

- Yaxshi, keldinglarmi? Yo'llar ochilib qopti-mi?- dedi hol-ahvol so'rab.

- Ochishibdi-ochishibdi, bu gal tepadan o'tib yalang-da qoldirdim, hech kim tegmaydigan joyda, - dedi Olim akam.

Qariya tinchib, ma'qullagan bo'ldi.

- Haytovur-haytovur, qanday o'tasizlar, qanday ketasizlar, deb xavotirda edim. - So'ng haligi olgan narsasining siqma bogv'richini bo'shata boshladi. - Taniyapsizmi, eshon bola, mana bu mato, mana bu tabarruk narsani?.. Ko'zingizga issiq ko'rinmayaptimi? - dedi Olim akamga quv nigoh tashlab.

Olim akam ko'zi chaqnab (shu ekanmi, degandek), ichi hapriqib qarab turibdi-yu, bir nima deya olmayapti.

- Eslay... olmadim,- dedi nihoyat xijolat chekib.

- Balkim-balkim...- dedi qariya taskin berib, - u paytlari yosh bo'lgansiz.

Olim akam yutindi:

- U kishi rahmatlini olib ketishganda... men oyimlarning qo'llarida ekanman. Bu narsalarni... o'sha voqeadan bir kun oldin ko'mib kelishgan ekan.

- Olloh hafiz-da, dunyo necha aylanib, qancha joylar tekislanib bitdi. O'zi saqlayman degan narsasi qilt etmay turibdi! Va'dasi haqda Ollohning. Qur'on kitoblaru tafsirlarning orasiga qo'yvorilgan ekan, bir chekkasi sal ezilganini demasa... mana, torting Maqsudxo'jam.

Men bir boshidan tortib boryapman, uzun uyning taxmoniga yetdi ham (o'rtadagi shaldiroq qogv'hoz har varogv'bi bir-biriga shunaqa tekis ulangan, shunaqa nozik sirachlangan ediki, sanab adogv'biga yetolmasdim) tunganmas, hali yarmi sutchining qo'lida nayga o'xshab turardi. U ko'rdiki, bu bilan ish bitmaydi.

- Yo rabbim, - deya o'rnidan turib, Olim akamga buyurdi, - endi siz bu yoqqa qarab torting, hovliga tushavering-chi.

Akam eshikni ochib yuborib, hovliga tushib bordi va ulkan quroq varraklardan qolishmaydigan, lekin bir-biriga tutash, hammasi ikki yon boshidan tushgan chiziq-lari gir aylanachalar bilan, jimjima yozuvlar ila to'lgan narsani ocha ketdi. Ular orasida bo'sh halqalar ham, tugamagan chiziq-lar ham ko'rinar, bu nimasi - aqlimiz yetmasdi biz gumrohlarning.

Sutchi esa kovshandoz tepasida o'ng qo'li belida, o'zi yarim bukchayganacha Olim akamga:

- Ha, torting, ehtiyot bo'lib torting. Quruqshagan narsa bu, yirtilib-netmasin, hiyla ko'taring, - deb buyurib turardi.

Nihoyat shajaraning boshi ham chiqdi. Uning avvali akamning qo'lida, adogv'bi menda edi. Olim akam hovli o'rtasida, barra piyozmi, bir narsa sepilgan gulxonaning bir chekkasida majhul alpozda turibdi. Hayratining adogv'bi yo'q. Men esam, ikki taxmon o'rtasidagi tokchaga tirilib, qo'limizda salqi matodek lopillab turgan narsaga, uning bir-biriga ulanib ketgan halqalariyu bitiklariga qadalganacha qolganman. Qarab turib, vahm bosib kelyapti: shular bari - pushtimizdan o'tganlar ekanmi? Kelib-kelib endi bizga qadalibdimi? Biz ham shulardak yo'qlikka qarab ketguvchilar, o'tib bitguvchilarmizmi?

Shajaraning adogv'bidagi bo'sh qogv'hozni ushlab turgan qo'llarimdan bir gv'halati jimirov-titroq turib kelyapti: shu yo'qlikka ketish uchun chopib-uloqib... yelib-yugurib yuribmizmi? Bu dunyoga kelishmizdan murod nima ediyu nimalarga bino qo'yib yuribmiz? Maqsad shu shajarani to'ldirish - halqani davom ettirish xolosmi yo o'tganlarga tenglashish, bir qarich-to'rt enlik bo'lsa-da ulardan ilgarilash, bu hayoti dunyoga kelib-ketuvning ma'nosini anglashmi? Nega kelib-ket- moqdamiz - shuni anglab yetmoqmi? O'zi o'tganlarning tirnogv'biga arzirmikanmiz? Nogohon shu savoldan - titrablar ketdim. Qulogv'vim ham tom bitgan ekan, ochilib - atrof-javonib, dunyoning turfa ovozlardan shangv'billab ketdi!

- Hoy, Maqsudxo'jam - Salompamning yolgv'biz toylari, esingiz ogv'bmasin. Vahm ham bosmasin, - derdi sutchi qo'lini sermab, meni imlab. - Bu sizlarning shajaramas, necha pushtingiz ham emas. Bu yoqqa keling, men tushuntiray, namatning ustiga tashlab ke-lavering, - derdi u o'zi kovshandozdagi kavshini olib, ostonadan bir amallab, shajara qogv'hozga teyinmay o'tishga chogv'blanarkan, menga nimanidir ilinmoqdaydi.

"Tavba, - deymen o'zimdan o'zim xavfsirab, - bu bizning shajara qogv'hozimiz bo'lmasa, u bizni nimaga chaqirtirdi? Olim akamni nimaga hovliqtirdi? Nimaga kelib o'tiribmiz?"

Men borib qariyaning qo'ltigv'bidan olgunimcha, o'zi ostonadan o'tib, zinaga tushib bordi. Keyin akamning oldiga qarab yurdik.

Chol o'zida yo'q darajada ochilib ketgan, kaftlari-la sargv'bayinqiragan, shirachu mogv'boru qadim kitoblar hidi o'tirib qolgan qogv'hozni tekislab, uni o'pib-tavof qilgudek bir holatda akam tomon oshiqarkan, hammadan burun uning qo'lidagi - bosh qogv'hozidagi narsani tushuntirmoqqa shoshardi. Sandiqdagi ulugv'v kitoblar orasidan chiqqan bu narsa - Eshon pochcha, u kishining muridlari yomon ko'zlardan asrab, kigizlarga o'rab berkitgan narsa - bizning shajaramiz bo'lmasa, nima ekan? Nimaga azizlab yashirishdi ekan? So'ragim kelib, tilimning uchida turibdi, lekin cholning haybatimi, nimasi bosib, tashimga chiqara olmayotirman. Uning mana shu o'ngdan chapga qarab o'qiladigan, ochqichi hammaga ham nasib etavermaydigan yotiq harflarni ham o'qiy olishidan, eskichaga katta olim ekanidan hayiqibmi, tortinib turibman. Uning oldida menday muxbir odamning ham tili tushovlanib qolgan edi. Ammo akam mendan oldinroq o'ziga kelib ulgurgan ekan:

- Ajab gapni aytdiz-ku, taqsir? - dedi endi u ham qariyaning shunchaki tarjimon emas, katta olim ekanini tan ola boshlab.

- Ajablanmang, bo'tam. Bu undan ulugv'vroq narsa, - dedi chol qosh qoqib. Uning qoshlari o'sib dikkaya borganini va unga-da oq oralaganini yaqqol ko'rdim.

- Uzr, biz o'zimizga tegishli deb... - dedi Olim akam u yogv'vini ayta olmay.

- Balki narigi sandiqdan u ham chiqib qolar. Lekin bu... undanam ulugv'v narsa: silsilai sharif! - dedi chol o'rta barmogv'vini ko'kka allatovur nuqib. - Tushundiz?!

Olim akam yelka qisib, bosh to'lgv'vadi va xijolatga botib dedi:

- Biz omilar nima - sharif, nima - ulugʻb - qaydan bilaylik! Sizdan eshitib turibmiz.
- Eshitib, koʻrib turganiz - shuning oʻzi katta davlat. Bilmay oʻtayotganlar qancha, gbʻofil yurganlar qancha. Shukur qilinglar Ollohgaki, koʻrsatibdi, bildiribdi. Balki Sizu bizni toʻzitib qoʻygani, oʻrnimizga tamomi boshqa qavm kelib vatan tutayotgani, yolgbʻBiz mozorotlarimiz ustidan-da yoʻllar tushib, unda-bunda mana bunday xazinalar, hikmat kitoblari chiqib qolayotgani bejizmasdir. Oʻziga yarasha hikmati bordir bularning ham, - dedi chol va xayoli bir yoqlarga qochib borayotganidan oʻzi ham taʻsirlanib, bosh toʻlgʻbʻab qoʻydi-da, maqsadga koʻchdi. - Ha, darvoqe, mana bu ulugʻbʻ halqada kim turganini bilarmisiz? Albatta, bilmagaysiz. Yaqinroq kelinglar, - deb u mening tirsagimdan tutib, oʻzi tomon tortib qoʻydi. Chindan silsilai sharif deb atalmish narsaning boshlanishi ajoyib edi: oʻrtada katta halqa, undan toʻrt yoqqa toʻrt chiziq chiqib, toʻrt halqaga borib tutashgan, goʻyo oʻrtadagi tengsiz quyoshu chor tarafida toʻrt toʻlin oy undan nur olib turgandek edi. Usiz bular hechdek, u bilan tirikdek edi. Ana shu ikki chekkadagi halqalardan ikki yonga qarab, chiziqлару halqalar tushib borgan va behisob halqalarga ulanib ketgan edi. Bu nimasi, yolgbʻBiz sutchi bilmasa, biz angrayib turar- dik. Xuddi gung-soqovdek, Ollohning omi bandalaridek...
- Hammasi mana shu zotdan boshlanadi. U Ollohning soʻnggi rasuli va elchisi, bizning paygbʻʻambarimiz Muhammad sollallohu alayhi vasallamdurlar. Bular choryorlari, bunisi Hazrat Ali kuyovlari, bunisi Abu Bakr qaynotalaridir. Bu tarafdagilar u kishidan tarqagan zoti shariflar, bunisi esa Hazrat Ali karramallohu vajhahu zuryodlaridan chiqqan ulamoi shariflar, avliyolardir. Shu bois silsilai sharif atalgay. Oʻsha asri saodatdan buyon shu ulugʻbʻ shajaradan oʻtgan kubro zotlar, valiylar, karamli shariflar kiritilgan ekan bu silsilaga. Ne baxtki, unda men oʻzim koʻrgan bir zotning tabarruk nomlarini ham topdim, oʻqidim. U kishi bu silsilaning soʻnggi halqalarini toʻldirib turibdilar, vallohi aʻlam. U zot Sizning padari buzrukvoringiz Abdurahim eshon pochcham erurlar, ukam, - dedi u ovozi allatovur oʻzgarib kelib, ham koʻzlari bir gbʻʻalati tusga kirib. Aftidan sutchining koʻzlarida yosh halqalanib borar, qiyiq koʻzi yoxud kipriklari qilt etsayoq u tomchiga aylanib, duv toʻkilgudek edi.
- Yo rabbiy, - dedi akam oʻzini tamom unutib, - shunday ekanmi?! Bor ekanlarmi?! Qani, qacrida, bir koʻrsating, ustoz. Biz gumrohlar-da koʻrib qoʻyaylik, bilib qoʻyaylik, - deya iltijo etishga tushdi, oʻzi ixtiyorsiz ravishda shajara qogʻbʻozni-da oʻrashga, cholga qoʻshilib oʻsha halqani topishga oshiqardi.

Chol ham mutaassir bir holda:

- Ha, oʻrang. Oʻraganda ham ehtiyotlab oʻrang: bunaqasi har kuni topilavermaydi, - deb tayinlar, bizga oʻxshab shoshib qolgan edi.
- Balki olimlarda-da yoʻqdir bunday toʻligʻbʻʻi, barcha valiylar terib kiritilgani. Ha, ha, u kishi quyi tomonda, soʻnggi qogʻbʻʻoz, soʻnggi halqalarda bitilganlar. Maqsudxoʻjam, siz ham qarashib yubora qoling, eshikkami, bir narsalarga, ilashib-netmay qoʻya qolsin. Ayagan koʻzga choʻp tushganday, shuncha asralgan narsa yirtilib-netmasin.
Nihoyat oʻrab-oʻrab, oʻsha halqaga yetdilar. Sutchi (xotirasi zoʻr ekan) aytgan halqani bir qarashdayoq tanib, "mana, u kishim" deb ushlab oldi va qarangki, halqa ichidagi yozuvni binoyi oʻqiy ketdi:
- Abdurahim xoʻja qozi Abdurazzoq eshon oʻgbʻʻillari, ming ikki yuz yetmish sakkiz hijriyda tavallud topmishlar, mudarris, qozikalon, Beshogʻbʻʻoch dahasi.

Olim akam ham, men ham sutchiga yalt etib qaradik. Nom oʻsha, nisb oʻsha edi-yu, mavze oʻzgacha edi!

- Beshogʻbʻʻoch? - dedi akam qaddini shajara qogʻbʻʻozdan koʻtarib. - Qanaqasiga?

- Shunaqasiga, - dedi qariya ham miyigʻbʻʻida sirlil kulib, keyin hujjatning qolganini ham oʻrashni buyurib, xontaxta yoniga - boya oʻtirib yengil fотиha qilgan joyiga qarab yurdi. - Oʻzingga shukur, koʻrsatgan kunlaringga, bildirgan hikmatlaringga shukur, - deganча oyoqlarini yozib oʻtirgachgina javobga ogʻbʻʻiz juftladi:

- Hayron qoluvingiz tabiiy. Siz asli tagi - kelib chiquvingiz Qoratoshdan ekanini, zamonning zayli bilan Yakkabogʻbʻʻga chiqib qolganingizni qaerdan bilasiz. Siz koʻz ochib oʻsha qoʻrgʻbʻʻonni qoʻrgʻansiz, oʻsha yerda tugʻbʻʻilgʻansizlar. Gʻarib esa, bu tarixning bir chekkasini eshon pochchamni Sibiriyadan ola kelaturganimda, Tangritogʻbʻʻga oʻtkazib qoʻymasimizdan burunroq oʻzlaridan eshitganman. Umrlarining soʻnggida sanga u kishini koʻrish, jilla qursa, xizmatlarini qilish nasib etgan boʻlsa, aytmabdilar-da? - dedi kutilmaganda u akamni sensirashga tushib va uning tosh qotib turuvidanmi, nimadan shubhaga borib.

Chindan hayron qolarli edi: oyogʻbʻʻidan oʻt chaqnab, belida kuch qaynagan kezlari qay dargohlarda ishlab, ne mamlakatlarni kezib chiqqan, paydar-pay topshiriqlarni koʻrdim demagan, kerak boʻlsa, oʻlimlarga tikka borgan, sarhadlardan ne nomlarda, ne qiyofalarda oʻtib yurgan odam... qarib pensaga chiqqach, til oʻgʻirguvchilikni ham qoʻyib bizning tomonlarga kelib qolishi, birovning tashqarisida turib, sutchilik qilib yurishi, halol peshona teri - oqlikdan qolgan bilan umrguzaronlik qilishi, bularga oʻxshab urugʻbʻʻaymoqlarini izlab qolmasligi gbʻʻalati edi. Mana endi bilsa, kitob jinnisi ekan. Sutchilikni ham qoʻyib, buzilayotgan qoʻrgʻbʻʻonlardan (kimning tomidan, kimning urib yuborilgan tokchasi orasidan) chiqqan qadim kitoblarni yigʻbʻʻib yurgan ekan. Shunaqqib bir uy kitob yigʻbʻʻib qoʻyibdi. Ustiga ustak yoʻlga tushgan qayragʻbʻʻochli yolgbʻʻiz mozordan chiqqan sandiqlar daragini eshitib, quruvchilarni yeng uchida xursand etib, hammasini oʻz uyiga tashitib olibdi. Mana endi bittalab saralab, roʻyxatga olib oʻtiribdi. Yana uning orasidan chiqqan mana bunday narsalarni sharhlab oʻtirishi, egalarini topib xabar berishi qiziq edi. U kim? Olimmi, darveshmi yo esini yegan chol? Shunchaki umr oʻtkarargami bu ishlari yo jiddiy? Hamma eshon pochcha kabilarning nomini atashdan hayiqib yurgan mahalda u nima qilibdi? Sibiriyadan olib kelib, Tangritogʻbʻʻga oʻtkazib qoʻyganmish. Qay yurak bilan u shu ishni qildiyu qaysi jurʻat bilan mana bu silsilai shariflarni topib, yigʻbʻʻib yuribdi? Joni nechta bu cholning - bilolmasdim. Olim akamday odamga qanday ishonib bu gaplarni aytmoqda? U axir sotib qoʻyishi ham mumkin-ku?..

Yo men oʻlgudek vahimachiman, yo laqmaman.

Sutchi chol bizga qarab miyigʻbʻʻida kulimsirab oʻtirar, Olim akam esa, esi ogʻbʻʻib, silsilai sharifning boyagi halqasiga tikilib qolgan edi. Men uning koʻzlarida yosh koʻrsamgina uning sofligiga, pokligiga, ilgariyo yoʻllardan qaytganiga ishonmoqchiday unga tikildim-u, nimagadir oʻsha yoshni, halqa-halqa yosh bosgan koʻzni koʻra olmasdim, tavba.

Bu qoʻtir dunyo, bu sergbʻʻalva, hech narsaga arzimas hayot uni shunchalar soʻqir qilib qoʻygan ekanmi?! Yo men, yo u - ikkimizdan birimiz adashuvda edik. Chol esa, goʻyo keksa hakam edi.

Hojim Nimaga Intiq? (yoxud muallifga ayon tarixlar davomi)

Yenglari tirsakka qadar shimarilib, ariq boʻyiga choʻnqaygan Mirzaxoʻja hojimning xayoli qirgbʻʻoqdagi maysalaru sambitgullarning oqish-ipiltiriq ildizchalarini oʻpib oʻynoqlagan suv ham qolib, tamomi boʻlak narsaga qochgan edi.

Suvdan ham togʻbʻʻ-toshlardagi muz-qorlarningmi, quyun-izgbʻʻʻirinlarningmi zahri kelib turgandek, ufurmoqdadek. Lekin hojim buni sezmasdi. Qolaversa, qachondan buyon oftobda turgan joʻmrangi turna boʻynidan-da uzun obdastasini ham unutgan. Tomlari nokzorni oshib oʻtib, bogʻbʻʻ adogʻbʻʻidagi devor sarxokiga mingashganча qolgan gbʻʻarib quyoshdan... (gbʻʻarib ham deyish mahol, niyatiga-da yetganidan yal-yal yonmoqda balki!) koʻz uzolmaydi. Bunga sari koʻzlari yoshlanib-yoshlanib keladi, quyosh

ham chaplashib, ming bo'lakka bo'linib ketayotir.

Hatto osmonda qanot qoqqan qushlar-da ko'zlagan manzillariga yeta olgaylar: sarhad osha bilgaylar. (Albatta, Ollahning izni bilan). Hatto tog' b'nlarda suv ichgan bulutlar-da, pastga enib vodiylarga suza bilgaylar: sarhad osha olgaylar. (Albatta, Ollahning izni bilan: shamolga buyurilmasa, shamol haydamasa, qayoqqa ham bora olgaylar?!)

Hatto o'sha ko'hna quyosh-da o'z nizomidan chiqmay sarhad osha biladi, u diyorlarga yeta oladi. Albatta, Ollahning izni bilan... "Bizda asr vaqti tugab, shom tushmoqda. Ularda-chi? Choshgohdan o'tib, peshinga yetgandir?.. Bir vaqtning o'zida ular ham, biz ham kundan vaqtning hisobini olmoqdamiz. Lekin qani dardu hasratlarimizni aytolsak, bildiolsak. Biz ularga, ular bizga. U yoqlar tinchroqdir deb qaerdanam jo'natdilar uni? O'zimizning musofirligimiz yetmasmidi? Qizimizni-da, otalar yurtida musofir qilmasak? Holi nima kechdi ekan?..."

Qariyaning ichi sidirilib, o'ksig' b'i bo'g' b'ziga keldi. Ko'ksining allaqaeri achishar edi.

Nogahon kafti obdastaning iliq bandiga tegib, ariq bo'yiga nima uchun cho'nqaygani yodiga tushdiyu o'zidan o'zi uyalib xijolatlandi: darvoqe, noshukr-lik nechun? Hammasini O'zi ko'rib-bilib turibdi-ku. Hammasi imtihon-ku? Bandasining sabrini sinamoq-ku!

Har galgidek shahid xalifaning farzandi arjumandlariga vasiyati yodiga tushdi: "...Tahoratni chiroyluv-chiroyluv qilib, kamoliga yetkazing. zero, namoz tahoratda". Shunday kezda nimalarga chal'g' b'iganidan uyaldi (Uyalganda ham o'zining holini ko'rib-bilib turgan zotdan uyaldi). Va shu xijolatpazlikdan qutulmoq qasdida ham bismilloh ila kaftiga suv oldi. O'zidan ham ko'hnaoq (mushtdek qorinchasiga yarim kosa suv ketib-ketmaydigan, bo'ynidan jo'mragi uzunroq) obdastadan oftob taftini emgan jonbaxsh suv tushib, vujudiga tasvirlab bo'lmas bir huzurmi, nimadir yugurdi! Beixtiyor:

- O'zingga shukr, shu kun, shu soatlarga yetkazganingga, yurgizib-turgizib, o'zingga bo'yin qo'ydirib qo'yganingga, shularning barchasining fahmiga yetkazib, kerakli amallaringga andarmon etib qo'yganingga shukr, - deya tili duo-shukronada ekan, tahorat amallarini kamoliga yetkazib ado etishdan o'zi huzur ola boshladi.

Chindan ajoyib. Buncha huzur qaydan? Ixtimat ila kaftiga olgan suvdanmi va yo uning bilagi bo'ylab chopqillashidan? Balki oftob taftini emgan ajoyib suv ko'kishtob tomirlariyu tagidanoq sarg' b'imitil tus ola boshlagan etlarini o'pishidan kelmoqdadir?

Rostdan ham o'sha bilaklarini o'pib-poklab kelaturgan suv... tirsagiga yetganda yana baholi-qudrat jamlanib so'ng ariqdagi o'ynoqi suvga sakramoqda edi. Go'yo gunohlari ham o'sha tomchilar yanglig' b' oqub ketmoqda ekanlar, u qushday yengil tortib bormoqda edi.

- G'aq! - Tashqi hovlidan uchib chiqqan ola hakka o'rtadagi devorga qo'nar-qo'nmas shuvillab sarxok to'kildi u o'takasi yorilib, boqqami-qayoqqa uchib keta boshladi. Uning uzun qaychi dumiyu chiroyli ola qanotlaridanam burun bo'ynidagi to'tiyoga moyil qora barxat "halqasi" ajoyib edi. Kechki quyosh nurida gavhardayinmi, allaqanday tovlanar edi. U shu hurkib uchib ketuvida ham nimadandir imdod berib, sayrab borar edi.

Hojimning nazarida hatto shu shaqildoq olahakka ham o'zi zag' b'izg' b' hon atalmish yurtlarni esga solib, kelmoq bor-u, ketmoq yo'qmi, ketganlardan kim xabar olgay, demoqchi bo'lar edi. Chindan unga nimadir bo'lmoqda: yo Yodgormurod nevarasining daragini eshitgandan beri o'zida yo'q ichikib bormoqda, yo bo'lmasa, bu nimadandir imdod-belgi. Ishqilib, mohpora-Mahfuzaginasini sog' b' omon bo'lsin.

U yuz-qo'llarini artib, belbog' b'ini yelkasiga tashlarkan, o'shal yurtdan dovon oshib kelib, hozirda oyoqyozdi tariqasida jindek mizg' b'ib ketgan aziz mehmonlarini esladi. Axir hazilmi, kimsan nevaragasining akachasi, bir hovlida o'ynab katta bo'layturgan toy bola - Akbaralini ola kelishibdi! Bag' b'riga bosib, boshlarini silay-silay, bo'ylarini hidlay-hidlay esi ketdi. Danagidan mag' b'zi shirin degandek tomirining tomirchasi - nevarasining hidlarini tuygandek bir yerlarga yetdi! Endi o'zini bir rov ko'rsa, ko'rib o'lsa, armoni yo'q edi. Axir o'zlari judo bo'lgan diyoy - ota yurtda ulardan ham bir urug' b' paydo bo'pti-ku! Iloy, tup qo'yib, palak yozsin! O'zlaridan ko'payib, u diyorlarda ham chiroqlarini yoqib o'tirishsin. Iloy, to qiyomatga qadar shajalarini bardavom etdirishsin. Bir kalima-bir kalima bo'lsa-da, Qur'on o'qib, or-qalaridan savob yuborib turishsin.

Ishqilib Ollah mohporasini qo'shgani bilan qo'sha qaritsin. Botur kuyovining ham u diyorga yo'llarini ocha qolsin, mushkullarini oson eta qolsin.

Zag' b'izg' b' hon behuda sayrab o'tmagan ekan, bog' b' devoriga mingashgan kun uning ortiga cho'kib ulgarmay (uning bir chekkasi qon talashgan ko'zdek qizarib turar edi, tavba!) tashqi darvozada biron chaqirdi.

- Boy buva? Hoy, kim bor?

Hojimning yuragi bir orziqib tushdi. Nazarida kelguvchi bejiz eshik qoqmayotgandek, bir mujda ila darvoza tagida turgandek edi. Yo uning fe'li shunday nozuk, yo botin ko'zi bor: ba'zi narsalar oldindan belgi berib qolgay. Mana hozir ham darvoza tagida turgan odam... o'sha botin ko'ziga avvalo otliq bo'lib, qolaversa, tog' b' tosh oshib kelgan safar kishisi bo'lib ko'rinmoqda edi. Nega - o'zi tushuntirib berolmasdi.

- Labbay-yov, mana, boraturmizov, - deb tashqariga shoshilgan eshik og' b'asi hechqancha o'tmay qaytib, qarshisida qo'l qovushtirdi.

- Duoi-salom ekan, hoji buvo, - ellikni qoralab, yoshi bir yerga yetganda shu tashqarida uy-joy, bola-chaqa qilib, ro'shnolik topgan bu odam sadoqatda tenggi yo'q edi. Sidqidillikda hech kim uning oldiga tusholmasdi.

- Xushvaqt bo'lg' b' hay, kimdan deding? - Mirzaxo'ja boyning xayoli salom egasiga qochdi: kim bo'luyi mumkin?

Qay pushtidadir qozoqlar bilan tutashib, yana ajrashib ketgan eshik og' b'asi ikki gapning birida "hov-hov"lab, ba'zan "oy-bay"lab qo'yardi. U so'rashni-da unutilganidan azza-bazza xijolat chekib, egildi. Kepchik yuzi chechak toshgan kabi qizarib-bo'zardi va rostiga ko'chdi:

- Faromush etibmang' b' o'y...

- Mehmon-chi? - dedi boy hushyor tortib, - Opkirmadingmi? Non-choy qilardinglar, qutlug' b' uydan quruq qaytmasdi.

- Unamadig' b' o'y, taqsir. Shoshib turgan ekang' b' o'y.

- Esiz, - dedi qarigan sari kichkina tortib, chuvaklashib boraturgan boy, boshini saraklatib, - avvalo nasiba qo'shmagan, lekin Alimat uka, bizning eshikka kelgan odam... esingda bo'lsin, quruq qaytmasligi kerak, barokat ko'tarilgay, bilding.

Alimat ikki bukildi:

- Xo'p bo'lg' b' hay, o'tag' b'asi.

- Keyin kelgan odam yaxshi surishtirilg' b' hay: kim, qayoqdan, qay tomon boradir.

Alimat bosh ko'tarmay o'sha so'zini-da qaytardi:

- Xo'p bo'lg' b' hay, o'tag' b'asi.

- Sizlarga unamasa, tushunarli birovni chaqirmak lozim.

- Kechirgubaysiz, boy buvo. Qaytarilmagubay, Siz ayt-gubancha bo'lgubay.

- Xo'sh, nima ekan deding? - Mirzaxo'ja hoji endi uning egilgan sari ko'ksidan qorniga tushib borgan qo'llariga qaradi, o'sha qornida chirmashgan qo'llarida bir narsaning so'rgubichlangan uchiyu shokilali ipi ko'rindi.

- Mana, o'tagubasi.

U och jigarrang kepak qogubozga joylanib, so'rgubichlangan maktub ekan. Albatta, sho'rolar qo'lida qolgan ota yurtdan. Boshqa yoqniki bo'lsa, oxonjomasiyu qopchiqlari zo'r bo'lgich edi, yilt yangi bo'lib, yiltiragich edi. Bu kepak qogubozda edi.

Lekin kepak qogubozda bo'lsa-da, hojining ko'zlariga olovdek ko'rindi. Qogubozidan tortib, so'rgubich ustiga urilgan muhru boshlama krill yozuvlariga dovur... Har kuni kelavuribdimi bunday maktublari?!. Kimdan ekan?

Yalt etib, shu qish boshida Ahmadbek hojimmikida berilgan ziyofat, shu ziyofatda tanishtirishgan qilichdek adlu rayhondek xushro'y yigit yodiga tushdi. Safedxonada tarjumon ekan. Tilining shirinligi, muomalasining go'zalligini ayting. O'zining ko'rkamligi-chi, qiz bola bo'lib tugubuluviga-da bir bahya qolgandek. Shu yigit Ahmadbek hojinning avlodi bo'lib, baland doiradagi har turli qabulu kuzatuvlarda qatnashar, ba'zi xorij safarlariga-da olib ketishar ekan. Uning birovga aytolmaydigan dardidan xabardor Ahmadbek hojim chetga chorlab, qulogubiga shipshib qo'ydi:

- Shu jiyanchamiz yaqinda ota yurtingizga safargami, bir nimaga borgay. Biroz turgay ham. Agar o'ngubay xizmatlar bo'lsa, yo'q demas...

Voh! Bu nima? Tong-saharlarga nolai iltijolari natijasimi?! Oллоh o'zi kushoyishkor, kushoyishini berishimi?! Qani edi, Mahfuzasining daragini bilib bersa? Yolgubiz o'zi nima qildi, qay yerlarga bordiyu qaydan panoh topdi?

Keyin mavridini topib o'shal suqsurdek yigit - tarjumon jiyanchaga Ahmadbek hojim ikkovlari iltimos etishgan, rizoligini olib, duolar qilishgan edi.

Xayralashar mahal esa:

- Topsangiz bergaysiz manavini, kam-ko'stiga yaratsin, - deb bir hamyoncha tutqazdi. Bo'lagini esa: - mana bu - xarajatlar uchun. Uzoqning ishi, busiz bo'lmagay. Qaytishingizla ma'lum eting. Albatta, shirinkomasi ham bo'lgubay, o'gubolim, - dedi.

Yigit "qaydam, qaydam"lab zo'rguba oluvdi. O'shandanmikan? Mirzaxo'ja hoji shirin umidla maktubning yuziga qarab qo'ydi.

Xatga ko'zi o'tmay (qarangki, u bitiklar maktub yuzasiga tushib qolgan qora qumursqalardek gubimirlar-u, jilib ketolmas edi, tavba) yuziga yaqinroq olib kelibgina tanidi. U arab imlosida edi. Shunda-da, baribir ulab ketolmadi. Juda mayda edi yozuvi.

Shundagina eshik ogubasi ariqning u betida yarim egilib, izn kutib turganini ko'rdi va:

- Ey Alimat, necha qayta aytaman, qaddingni guboz tut. Mo'min mo'minga hech mahal yukinmagay, sigubinmagay.

- Eshitdim, boy buvo. UZR, boy buvo, - deb u tisarilganicha yana bukilib borar edi.

Mirzaxo'ja hoji uning sodda ham samimiyligidan jilmaydi va shu jilmayib, bir burda yuziga nur yogubilgan kuyi buyurdi:

- Qizinggami, ichkaridagilargami ayt. Meni ko'zoynagimni ola chiqsinlar.

- Hozir-da, o'tagubasi. Hozir-da, boy buvo, - deya tashqi hovli tomon yo'rgubaladi, so'ng ostonadan o'tmaylayoq o'shaqda ukasini yerga qo'yib, o'zlari sakrongubich o'ynayturgan qizlarini chaqirdi, - Oy-bay, hay Xatchayov, chopchi bunda! - Keyin buyurdi. - Ichkariga yugur, Eshonotangni terazalarini olachiq!

Xol olib, qizara boshlagan qora gilos tagidagi yoguboch karavotni holi bilib, o'sha tomon yura boshlagan Mirzaxo'ja hojim Alimat qozoqning keyingi gapidan jilmayib qo'yib, otasining betiga angrayganча qolgan qizaloqqa dalda bergan bo'ldi:

- Otin buvingga ayt, qizim, xat ko'rar ekanlar de, bilib obberadi.

- Bildim-bildim, aynagiz, - deb qizaloq ichkariga chopqilladi.

Xijolatga botgan Alimat qozoq esa, bo'ynini ichiga tortib yelka qisdi:

- Men nima depmanguboy?! Ko'zni terazasi bo'lmay ne ekanguboy?

Necha muddatdan so'ng Mirzaxo'ja hojim kungrador karavotning to'r tomonida, necha qavat ko'rpachalar ustida yolgubiz o'zi ustozini kutgan mullavachchadek xatga tikilgan kuyi qolgan edi.

U birinchi so'zdanoq mutaassirlanib, bo'gubiziga issiq bir narsa qadalgan, ko'ngli buzilib ketgan edi. Peshonasiga dovur jimirlayturgan bir mutaassirlikni zo'r-bazo'r yengib, ko'zlari so'zlar ketidan chopishda davom etar edilar:

"Hurmatluy va izzatluy Mirzaxo'ja hoji otamizga yetub ma'lum bo'lsunkim, kamina qandaydir bir shirinkomalar ilinjuda emas, bil'aks, Hoji togubamiznikida bergan lafzimiz ustidan chiqmoq qasdida iltimosingizni uddalamoq va u jigarporangiz Mahfuza bonuni izlab topmoq, jilla qursa, daragini bilmoq uchun ko'-o'p urindum. Bu yerga bizning diyor Tangritogubidan ko'chib kelmish kishilarning mahallalariga o'tib, xabarlar yuborib, ko'-o'p tonuqli kishilar orqali ul musofirginani izlatib ko'rdu. Daragi uchun xarajatni ayamadum. Topilsa, shirinkomalar borligini-da e'lon ettum.

Hoji buva, ma'zur tutgaysiz. Sizni judayam quvonturadigan xabarlar topilmadi. Avvalisiga bir umidlu izlar topganday bo'lib edum. Sarhaddan o'tolmay qolgan kuyavingizning mehribondan mehribon xolarari bor ekan. Avval o'shalarnikiga tushib, o'shatlarda turgan ekan. So'ng u yerdan ham bosh olib chiqib ketganча qaytmabdi. Hanuz izini topisholmaydur.

Lekin ular topisholmagan Mahfuza kelinni (Sizning jigarporangizmi-boshqami, aniqlaganimча yo'q!) izini men topgandayman. Shunday otliq musofir kelinchak eski shaharda turar ekan, shifoxonaga tushib qolgan xabarlar topdik axiyri. Ammo borib surishtirilsa, bo'lak odam bo'lib chiqdu. Bir oyogubi oqma bo'lib yotgan, uni-da kesmakka hozirlay turgan ekan-lar - qo'ymadilar oldiga. Nomi ham bo'lak - Maz-lumami, Margububami ekan. Noumid shayton. Yana surishtirmoqdalar. Qaytgunimча biron xabar topsam, albatta, omonatingizniyu duoi salomlaringizni jigarporangizga yetkazgayman, inshaalloh. Topolmasam, ma'zur ko'rgaysiz, Hoji buvajon. Mening qaytar vaqtingga oz qolmoqda.

Jigarporangizni Alloh o'zi hifzu himoyasida asrasin va Siz ila bu dunyadayaq ko'rishtirmoqni nasib etgan bo'lsin, ilohim.

Assalomu alaykum va rahmatullohi va barokotuh.

Addoi Yoqubbegingiz.

1968 yil, navro'zi. Toshkandi azim".

- Nasib etsin, ilohum, qiyomatga qoldirmasun. - U shivirlab iltijo qilarkan, kirtaygan ko'zlaridan shashqator yosh dumalab, quvalashganча qay biri mo'ylabi tagidan sizib lablari orasida yo'qolar-da - qolar, qay birlari chuvak yuzining bo'rtigubidan to'gubidan-to'gubiri oq soqoliga sakrab, undan nimchasi oldiga yumalar, uni nam etib bormakda edi.

Uning yarasi yangilangan, mana, nechanchidir marta ich-ichidan tunganmas bir o'ksik bosib kelib, o'kramakka yaqin qolgan, ammo o'kray olmas (axir u o'krasa - boshqalar nima qiladi, bo'zlaydimi?! Bo'zlamakka yo'l ochsinmi?!), bunga sari yum-yum yigublar,

yigʻiblayverib shishib borar, shishib borgani sari o'zi kichkina tortib ketmakda edi.

Chunki u o'zidan o'tganini o'zi bilardi. Bu ishda yolga biz o'zi aybdor edi.

Ha-ha, o'zidan o'tdi. Bir haftalik kelinchakni eriga topshirib qo'ya qolmay eldan burun bir ishonchluk kishiga qo'shib, ota yurtga jo'natmakka shoshdi. Bu notinch diyorda bir kor-hol bo'lishidan ko'ra o'sha yoqni avlo ko'rdi, tinchroq bildi. Kuyavi o'tolmay qoluv tushiga kirish tugul, o'ylab ham ko'rmagan edi. O'sha o'ylamagani oldiga kelib turibdi. Endi dodini kimga aytsin?! Nolai afgʻonini kim eshitsun?! Qaerdan ham o'sha Botur ularning qo'rgʻonini qora tortib keldi? Shul yerto'lada jon saqladi? Kirmasa, saqlamasa, shu ko'rgiliklar yo'qmidi? Ne qilsin, Allohning xohlashi, yozmishi shu bo'lsa? Peshonasi shu qadar sho'r ekan- mu?

O'zing kechir, ey buyuk egam. Hammasini O'zing ko'rib-bilib turibsan. Ne hol ro'y bergan bo'lsa, O'zing voqifsan. Biz gumrohlar neni ham bilgaymiz? Hikmating ne - qaydan anglab yetayluk! Faqat qizimizga-da yaxshilik sogʻinub topgan gunohlarimizni magʻfirat etsang, bas, kechirsang, bas. Uni-da shar'iy nikohidagi bandangga yetkazib, qovushtirsang, xotirjamliklar ato etsang, bas. Bizga bundan ortiq inoyatlaring na kerak, karaming na kerak!

U birdan bir lahza, bir soniya ichida vujudida allaqanday tinch-sokinlikka monand xotirjamlik tu-yib, xushyor tortib qoldi.

- Darvoqe, Mazluma dedimi, Margʻubada dedimi? U shifoxonaga tushgan musofirganini? Birovning zaifasi, yaqin-yuqunlarining yo'lini kutib yotgan mushfiqani? Anuv mehmon bola - dovon oshib kelgan toychoq bilsa kerak, tanisa kerak axir uni?

Kasalvandligi, shifoxonalarda yotishinimi, nimani gapirayotib edi-ku?

Chaqirtirmakka sabri chidamay karavotdan tushib, tashqi hovliga, undan yo'lakay ovoz berib mehmonxonaga dovur yetib bordi:

- Hoy, toy bola, mehmon bolam, qaydasan, menga qara?

- Shu yerdaman, boy buva, - deb kemshiktoy - Akbarali chopqillab tushib kela boshladi.

- Shoshma, ehtiyot bo'l. Qoqilib-netib yurma. Senga gapim bor, xolos.

- Mana, keldim, - dedi bolakay quchogʻiga imanib kirib.

- Ayt-chi, bo'tam, - dedi bolaning kuraklarini silab-siypalab, - sen bilgan Yodgortoyning ayasi... qaerda deb eding? Nima bilan ogʻbrigan, deb eding?

Saritoy uni bir ogʻbiz gapidanoq tushundi:

- Anuv oq mashinada bannisaga olib ketishgan edi.

- Nega oq moshin? U qanday moshina?- dedi qariya allaqanday vahima bosib kela boshlab. Qay bir sezgilari u o'sha bo'lsa-chi, mohporamiz bo'lsa-chi, derdi.

- G'izillagan mashinami, o'zi kasal olib ketadigan-da, - dedi Saritoy.

- Chaqirishib edimi? - dedi qariya uni sal tushuna boshlab.

- Togʻham chaqirtirib edilar.

- Shunaqa ogʻbirmidi kasali? Nima bo'lgan edi? - Qariyaning o'zi titray boshlagan edi. Lekin titragan qo'llari bilan-da bolaning kuraklarini silashdan to'xtamasdi.

Bola bo'ynini qisdi:

- Bilmasam...

Hali xoriydan kelgan mujda xat ta'siridan qutulmagan qariya tusmollashga tushgan edi:

- Ancha bo'lib edimi, ko'pdan yotarmidi?

- Ko'pdan edi, - dedi mehmon bola birdan unga qo'shib. - Yodgor sogʻiniblar ketgandi.

Qariyaning ojiz yuragimi - nima, titramoqqa boshlagan edi:

- Oyoqqinasiga-chi, nima bo'lib edi, bo'tam?

- Kimni?- deb durustdan tushunolmadi Saritoy.

- O'sha opoqingni-da. Yodgorni ayasini? - dedi qariya kalavanning uchini topgandek bo'lib.

Bola ko'zini yumib eslashga urindi va sakrab-o'ynoqladi:

- To'gʻbri-to'gʻbri, bir yara chiqqan ekan. Opoqbuvim ko'zyara deb edilar. Keyin oqadi ekanmi?

- Subhanalloh, - deb shivirladi qariya ko'zlarini yumgancha, yaxshiyam mehmon bolani quchogʻidan qo'ymay turgani, orqasiga ketsa, nima tutib qolardi. So'ng o'zini o'nlab, o'rnidan turdi. Eshik kesakisiga orqa qilib, uni o'ziga tortdi:

- Oti-chi, oti, nima edi? Eslay bilasanmi, bo'tam?

- Kimni... oti? - anglay olmadi bolakay. - Kimni aytasiz?

- O'sha... Yodgortoyni ayasini-da? Margʻubamidi, Mahfuza edimi? - deya oldi qariya.

Bola chindan bilmasmidi, boyagidek yelka qisib, jim qolgan, bilmaganidan o'zi xijolatga tusha boshlagan edi.

Qariya tin olib, nafas rostladi: savolni bu gal boshqacharoq qildi:

- Esla, bolam, uni qanday chorlashur edi? Masalan, o'sha opoqbuving? - deya yana kuraklarini silay boshladi.

U esladi:

- Ha, kunposhshamu, oyposhsham derdilar.

- Yana? Yana-chi, qanday atardilar?

- Yana Margʻub kelinim - mangu kelinib derdilar. Nima edi, buva?

Eshik kesakisiga suyanib turgan buva esa bu vaqt holsizlana-holsizlana pastlab bormoqda, bo'yi bolakayning bo'yiga tenglashib kelmoqda edi.

So'nggida u eshik kesakisiga suyangancha o'tirib qola qoldi...

Ertasiga Mirzaxo'ja hoji ular bilan jo'narini e'lon etdi.

Silsiladagi Oq Halqa (yoxud dorussalom)

Biz shajara qogʻonini yana o'ziday etib, (men tekislab turar, akam o'ziga tortib - nay etib) o'rar ekanmiz, (uning gʻbilofidan chiqib qolgan bir enlikkina qismi - oftob urgandek sargʻbarib ketgan edi) ana shundan mening vahmim kelib, vujudimni tushunuksiz bir majhul kayfiyat o'rab kelar edi: nima bu - o'tmish qariga ketgan zamon nusximi yo havoning ishi? Axir nur tushgan emas-ku unga, oftob urgan-da desak? Ochiq qolgan qismigagina yetgan. Demak, biz istaymizmi-yo'qmi, hamma narsa sargʻbarib, unniqib, chirib-to'kilib, yemirilib boravuradi. Titilib, to'kilib tushaveradi. Boqiy qoladigan narsa yo'q. Narsa borki, zax tortib quriydi. Qurib qovjiraydi, qovjirab sargʻbaradi, sargʻbarib yupqalashadi, yupqalashib to'kiladi. Va yo'qlikka ketadi. Xuddi uydan chakka o'tganidek, qadrli-qimmatli narsalarga nam tepchib, zax urib, mo'gʻbor bosib, alohal chirib tushgani kabi,

kuni bitgani kabi... Bu olamda boqiy nima bor? Hatto shajara qogʻibozdan allatovur bir hid ufurmoqda edi. Xuddi qipiq hidiga o'xshash... Bular ham zamonlar kechishi bilan qipiqqa, qipiqdan bo'lgan narsa yana qipiqqa aylanib borayotgandek... Meni ana shunaqa mubham kayfiyat bosib kelmoqdaydi, undan o'zimni olib qocholmasdim, chalgʻibitolmasdim. Nimaga - tushuna olmasdim. Aftidan yo xayollarimni zamon qa'riga olib qochgan mana bu shajara qogʻiboz, yo anavi eshigi qiya ochiq hujradan ufurib chiqayotgan mogʻibor aralash eski kitoblar hidi meni bu holga solmoqdaydi. Necha yil tuproq ostida yotgan kitoblarni va yo uning egalarining taqdirimi xayolimni o'gʻibirlab, band etgan edilar.

Sutchi (darvoqe, u hamma ko'chib, guzardan putur ketib, obkash yelkalashni bas qila boshlagan, endi uni sutchi deb emas, kitob jinnisi deb atash to'gʻibiriroq edi), ishqilib chol:

- Men hozir, - deganicha o'sha hech yerga ishonmaydigan kitoblari taxlangan hujraga kirib ketdiyu, yana nimani izlab qoldi - bilmadim, chiqa qolmas edi. Mendan ham kamgap bo'lib qolgan Olim akam esa, o'raydiganini tezroq o'ray qolmas, xuddi shajara qogʻibozdagi yozuvlardan bir narsa tushunadigandek ora-oradagi bir joylariga tikilib turib qolmoqdaydi. Xat taniydi shekilli deb... zehn solsam, yo'q, nuqul bo'sh - oq halqalarini sanamoqda.

Darvoqe, u nimasi? Nega bo'sh qoldirilgan? Sutchidan nega so'ramadik? So'rasak bo'larmidi...

Atay o'ramni bo'shatdim, u tubi ila taqir namatni o'pib, uzala tushdi. Akam sezib yuzimga qaradi. Menga ham shu kerak edi:

- Nimasini sanayapsiz? - dedim.

Olim akam (jiyan togʻibaga tortadi degani haq rost ekan!) Qo'ldosh togʻibamlarga o'xshab, labini yoyib, sassiz kuldi. Uni "obbo sen-ey, shuniyam nazardan qochirmadingmi, uzoqqa borasan sen, uzoqqa" deganday ham, "aqling yetmagan narsaga burningni tiqmasang kimni ko'ngli qoluvdi" deb ham tushunish mumkin edi. Ammo togʻibam hech maynaomuz kulmasdilar. Bunikida ham... yo'qday, ishqilib tikilib turib ham sezmadim.

- Qiziq, - dedi u yelka qisib ham ovozi bir qadar pastlatib, - bular hammasi o'tgan zamonning o'tib ketgan ulugʻbirlari bo'lsa, o'zi ham bundan ellik yil burun o'ldirilgan bo'lsa, yonidagi bo'sh o'rinar nimaga ekan? Shunisi gʻibalati.

- Nimani aytasiz, anuv ochiq halqalarimni? - dedim men ham yutoqib Ajab, fikrimiz bir yerdan chiqayotib edi? Nima, ular - unutilib qoldirilgan zotlarni yo kelajakda chiqadiganlari?.. Shu tob hovlining etagidami va yo undan ham naridami (narisi - devorning orti anhor, anhorning ortida chivigʻibiga ham birov tegmagan lager bor edi!) haququqush sayrab, unga boshqasi boshqa tomondan - Qozoqmozor deb ataluvchi qayragʻibochzordan javob qila boshladi. Kuppa-kunduzi quyuq daraxtlarning qay bir shoxidadir (albatta, in qo'yib, uya qurgan joylariga yaqin bir yerda o'tirvolib) roz aytishlari, bir-birlarini chaqirib-chorlashlari gʻibalati edi. Odatda ular kechalari allamahalgam dovur chorlab, kechaning siriga sir qo'shguvchi edilar. Bular esa, vaqt hisobini adashtirib qo'ygandek kuppa-kunduzi qo'shiluv-ko'payuv oyatini tilovat etishar edi. Balki hamdu sanolari, tasbehohlari shundaydir. Harqalay hozir bularning bir-birlarini qo'msab chaqiruvlari, chorlab-zorlanishlari, "sen qayda, men bunda"lashlari, kuppa-kunduzi qaro tunda adashgan jigargo'shalar singari ovoz berishlari menga yoqib tushmoqda edi.

Ammo, manavi diyoridan adashgan akalarim nega bir-birlarini izlamaydilar, chorlab chaqirmaydilar? Shu zabonsiz qushlarki, bir-birlarisiz turolmay o'z tillarida zori-nola qilganda nega ular jim, dunyoni ostin-ustun qilib bo'lsa-da, bir-birini zor-intizor izlamaydilar? Yo buning yuzi shuvit, kechirilmas gunohlari bormiki?... Balki biz bilmaydigan narsalarni ham bilar - shuning uchun jimdir?..

- Sen nima deb o'ylaysan?

- Nimani? - dedim da'fatan anglab yetmay.

U endi togʻibamlarga o'xshab beozor, (nega beozor, meni xuddi erkalagandek) miyigʻibida kuldi:

- Mashu bo'sh qolgan joylarni-da?

- Keyin chiqadigan zotlarga atab qoldirilgan, deysizmi?

Olim akamning ko'zlari chaqna ketdi:

- Voh, balosan-ku! - deb yubordi. - Topding-a! Mening nazarimda ham shunday! Atay qoldirishganov.

Yuragim dukurlab ketdi, o'zimning fikrimdan o'zim qo'rqib ketgan edim:

- Bashorat qilib-a?

Esim teskari bo'lib borayotir edi. Chindan ham unday zotlar otilib-netib, badargʻibayu surgun qilinib bo'lgan kezda qay bir tupkaning tagidan anqoning urugʻibini topsa mumkindir-u, bularni topish amri mahol kunda - bu gʻibalati edi! Aql bovar qilmas gap ogʻibzimning bir chetidan chiqib ketgan, endi o'zimning vahmim kelib, peshonamni sovuq ter bosib bormoqda edi! Ularning o'zi qanday to'zib yuribdi-ku, men bashorat qilib qayoqdagi gapni gapiryapman?.. Balki manavi eski turish-turmushi, bola-chaqasidan kechib, yakka-yolgʻibiz yashayotgan, hukumatga o'tkazib qo'ygan xizmatlari ham qolib, obkash ko'tarib, sutchilik qilib yurgan, o'zini ibodatgayu eski kitoblarga urgan kishidan so'rab boqish kerakdir. U kishi bilar haqiqatini?..

- Menam shundaymi, deb o'ylayman. Ilgarigilar ko'p narsa bilishgan. "Bashorat" kitoblarini o'qishgan. Biz nima bilamiz, - dedi Olim akam tan berib va asta boyagi ishida davom etib. Qo'limizdagi qogʻiboz shildirab o'ralar va shu barobar dimogʻibimizga mogʻibor aralash moziy hidi ufurayotgandek bo'laverardi.

- Harqalay so'rab boqish kerak, - dedim men boyagi bilagʻibonligimdan xijolat chekib.

- Ustozdanmi? - dedi u.

Men sergak tortdim: bu odam unga qanaqasiga ustoz bo'lsin? Yo ilgaridan biladimikan?

Men bir qarorga kelib ulgurmay hujradan sutchining o'zi chiqib kela boshladi. Uning qo'lida naycha qilib o'ralib, ikki tomonidan qisqich qogʻiboz bilan o'rab-chirmalgan bir narsa bor edi.

- Uzr, sizlarni kuttirib qo'ydim. Qaerga qo'yganimni faromush etib, ey izlovdim tunov kuniyam. Turgan ekan, Bobur hazratlarining ortlarida, u kishining "Voqeotnomalari"ga esh bo'lib, - dedi sutchi, u "oltin sopli pichogʻibini"ni topganidan ogʻibizi qulogʻibida edi. Bunisi chinakam shajaramiz ekanmi?! Chindan mening ichim tushib borarkan, Olim akam entikdi:

- Bu ham o'sha sandiqdanmi, ustoz?

Sutchi muloyim bosh chayqadi:

- Yo'q, buni manavi mirzom, Maqsudxo'jaga ilindim. U sultonlar kechmishiyu saltanatlar tarixiga qiziqadi. Bir kun kelib Qodiriya o'xshab, biror kitob-mitob yozib qolsa, asqotar, deb olib qo'yib edim. Shunaqa siyoqi ham bor buning, - deb meni xijolatlarga qoldirdi: azbaroyi ikki yuzimu quloqlarim lov-lov yonardi. Lekin bu gap shu tobning o'zida bir chekkasi menga moydek yoqib turibdi. Rostini aytsam, choli tushmagur topdi "kasalim"ni. Boshqacha aytsam, mendek "gap o'gʻibirisi"ni o'gʻibirlik ustida tutgan edi u. Ikki yuzim cho'gʻib bo'lib yonishi shundan edi.

- Biz esa, bu yoqda Sizdan bir narsa so'rashga ilhaq bo'lib o'tiribmiz, - dedi Olim akam hayratlanib.

- Shunaqami? Bilsam jonim bilan, jonu jahonim ila, - deganicha u biz tomon yuraverdi, - shu burhon qogv'hozdanmi? Qoziyu quzzotlar muhri bosilgan narsadan-a?..

Men tilim lol, ammo unisinyam, bunisinyam bilgim kelib ichim tushib turibdi, lekin qani ogv'biz ocha olsam. Tagv'binam Olim akam dadil ekan:

- Manashi oq halqalarni aytamiz? Nega bo'sh qoldirilgan? Egalarini aniqlay olishmaganmi yokim?.. - dedi tasmollab.

- Ha-a, bumi? - dedi qariya, so'ng jiddiy tortib qo'shdi, - Bunda ortiqcha narsaning o'zi yo'q. Hatto kemtigi bor, deb o'ylashga qo'rqadi odam. O'shal bo'sh joylar-da bexosiyat emas. Mening nazarimda qiyomatgacha chiqadigan avliyo zotlar uchun qoldirilgan. Hatto mana, qarang, Eshon pochchamdan keyin ham bitta bo'sh o'rin turibdi. Demak, sizlarning qay bir pushtingizdan yana bir ulugv'zot chiqqay. U kim bo'ladi, yolg'v'biz Alloh bilgay.

Qariya shajara qogv'hozni siypab, ko'ziga surtugudek bo'lib gapiryaptiyu nazarimda u biz bilgan oddiy sutchi emas, jandaga o'xshash jun chakmonga o'ralvolgan darvesh ham emas, juda ko'p narsalarni bilgich olim kabi haybatimi, salobatimi ortib borar, "mana, nega bu odam halimdan halim, nurlidan nurli!" derdim ichimda. Hatto shu narsalarni bildi-ya! Bu atrofda unga teng keladigan kim bor?

Bunga sari savol xaltam ochilay-ochilib ketay deb boryapti. O'zimni zo'rg'v'ba tiyib turibman.

Axiyri chiday olmay so'radim:

- Bunday avliyolar... har yuz yilda bir chiqqaymi?

Qariya ajablanganini yashirmay men tomon o'girildi:

- Nimaga asoslanib... aytayapsiz, eshon bola?

Men gv'budranib qoldim:

- Shunday gaplar yuradi-ku, axir.

- Yuradi-yuradi, - dedi u bosh silkib. - Qolaversa, Allohning va'dasi bor: vaqti-vaqti bilan o'z dinini yangulab, quvvatlantirib turguvchi kishilar yuborib turilgay. Har qavmning o'z ichidan.

- Paygv'hambarlarmi? - dedim men hayron qolib. Negaki...

Qariya yumshoq jilmaydi:

- Bilasiz ekan. Muhammad sollallohu alayhi vasallamdan keyin paygv'hambar kelishi to'xtagan bo'l- sa-da, valiylar silsilasi to'qiyomatga qadar uzulmagay.

- Qanday? - dedim aqlimga sigv'bdirolmay, - axir borlari ham...

- Ha, borlari ham otib bitirildi, badargv'ba etib yo'qotildi, lekin, - deb sekin o'z o'rniga - boyagi fotiha qilgan joyiga qarab yuraverdi, - lekin bu asrdagina shunday bo'ldi, baloning qattigv'bi o'shalarga tushdi. Bu ham Allohning xohlashi, imtihoni. Lekin bu ular qirilib bitdi, orqasi kesak degani emas. Poshsholik poshshosiz qolmaganidek, bu silsila ham bardavom etavergay.

- Qanday? - Men hamon tushunib yetolmasdim.

- Juda oson, - dedi sutchi o'z o'rniga cho'kib.

- Alloh Muhammad alayhissalomning ruhi- poklari bilan barcha ummatlarini tanishtirganida kimning ko'zi ul zotning muborak ko'kraklariga tushgan bo'lsa, olim, ulamo, kimning ko'zi boshlariga tushgan bo'lsa, saltanatdor - podsho bo'lgan, - qariya mayindan-mayin ham muloyim jilmaydi, - mana, sizning ko'zingiz ul zoti sharifning o'ng qo'l barmoqlariga tushganki, kotib-mirzo, qalam egasi bo'lib turibsiz. Shunga o'xshab, hamma ham bir narsaga ega bo'lgan o'sha taqdirul azalda. Avliyolar sirasi ham uzulmasligi shundan.

Men nihoyatda hayratda edim. So'ramoqchi bo'lgan narsamni cheki-chegarasi yo'q, ammo o'zim lolman. Bo'lmasa, so'rasam yana so'ragudekman: nega hamma muborak boshlariyu ko'kraklariga qaramagan? Betavfiq o'gv'fri-kazzoblar-chi? Ularning ruhi qayoqqa qaragan? Osongina dindan qaytguvchi munofiqlar-chi? Qotillar-chi, jallodlar-chi? U zotga qaramaganmi? Bilgim keladiki, u yogv'bi yo'q.

Bu orada akam silsilai sharifni o'rab, jildiga ham joylab ulgurgan, biz o'z-o'zidan ilgari joyimizni egallab, qariyaning ogv'biziga tikilgan edik. Hammadan ham men uning horgv'bin, biroz qoni qochgan, ammo tag-tagidan yoqimtoy bir nur tepchib turgan betidan, o'ziga yarashiqli mayda ajinlar bosgan qaboqlariyu qisiq ko'zlaridan nigohimni uza olmasdim.

- Shuning uchun ham har kim poshsho bo'lavermas, har kuni avliyo tugv'bilavermas, bo'tam, - dedi u qo'lidagi qogv'hozni deraza tokchasing bir chetiga qo'yib. Demak, hali-beri berish niyati yo'q. Qancha pisandayu nasihatlar bilan tutqazsa kerak qaytayotganimizda. Hoziroq bera qolsa nima qipti, ichimni tushirmay? Ammo mehmonimiz, o'z izzatimizni bilishimiz kerak. Men Olim akam bo'lsamki, tilyogv'blamaliklar bilan bo'lsa-da, ichim qurigan narsani so'rab olsam. Men unaqamasman, tortinchoqning tortinchogv'biman. Mendan muxbir chiqishi ham dargumon, yana kim biladi. Axir Lavhul-Mahfuzda bitilgani bo'ladi emish-ku. Qolaversa, men Olim akamning qozon-tovoqqa unnagani chiqishini kutib yotibman. Yolg'v'biz qolsam, o'zim bilardim, sutchi amakidan nimalarni so'rashni: Siz bu akamni qaydan bilasiz? Faqat otalari - Eshon buvani tanirmidingiz yokim ilgaridan salom-aligingiz bormi? Nega ustoz deyapti? Bir idorada ishlaganmisizlar? U bir qancha yil bedarak ketib, qancha mamlakatlarda "o'ynab kelgani"ni, hozir chulchut xotinidan qochib, so'qqabosh yashab yurganini-chi, bilasizmi? O'ziz-chi, o'ziz? Shuncha ilmingiz, xizmatlaringiz bilan nega hamma qatori yuribsiz? Nega qariganingizda birovning tashqisida turib, sutchilik qilyapsiz? Tarki dunyo qilgan odamlardek? Axir issigv'bingiz bor, sovugv'bingiz, (issiq jon!) yotib-netib qolishingiz bor?

So'rayversam - so'raydiganlarim adoqsiz. Lekin Olim akamning oldida tilim tushovliq - miq etib ogv'biz ocholmayapman. Undan istihola qilganimdanmas, yo'q, ba'zan unga ishonmay, shubhalarga tushib ketaman: ko'zimga ilgari Olim akamdan ham quvroq, undan o'n chandon o'tadiganroq bo'lib ko'rinib ketadi. Nega shunaqa - o'zim tushunolmayman. Yana bir qarasang bib-binoyi - hammaning ustida o'lib-qutiladigan odam bo'lib qoladi. Mana, hozir ham:

- Aytmoqchi, ustoz, oshni xarajatini qip kelgandik, go'shtni ari talamasidan qozonga olov yoqvora qolay-a? Palovxonto'radan keyin suhbatizzi olarmiz, maylimi? - deb qoldi.

- Iya, hali shunaqami? Sizlarning sharofatingiz bilan qora qo'chqorning yogv'vida bo'lgan palov yerkanimiz-da? Nasib-nasib.

Savzi-taxtayu pichoqlarni olishvoray unda, - dedi sutchi o'rnidan turishga unnalib.

- Yo'q-yo'q, siz urinmang, o'zim topib olaman. Faqat muxbir-mirzongiz oloviga qarashvorsa, bas, - dedi akam bejirim tuffligini kiya-kiya.

Men noiloj qo'zgv'bola boshlab edim, qariya bilagim ustiga yumshoq kaftini qo'yib, "Siz boshlay turing, hozir chiqadi mirzom", deb qutqarib qoldi. Boshim osmonda, qaytib cho'kdim. Akam esa, "yaxshi-yaxshi"lab chiqdi.

Sutchi hali bilagimni qo'yib yubormagan, men esam u momiqdayin narsaning xush taftidan bolakayday erib borar edim. Qariya

o'zini yana ham yaqin olib, bilagimni asta-asta silarkan, ko'zlarimga tikilib qolgan edi. Nihoyat, akamni uzoqlatib:

- O'bba, Maqsudxo'ja mirzom-ey, shunaqqib Far-gv Honalardan ko'chib kelib oldinglarmi, - deb qoldi. - Bir chiroyli ish bo'пти, o'z yutlarizga qaytib olganiz. Salompam bardam-baquvvatginamilar? Uylarni bitirib, joylashib ketdinglarmi? Qizchalarimiz, kelin qalaylar?

Men javob berib ulgurmasdim:

- To'ngv Bichimizning tili chiqib, keyingisi yurib ketdi. Oyim o'shalarminan andarmonlar. O'tiribimiz: boshimizda boshpanamiz bor, qora qozonimiz qaynab turibdi, shukr.

- Barakalla, obkash ko'tarib, sutchilik qilib, oqliqni orqasidan o'qitgan edilar. Ilohim, o'sha zahmatlarning rohatini ham ko'rsinlar. Tup qo'yib, palak yoyingu shu mirzolikda qoqilmay-suqilmay Allohning roziligini toping, - deb duo qila ketdi, so'ng hech kutilmaganda:

- Aytmoqchi, so'rayman deyman, so'ray olmayman,- deb qoldi, - buning akasidan - anuv yoqlarda qolgan qarindoshingiz - kim edi, o'shandan darak bormi?

Ha-a, mana, nimaga olib qolgan ekan?! Yuragim dukirlab:

- Sultonmurod akamni... aytasizmi? - dedim vujudimga bir titroq tushib.

Qariya im qoqdi:

- U sho'ttamish degan gaplar yuribdi?

- Yuribdi, lekin o'zimas. Quruq mish-mishlarga o'xshaydi, - dedim bosh chayqab. Ammo Chaman akam uni izlab ketganicha badar ketib borayotganini aytib bo'larmidi!

- Ketganlar kelib bo'ldi-ku?

- Chegaradan o'tolmagan. O'tolsa, kennoyimni tashlab qo'ymasdi bunday, - dedim. O'zim ham hayronman. Mulohazalarim o'qday-o'qday edi, qariyadan yotsiramay aytib yuborayotgan edim.

Ammo kaftining ustidagi ko'k ipakdek tomirlarini siypab, xayolga berilib ketgan sutchi shoshmas, maqsadini ocha qolmas, bunga sari mening gumonu taxminlarim toshib borar, uning dilidagini o'zim sugv Turib olgim kelaverardi.

- Nimaga edi, amaki?

Qariya o'ziga kelib, iymajibgina qaradi:

- Harna qilsa, eshon buvani ko'rib qolganmiz, suhbatlarini olganmiz. Shunday odamning bolalari to'zib yursa, achinadi-da, kishi.

- Nimasini aytasiz.

- Ular to'zigani to'zigan, bular qo'nim topa qolsa bo'lardi. Arvohlarini shod etib.

- Qo'yisharmikan shunga?

Sutchi tushunib, yuzimga qarab qo'ydi:

- Lekin bu dunyoda kishi o'zini o'tga-cho'qqa urib yuraverishi ham yaxshi emas. Murosai madora ham lozim.

Men tok urgandek bir sapchib tushdim: akam bo'ladi-ku, shu gapga ko'narkanmi?! Nusrat pochchani gaplarini olmagan, bu gapni olarkanmi?!

Biroq tilim hech aylana qolmasdi. Bunday qarasa, hamma gaplari to'gv Tri. Lekin akam - akam-da! Hamma u bo'la olsin-chi!

- Men uni bilaman-ku, - dedim.

Qariya xotirjam orqasiga suyandi. Ko'zlarimga o'sha-o'sha nasihatomuz (xuddi men - men emas, akamday! Meni akam o'rniga qo'yib!) muloyim boqdi: go'yo men ko'nsam, u ham ko'nib qoladigandek:

- Menam bularga azbaroyi yaxshilik sogv Binghamimdan aytayotibman. Avvalo, o'zi biladi, lekin qachon Allohning xohlaganimas, bandasining aytgani bo'libdi? Uning kitobiga suyanmagan odam hamisha dogv Bda qolavergan.

- Qanday? - deb yuboribman.

- Hamma narsa uning kitobida bitigv Bliq, - dedi qariya ma'noli jilmayib. - Do'ppisini olib qo'yib o'ylasin tanasiga. Dunyo - dunyo bo'lgandan beri qancha fir'avnlari o'tdi, Iskandaru Nushiravonlar ketdi. Nega hech kim adolatli davlat qurolmadi? Xalifaliklar o'tdi, Andalusiyada Abdurrahmonlar davr surdi, dorulmamlakat qurdik, deb. Lekin nega hech biri asri saodatga o'xshab kelmadi? Bormi odil hukumat qurib, davron surgan biron kimsa, bu jahon ayvonida? O'ylab boqmaydimi, darbadar kezuguncha, mamlakatma-mamlakat oshguncha? Hijrat uzilgan-ku. Qo'nim topsa bo'lardi, yoshi ham o'ttizni qoralab borayotgandir, axir?

- Shunday, - dedim men Sutchining (sutchi desam, olim ekan-ku!) ko'zlariga qaray olmay.

- Gap shu, mirzom, - dedi u boshqa e'tirozu gap-so'zlarga o'rin qoldirmay. - Ayoli sho'tta bo'lsa, daragiyam chiqib qolar. Bir bosh suqmay iloji yo'q. Eshon pochchamning tegirmonga tushsa butun chiqadigan o'sha o'gv Billariga ilingan bir narsam bor, - deb deraza tokchasiyidagi boyagi naycha qilib o'ralgan qogv Bozni ola boshladi. - Daragi chiqishi bilan mana shuni yetkazasiz. Bu mening so'zlarimmas. Davlat qurgan, qurgandayam qotirib qurgan odam - Hoziq to'ramning "vasi-yat"lari. Xohlasin, nasihat deb qabul qilsin, xohlasin, o'zidan uch-to'rt ko'ylak ko'p yirtgan odamning xulosai umuri mujohid deb bilsin. Mana, ko'chirib oling-da, yetkazarsiz vaqti bilan.

- Ko'chirib olib? - men hayronu lol qolgan edim. (Boyagi gaplari - kishi ko'ziga ekan-da! Olim akamning oldida aytolmagan ekan-da?) Lekin nega o'zini bera qolmayapti - mana shunisi tushunarsiz edi. Jur'at etib-etmay so'radim: - O'zi-chi, mumkin emasmi?

Sutchi im qoqdi:

- Shunisi ma'qul. - Keyin qo'shib qo'ydi. - Qolaversa, buni yolgv Biz o'zizga ishonдим. Birov bilmagani ma'qul.

- Xo'p, xo'p. Omonatdek ekan.

- Bo'lmasa, men turdim, unga qarashib yubora qolay. Siz ko'chirib bo'lib chiqarsiz. - Sutchi sandalga suyanib turdi-da, kovshandozga tushib, oyogv Biga bir nima ila boshladi, so'ng Hizr nusxi urgan chollar kabi ma-yin jilmayib qo'yib, qo'lining orqasini beliga tashlab, enkayganча ostonaga qarab yuraverdi. Men esam titrab-qaqshab naychaxatni ochishga unnalardim. Ne umidla ochsam... qay ko'z bilan ko'rayki (mana, nechanchidir marta!) o'sha o'ngdan chappa boshlanadigan alif, lom, mimli xat. Zammayu kasrayu fatxalaridan, dumaloq sukunlaridan ko'zim tinib ketdi. Bu belgilarni taniganim bilan men boyaqish koshki o'sha belgilarni harakatlantirolsam, ochqichini topolsam.

Mana, nechanchidir marta ichim sidirilib, o'zimdan o'tganini o'zim bilib turibman. O'sha narsa ichimdagi necha yillik armonlarni qo'zgv Bab, uni alamgami, alam qorishiq yigv Bigami aylantirib, tomogv Bimni gv Brip bo'gv Bganicha bo'gv Bzimga qadalib olgan edi. Na qaytib ketadi, na toshib, otilib chiqa oladi. Chiqa, yengil tortarmidim. Tagv Bin men ziyoliman! Oldi mirzo, maqtoqli bitikchiman! Holim esa bu! Otalarimiz xatini o'qiy olmasam! Nechanchidir marta tarjimon izlashga majbur bo'lsam. Aytishga-da, uyalasan. O'rnimdan turarimni ham, sutchiga aytarimni ham bilmasdim. Shunday narsa qo'lga tushganda bunday o'tirishim...

ikkalalari ham bir sohaning odami, ikkisi ham dunyo ko'rgan, ming chigʻbiriqdan o'tgan, endi esa ikkisi ham so'qqabosh ekanliklaridanmi, bir ogʻbʻiz so'z, bir qiyo boqish, bir nigoh tashlashdan bir-birlarini tushunishar va shundanmi, bir-birlariga suyanib qolgan kishilarga o'xshab ketar edilar. Bu uni topganidan, u buning yo'qlab kelganidan boshlari ko'kka yetgan, hech yerga ishonmas edilar. Qay yerdagi uzoq tarixlarni eslashib, yodlashib to'yimas edilar. Men esam, Olim akamning bu yo'qlovi, cholni ko'rgani boruvidan chin muddaosining tagiga hali ham yetolmay o'tiribman. Kitoblar orasidan chiqqan shajara qogʻbʻoz - silsilai sharifning topiluvimi desam, u bu haqda ko'pam surishtirgani, ijkilab, cholni jon-holiga qo'ymay bir nimalarni so'ray ketgani yo'q. Lekin o'sha tabarruk qogʻbʻozda, uning shajara halqalari aro dadasi - Abdurahim eshon buvamning nomlarini ko'rganda ko'zlari gʻbʻilt yoshga to'lib, o'zi bir gʻbʻalati bo'lib ketdi, mutaassirlanganidan qoq namatga tiz cho'kkancha (xuddi kimdir ulugʻbʻ Qur'on oyatlaridan tilovat boshlab yuborganu u tiz bukkancha some qolgan kabi) uzoq jim qoldi. Kim bilsin, qay voqeayu qay davrlarga xayoli qochdi? Balki eshon buvamning vasiyatlarini yodiga tushib ketgandir...

- Tortinma, qayga desang qaytish yo'q, bugun men sening ixtiyoringdaman, - dedi u qaytarib.

- Chindan-a? - dedim ichim yana ham yorishib.

- Bo'lmasa-chi! G'irt bo'shman. Salti-savoyman ustiga ustak. Kim meni surishtirsini! - dedi u rulga shapatilab qo'yib. - G'irotni bo'lsa, moyi yetarli. Xohla, Qo'shilishga surib ketamiz, xohla Achchi qirlariga. Foziltepaga desang - Foziltepaga chiqamiz. Hali u omonmish-ku, - deb qo'shib qo'ydi u. - Ko'rib qolaylik, ota diyorni - Izzayu Bo'zsvularimizni, surilib-netib ketmasidan.

- Qani edi, lekin men, - dedim istihola aralash.

- Lekini bormi, istiholasi bormi?! Aytavur, mo'ljallagan yeringni. Men begona bo'lsamki, xijolat tortsang. Qani, qayoqqa? - deb azza-bazza u yelkamga qoqib qo'ydi. Endiyam aytmay ko'r-chi? Toza xafa bo'ladi.

Men ertalaboq dilimga tukkan niyatlarim bor edi, o'shandan ogʻbʻiz ochdim.

- Bugun pochchaning tomonlariga o'tmoqchi, shaharga tushib, bir yerlarga kirib chiqmoqchi edim...

- Qaysi pochcha? O'zimizning mutavalli pochchani aytasanmi? Shahardagi?

- Ha, yo'q. Asad akamlarnikiga, bu yoqqa?..

U hali orqamdan qo'lini olmagan edi, o'ng yelkamga bir tushirib qoldi:

- Menam kimni aytayotirman, pakana pari! O'sha Nusrat pochchanikigami, axir?

- O'sha-o'sha. Lekin ular allaqachon bu yoqqa joy qilib kelishgan, - dedim kulib.

- Bu yogʻbʻing - qayoq? Shahar hovli-chi? O'shoqlaram buzilib bitdi degin?

Men bosh chayqadim:

- U hovlilarni Muhabbat kennoyiga tashlab, o'z-lari bu yoqdan - Beshqayragʻbʻochdan joy qilib kelishgan.

- Qurbaqaobodan-a?

- Ha, o'sha, o'zimiz bilgan - Bo'zsvuning narigi betidagi joydan, - dedim eslarmikin degandek yuziga tikilib (Axir o'zi qaerdan yo'qolib edi?! O'sha Bo'zsvuning narigi yogʻbʻidagi usti yopiq moshinga bosib olib ketilgan - qayoqqa gʻbʻoyib bo'libdi?!)

Ustiga-ustak anuv Solining gapi yodimda: kimdir qip-yalan-gʻbʻoch qilib chechintirib, kamiga qora balchiqqa bo'yab, tolga bogʻbʻlab ketibdimish. Osmondan tushgan sallotlar esa, chechib...

Qarab turibman: Olim akamning yuziga bir nima jindek soya tashlab, jim qoldi. Aftidan o'zining ham yodiga o'shal shom, Achchi tomondanmi, qay go'rdan qiyomat alomati kabi toshib kelgan ko'kimtir bir tuman, uch qadam narini ham ko'rib bo'lmas bir hol, pochchaning bogʻbʻlari pastlaridagi joylar... tushib, gʻbʻalati tortib ketgandek edi.

- Boramiz, boraveramiz, - dedi u o'ziga kelib, - Oyposhsha xolamizni, u kishini ko'rmaganimga ham ho-ov, qancha bo'ldi: boshlari osmonga yetadi, axir.

Qani endi u kishini qora qilib, kimni surishtirib borayotganimni ayta olsam!.. So'z o'z-o'zidan akamga borib taqalgan, shuncha vaqtdan beri so'ray olmayotgan narsalarimni so'ragim kelardiki... Akamning so'nggi xatidagi gaplardan ogʻbʻiz ochgim bor.

Ammo... u bunga imkon ham bermas, o'zi bu mavzuga yaqin ham kelmasdi. Chetlab qochardi nimagadir...

Rostdan ham u Sultonmurod akamning eski harifi, jazolashga jazolab qo'yib, keyin uzrini aytmagan kishisi - Parpi bebaxtni tirik ko'rsa, topib borsak, qay ahvolga tushadigan? Uning keyingi ishlarini bilsa-chi, akamning ayoli Mahfuz kennoyimni deb Akmal o'risga, uning anuv erkakshoda jiyani - bir sira ko'tar-ko'tar qilinib dovrugʻbʻi chiqqan soxta qahramonga qilgan hukmlarini eshita-chi? Aqliga sigʻbʻdira olarmikan: dunyo shunday qurilganiyu Olloh kimni hidoyat etib, kimni adashuvda qoldirib yuborishini?

- Oqtapedan aylanib borarmiz, hoynahoy? Ko'pruk tushmagandur?

- O'shoqdan-o'shoqdan. Bu yoqdan endi mo'ljallashyapti, - dedim men. - O'sma ko'priklar rasmdan chiqyapti endi.

- Semon chiqib, bu yogʻbʻi oson bo'b qoldi-da, - dedi u.

- Besh so'mga bir moshin beton beradi. Har yogʻbʻochlar - suv tekin.

- Shunday bo'lmasa, bu qorako'z o'zbek qanday hovli-joy qila olardi, harqalay hukumat gʻbʻamxo'rlik qipti. Eski bogʻbʻlari o'rniyam.

Mening esa, ich-ichimdan bir norozilik, unga qo'shilib bir gʻbʻashlik bosib kelardi: ja olihimmatlik qilib yuborishibdi-da? Bergan joylari - biz yo'qotgan narsalarning urvogʻbʻiga teng kelarmikan? Tongotarlarda Izza chimzorlariga tushib, bir shabboxun urib chiqishimga alishmasdim menga qolsa! Qolaversa, tunda to'satga tushishlarimiz, boshqa vaqt Bo'zsvudan savat qarab yurishlarimiz-chi, to'yguncha cho'milishlarimiz, u tepalardan beri kelmaslarimiz-chi? Qay birini endi topa olamiz? Sanay bersa, adogʻbʻi bormi u yo'qotishlarimizning? Qaysi gunohimizga Xudo uni ko'p ko'rди desam, to'gʻbʻiriroq bo'lardi...

Men dardi-dunyomni akamga to'kmay qo'ya qoldim. U Sultonmurod akammidiki, tushunsa! Nima qilsa ham shu hukumatga bo'lishgan - o'shalarning yonini oladi-da. Aravasiga tushgan qo'shigʻbʻini aytmay nima qilardi? Biz esa, alamlarimizni ba'zan "ruxsat etiladigan" tanqidiy chiqishlarimizda olvolamiz. Undan beriga mo'min-qobil bo'lib yurishdan o'zga nima choramiz bor? Davlat bamisli ulkan osmon ustuni: unga qarab (kishi bilmas) chirt etkizib tuflash mumkin, xolos. Shunda ham bir chetga... Undan narisiga... qiya bo'lib ketganingni o'zing sezmay qolasan.

- Faqat sen yo'lni aytib, buriladigan joylarimizni ko'rsatib tur. Yo'qsa, adashib ketamiz. Men bu ko'chalarga endi kirishim, - dedi Olim akam axiyri oq uy - ola borgoh bo'la boshlagan uchastka - hovlilardan, ularning keng-keng, mashina sigʻbʻadigan darbozalariyu ko'chaga qaragan peshtoqlaridan ko'z uzmay. - Orzu-havaslarini yomonmas-ku, a?

- Yomon emas. O'zbek hovli-joy bilan tirik-da, do'mga alisharmidi tanchasini, - dedim kulib.

- Qarab turasan, ellik yilga borib do'mam mo'dadan qoladi. Bizzini diyordalarda tuproq tomli paxsa uylardan o'taversin. Yozda salqin - qishda jon rohati. Men dunyo ko'rib keldim-ku, hech biri bizning ota uylarga yetmaydi, - dedi u qo'l silkib va mashina oynasidan

chapanilarcha chirt etkazib tupurindi.

- Sizning gapingiz pochchanikidan qolishmaydi!- deb kuldim men.- O'zimiz nimadan bino bo'pmiz - hadeb paxsali, somon suvoqli, tuproq tomlardan qochamiz, deydilar u kishi ham.

- Zo'r aytibdilar. O'zlari ham shunday qurdilarmi?

- Bo'lmasa-chi.

- Qotiribdilar. Yuz yil qilt etmay turadi eski uylariga o'xshab.

- E, u shahardagi uylarmi, Bobur zamonidan qolgan deydilar-ku.

- Ana, men nima dedim?! O'talarimiz bir narsani bilganlarki, shunday qurganlar. Qari bilganini pari bilmas, degan gap kimdan qopti?

- Menam salga pochchaning oldilariga yuguraman, togv ham qolib, - deb yubordimu tilimni tishladim. Sal qolsa sirni ochay depman.

- Nimaga ular bu yoqqa tushib qolishdi? Qa'ngv hliga boraverishsa, bo'lardi-ku? Hamma-hamma bilan, pochcha to'pdan ajraganlari qiziq bo'пти.

- Olishga olib, qurishga qurib qo'yib, endi afsuslanib yurishibdi. Qolaversa, bitta ularmi? Hamma to'zib ketdi-ku zilzila tufayli.

- Tagv binam Olloh ayabdi, - dedi Olim akam uzoqdan kelib.

Men unga yalt etib qaradim. U sezdi, lekin o'sha-o'sha yo'ldan ko'z uzmay borardi.

- Nega unday deyapsiz?

- Yetti kechayu sakkiz kunduz bo'ron yuborsa, yokim ostin-ustun qilib tashlasa bu yerni... kim nima qila olardi? Ho'v - bir davrlardagidek, Samud, Od qavmlari ustiga kelgan balodek?... - dedi meni hayratda qoldirib.

- Qaysi... qanday gunohlarimiz uchun?

- Keyin tushunasam, an-cha o'tib, - dedi Olim akam o'sha-o'sha - turqi hech o'zgaray. O'zi bir tushkun desam tushkun emas, allaqanday kamgap bir holga tushib. Men uni hech bu alpoz ko'rmagan edim. Tavba, hayot uni shunchalar o'zgartirib tashlabdimi? Ko'raverib, u qozondan bu qozonga tushaverib, kim bo'lib qolibdi? Kim aytadi uni hukumatning odami, ishongan togv hi deb? Bu orada yangi tushgan tramvaylar aylanib qayta-yotgan joy - Beshqayragv boch deb atalmish mavzega yetib borib, guzardan o'tdik. Olim akam menga talmovsirab qaradi:

- Sho'tmi? Qayoqqa buray?

- Yuravering. Bitta ko'cha o'tamiz, keyingisida.

Qayrilishdan o'tib, Olchazor ko'cha bilan so'ritokli darvoza oldiga yetib borsak deng, Hizrni istasak bo'larkan, eshikdan hassalarini qo'ltiqlariga qisgancha, qo'llarini arta-arta, pochcha chiqib kelayotirlar. Oyoqlarida o'sha-o'sha jun mahsi-kalish (pochcha zahga yo'qlar, salga ushlab qoladi "boy kasallari"), egnilarida ko'k movut chakmon, boshlarida mosh do'ppi - qayoqqadir otlanganlar chogv hi, munisdan munis, halimdan halim xolam kuzatib chiqyaptilar ekan. Meni ko'rib:

- Ana, aytmovdimmi, Sanobar. O'ng ko'zim uchyapti deb. Qarang, kim kelyapti?! - deb o'sha yoqdanoq quchoqlarini ochib kela boshladilar. - Voy, xolang aylansun, nechuk-nechuk, qayoqdan kun chiqib? Sizlarniyam ko'radigan kun borakan-ku.

Men salom berib, yelkamni tutib bordim.

- Orqangdagi kim, Maqsudxo'ja? Kimni boshlab kelyapsan? Qosh-ko'zidan - o'zimizni urugv hndan shekilli? Olimmi?

Eshonpochchamni kenjalarimi, adashmasam? - dedilar pochcha men bilan hali so'rashishga ulgurmay.

Olim akam qo'shqo'llab tavof qilgudek tezlab keldi-da, qo'llarini oldi:

- Men-men, pochcha. Olimman, tanidiz-a, tavba.

- Sambitday eding, chinordek to'lishib, oq terakdek bo'y cho'zibsan. Nega tanimay, ko'zing aytib turibdi. Odamning hammayogv hi o'zgarsa-da, ko'zi o'zgaraydi, vallohi a'lam, - dedilar u kishi. Keyin qo'l olishga qoniqmay bagv hrilariga tortdilar. - Oh-oh, bo'ylaringdan, bo'ylaringam o'z jigarimiz ekaningni aytib turibdi. Bormisan? Akangga o'xshab senam sogv hntirib, bedarak ketding? Kelarkansan-ku. Zora qadamlaring qutlugv h kelib, Sultonmurodni yo'llari ham ochila qolsa, - deb alqay ketdilar.

Bu yoqda xolam shoshib qoldilar:

- Voy, aytibam qo'ymabsan, Maqsudxo'ja. Kimni ko'ryapman! "Rahmatli opamning yodgorginalari-ku! Kenja toyloqqinalari! Islom togv hasining o'zginasi bo'пти-ku. Kel, bolam, chinordek bo'ylaringdan o'zim o'rgilay. Chiroq yoquvchi bo'lib kelganing rost bo'lsin, xudoy, - deb yalab-yulqay ketdilar.

Pochcha hassani bir-bir tashlab, qayta boshladilar.

- Qani, kela qolinglar. Hoy, kelinposhsha, o'sha anjirni tagiga joy qila qoling, jiyanlar kepqopti, bizni yo'qlaguvchilar kepqopti, - deb shu yerdanoq ichkariga ovoz berdilar.

Biz u kishini yo'ldan qaytarganimizdan xijolat bo'lib, taysallashga, bu ahddan qaytarishga tushdik:

- Pochcha, bizning ish shoshqichmas, mayli. Siz yo'ldan qolmang, biz kutaturamiz. - Biz u kishini masjidga chiqayotgan fahmlagan edik.

Ammo u kishi urishib berdilar:

- Maylisi nimasi? Farishtasi bor joyga mehmon keladi. Hammanikiga ham kelsin-chi! Yur-yur. Andishalaringni yigv hishtir.

Olim akam o'rta tushdi:

- Mashinali joy bo'lsa, obborib kela qolay.

- Gapni kalta qil-da, yuraver. Jilla qursa, fotiha qilaylik. Arvohlar haqqiga tilovot etib, savob yo'llaylik. Borish qochmaydi.

U kishiga xolam qo'shildilar.

- Pochchangni endi qaytarolmaysizlar, kiravering-lar.

Anjir tagi deganlari hovli bo'lib, shapaloqdek-shapaloqdek barg yozgan anjirlari endi bo'y cho'zib kelayotgan, uyning soyasi ham o'sha yerga yetib qolgan, pastak yogv boch karavot qo'yilgan sarishtagina joy ekan. Uch yogv higa kalta-kalta ko'rpachalar yozilgan, o'rtada bir qulochgina xontaxta turibdi. Biram sarishta, fayzliki, bunaqasini boshqa biron yerdan topish amri mahol. Biz joylashishimiz ila oq dasturxon yozilib, yap-yangi sochiqlar qo'yildi. Pochcha duoga qul ochdilar. U kishi ko'zlarini yumib olib, o'tganlarni xotirlab, duo qilyaptilaru qaydandir allaqanday iforli hid taralib, mening aqlu hushimni o'gv hirlab boryapti. Yo'q, ohorli dasturxon hidimas. U boya - yozilgan chogv hidayoq gurkiragan edi. Bu bo'lakcha, bo'ladi-ku, nimtatir bir muattar hid - o'shanaqa edi. Xuddi chopib-uloqib boraturib, anjir tagidan engashib o'tib ketgandagidaqa, uning barglariga urilsangizoq o'sha yeringizdan necha vaqtgacha gurkirab kelib turadigan hid. Oyim uni jannat isi deydilar. O'zi ham jannatdan tushgan daraxtmish-da.

- Sen ularni, anuv chopib xizmat qib yurganlarni tanivotsanmi? Qo'y ogʻibizidan cho'p olmagan "pokiza"larni? Yaxshilab qara-ya. Olim akam kim choy tashib, kim parmuda somsa tarqatib yurgan bir xilda xushbichim movut chakmonli kishilarga - yoshlari ham qirqa borib-bormagan yigitlarning yuzlariga bir-bir tikilarkan, ajablanganini yashirolmadi.

- Chindanam "pokiza"lar-ku.

- Ha, ha, Parpi bebaxtning yigitlari. Endi so'fi bo'lib qolishganini ko'rsang. Xuddi ertaklardagidek, bir dumalab beozor musichaga aylanib qolishibdi, qara. Bizzi okayam o'shalarda vazir.

- Tushunmadim, - dedi akam ko'zlarini pirpiratib. - Qanaqa vazir?

Mening esa ichim qurib, gumirib boryapti: nahotki, bu o'sha bebaxtning ishi? Uning xonadoni, deymen. Ko'zimni zinaning tagidagi sholaravachadan uzolmayman. O'zi qaerda ekan? Alanglab topolmayman.

- O'ng qo'l vazir - ishboshi-da, nimasini tushunmaysan, - dedi u.

- Hov, Isroil, devorniyam qulogʻib bor-a, naq tovbangga tayanibam qutulolmaysan keyin, - deb orqadan kimdir shipshidi.

- Menam kechagi gapdan gapiryapman, bugun demayapman-ku, - dedi chechakyuz oyogʻib ostiga tupurininb.

Orqa qatordan yana kimdir gap qo'shdi:

- Kechagi gap - kechagi. Islomda johiliyatdagi gaplar eslanilmaydi.

Isroil aka labini jiyirib, kinoyali bosh irgʻibadi:

- Seniki "ma'qul", o'pchohogʻibich. - So'ng to'ngʻibillab qo'ydi, - bir gapdan qolsam, o'lamanmi!

Uning begidirligiga ham, chapani-shangʻibiligiga ham taraf yo'q edi. Hozir bor-yo'gʻib akamni uchratib qolganidanun unga qay tovkada o'tirganini tushuntirib qo'yayotganidan boshi osmonda edi, xolos.

Bizning qatordagilarga ham parmuda somsa tortilib, hamma nafsi bilan ovora bo'lib qoldi. Chindan u ta'mi ogʻibizda qoladigan qilib, dumba-yogʻib solib yopilgan, zira-murchi tobida edi. Men uni Margʻibilonda tayyorlab, nozik mehmonlarga tortishlarini ko'rgan edim. Bizda ham rasm bo'пти.

So'ng qo'lma-qo'l peshayvondagilarga kosada bir nima tortila boshlandi. Keyin bilsam, kosaning tagida yarim cho'michgina nuqul vajudan iborat manpar ekan. Umrin bino bo'lib, shuncha muxbirliklarda yurib, bunaqa shohona ziyofatga endi tushishim edi.

Jindek-jindek, lekin ichib ko'rsang bu dunyoning taomimas, asal bo'p ketgan. Oshpazlarning ham zo'rini chaqirtirishgan ekan-da.

Kim bularning rasamadini tuzgan, kim boshqarib turibdi, hech tagiga yetolmasdim.

Nihoyat kosalar olinib, joy-rostoniga yetkazilib, peshayvondagi derazaning bir tavaqasi ochib qo'yildi. Chollar issiqlab, havo yetmay qoldimi, deb o'ylovdim, yo'q, mikrofon qirtillab ichkaridagi qariyalarning gʻobovur-gʻobuvuri bizga-da eshitila boshladi.

- To'ramdan ikki ogʻibiz eshitaylig-a, sogʻibinib qoldik-ku, nimaga yigʻibilganmiz,- degan takalluf so'zlar bo'lib o'tib, kimdir yumshoq yo'talib, boshqasi tomoq qirdi.

Atrofdan:

- Jim. Tingʻiblayluq, birodarlar, - degan so'zlar yurininb qoldi. Odamlar bir-birovlarini tartibga chorlar edilar.

Bir xilda maysarang movut chakmon kiygan xizmatchilar-da ko'rinmay qoldilar. Aftidan ular ham qay bir chekkaga o'tib, boyagi ne'matlardan tatinar edilar. Yo ma'ruzani tinglagani o'tirdilarmikan - bilolmadim.

- Muhtaram jamoa! Uzoq-yaqinidan bu qutlugʻib xonadon egasini izzatlab, qadam ranjida qilgan azizlar! O'zbekning nimasi ko'p - to'yi-to'yichigʻib, mehmon kutishi ko'p. Lokin shular ichida ulugʻib ehsondur, savob umidida dasturxon yozmoqdur. Bu xonadon sultoni ham shul umidda bizni chorlabdurlar, oldimizga dasturxon yozib, tansuq-tansuq ne'matlar hozirlabdurlar. Hidoyatga tushib, uning shukronasini unutmagan mo'minning odati shunday: farzand ko'rsa, shukronasiga aqiqa qilgay. Yangi hovliga ko'chib kirsam, shukronasiga ehson dasturxonini yozgay. Muhimi niyat, sabablar topilavergay. Mana bugun ham biz eski diyorlariyu ota hovlilarini tashlab kelolmay o'tirgan birodarimizning nihoyat yangi diyorga rozilik berishlari ila yangi xonadon eshigi ochilishi sharafiga bu yerga yigʻibilib turibmiz.

Men bu yerga kelaturib o'tmish zamondoshlarimiz ichida o'tgan eng buyuklaridan ikki inson bilan bo'lgan ikki voqeani xotirladim. Biri paygʻibambarimiz sollallohu alayhi va sallam bilan kechmishdur, yana biri ulugʻib amirimiz Amir Temur janoblari bilan kechmishdur. Men shu ikki ibratlugʻib hodisani sizlarga ilingum keldi.

So'zlaguvchi ichkaridaydi. Peshayvon oynavand bo'l-sa-da, romlarga bo'lingan, o'rtasidagi ustunlar to'rdagilarni ko'rishga qo'ymas, qolaversa, qayoq to'r, qayoq past ajratib bo'lmas, biz sal uzoqroqqa tushib qolgan edik. Ammo shirin lafzi qay bir yoqlilarnikiga o'xshab ketib qolishidan men bu kishining nutqini qachondir eshitgandek bo'laverar edim. Qulogʻibingami, yuragimngami tanish edi, qisqasi.

Shu tob Olim akam engashib, qulogʻibingami shivirladi:

- Marshal hazratlari-ku. Tanidingmi, pakana pari?

- Kim? - Men hayratlanib, yalt etib qaradim.

- To'ram hazratlari-da. U yoqda nomlarini eshitalsaroq tikka turadilar, - dedi u bosh irgʻibab.

- Qayoqda-qayoqda?- dedim dabdurustdan anglamay.

- Qayoqda bo'lardi, - dedi u men tomon engashib va shivirlab, - Otalarimiz qolgan, o'zimiz qancha vaqt yurgan yoqda-da.

- Tushundim, - dedim ichim, yuragimning nozik bir, ingichka yerlari titrab kela boshlab.

- Hoy, yigitlar, eshitinglar, - deb bir kishi qarab qo'ydi.

Men uzr deya qo'limni ko'ksimga bosdim. O'zim esa, hayratdaman: voh, uni qara-ya, pochcha shuni ilingan ekanlarmi, sir tutgan ekanlarmi?! Biz tomonlarda Hoziq to'ram deb shuhrat topgan kishi davom etar, men Mahfuz kennoyimga turkona dori istab borganlarim yodimga tushib ketgan edi.

- Rasululloh sollallohi alayhi vassallam Makkani fath etib kirib kelishlarida to'qqiz kishini ko'rgan va tutgan yerda o'ldirishga buyurgan edilar. Ular ilgari Rasulullohga eng qattiq dushman bo'lib chiqqan va ozorlar bergan din dushmanlari edi. Shularning eng qattoli Abu Jahl edi. U Badr jangida o'ldirilgach, o'gʻibli Ikrima islom qonini ichishga qasam ichgan edi. Shuning uchun "uni qaerda ko'rsangiz o'ldiring" deb buyruq bergan edilar...

Hoziq to'ra chiroyli hikoya boshlagan edilar, hamma nafas yutmay u kishini tinglar, so'larining magʻibizini har kim tushunganicha chaqib olmoqda edi. Men esam, nimaga bu hikoyatdan tushdilar - anglay olmay turibman. Nimaga mengzayotirlar - tushungandayman-u, uqib olishim qiyin bo'lyapti.

- Lokin Makkani fath etib, haramga kirib, Ollohning uyida ikki rakat namoz o'qib chiqqach, u zot o'zgarib qoldilar. Zotan butun olamlarga rahmat olib kelayotgan zot dushmanlariga ham iltifot ko'rsatadurgan bir holga tushgan edilar. Ana shunda u zotning oldilariga Ikrimaning xotini Ummu Hakim kelib:

- Yo Rasululloh, sizdan yaxshilik so'rab kelgan birorta odamni quruq qaytarmadingiz. Meni ham quruq qaytarmasligingizga ishonib, erimga omonlik so'rab keldim. Yana qochib yurib, o'zini halok qilib qo'ymasini, yo Rasululloh, - dedi.

Anda ul zot:

- Agar uni qaytarib kelar bo'lsang, yaxshilik qilurmiz, - dedilar. Sollalohu alayhi vasallam.

U kishining shu so'zlariga ishonib, Ummu Hakim erini Yamanga jo'nayotgan kemadan qaytarib keldi. Abu Qubays tog'ni o'rnidan ko'chsa ko'charki, Muhammad so'zidan qaytmas, deb qaytarib keldi.

Chindan ham Payg'ambar sollalohu alayhi vasallam uzrini qabul qilib, ridolarini oyog'ni ostiga yozdilar va:

- Ey bor Xudoyo, Ikrimaning dushmanchilik bilan qilgan ishlarini, meni haqimda aytgan so'zlarining gunohlarini kechirgil, - deb duo qildilar. Sollalohu alayhi vasallam. Darhol u shahodat aytib, iymonga musharraf bo'ldi.

Ajabki, ilgari urush maydonida Ikrima bir sahobani o'ldirib qo'ygan, buni ko'rib Rasululloh kulgan edilar va:

- Bu ikkovining jannatda bir o'rinida o'ltirganlarini ko'rdim. Bu yerda ersa, bir-birlarini o'ldirmoqdalar - shundan kuldim, - deb bashorat bergan edilar. Qarangki, Abu Bakr Siddiq xalifalik zamonlarida shu bashorat yuzaga chiqdi. Hazrat Ikrima Shom

g'azotiga chiqib, shahodat topdilar. Roziyallohu anhu.

Xuddi shunga o'xshashroq voqea Amir Temur zamonlarida ham sodir bo'lmish ekan. Bir kuni Ozarboyjonda hukmronlik qilayotgan Mironshohning xotini Suyunchbeka qaynotasi huzuriga eridan shikoyat etib, ko'zyosh qilib keladir. Ya'nikim u kishi davlat va raiyyat ishlarini unutib, kayfi safo, bazmi jamshidlarga berilib ketmish. Bundan ortiq darajada g'azablangan sohibqiron lashkar tortib safarga chiqadi. Uni eshitgan Mironshoh nadimu ulfatlari bilan Tabrizga qochib yashirinadi. Lekin amir ularni tutib keltirib, o'g'lini xalq o'rtasida ellik darra urdiradi va yo'ldan ozdirgan to'rt kishini o'limga mahkum etadi. Uch aybdor - mavlono Ko'histoniy, Qutbiddin Koshiy va ham Abdulmo'min Go'yandiylar o'sha kuniyoq Qazvin darvozasida dorga osiladilar.

Ammo hofiz Abdulqodir Marog'biy Bag'bdodga qochib ulguradi. Sohibqiron uni borgan yeridan tutib keltirishga buyuradilar va Bag'bdodga qo'shin kirib boradi. Hofiz esa u yerdan Misrga qochadi. Ammo osmon uzoq, yer qattiq, uni o'sha Misrdan-da tutib keltiradilar. Ko'ksaroy oldidagi maydonga dor tikilib, hukm ijro etilishga kirishiladi.

Gunohkor hofiz o'limi oldidan ikki rakat namoz o'tab bo'lgach, vakillar orqali buyuk amirdan Qur'on hurmati bir pora Qur'on tilovat etishga ruxsat so'raydi. Temur osiy bandaning bu tilagiga ham rozilik beradi.

Va mehribon hamda rahimli Olloh nomi bilan Taborak surasini to'lg'ib olib tilovat eta boshlaydi. Ho-fiz qori edi. Ayonki, o'limi oldidan so'nggi bora taborakni yod o'qimoqda, bundan so'ng unga Ollohga murojatu munojot etmak nasib qilmas, shundan-da, to'lib, yig'ib o'qimay edi. Go'yo so'nggi nafaslar Ollohning kalomi ila qorishib, uchib ketmagiga ishongan kuyi o'qir edi. Buning-da cheki-chegarasi borligini go'yo unutganday edi. Ruhi o'sha kalom ohanglariga qo'shilib erib, uchib keta qolsa yaxshiroq edi unga. Bu uning tavbasi edi.

Ammo har narsaning tuganchi - tugamog'ni bor. Kalom "bi maim-ma'in"da uzuldi. So'ng "subhona rabbika robbil izzati amma yasifun va salomun alal mursalin, valhamdulillohi robbil alamin" bilan tugadi. Hamma yuziga fotiha tortdi va tabiiyki, butun yoshlig'ni ko'zlar amirga tikilgan edilar. Sohibqiron-da erib bitgan, uning-da ko'zlari yoshlig'ni edi. Ko'nglidagi o'tlig'ni qahrdan esa asar qolmagan - bir ulug'ni qo'l uni sidirib olib tashlagandek edi.

Nogoh u o'rnidan turib, pastga - qatlgoh tomon yurdi. Va mahbus tepasiga kelib, tiz cho'kkancha o'ltirgan hofizning qo'ltig'ni bilan ko'tardiyu bag'briga bosdi. So'ng titroq qo'llarila yonidan oq ro'molcha olib silkirkan, jallodga keting ishorasini berdi.

Shundan so'ng bizning diyorlda tavbadan so'ng mo'minning o'tmish-kechmish gunohlardan til ochmak, yuziga solmak - urfdan chiqib, hidoyatdan so'zlash - sunnat bo'ldi. Roziyallohu anhu...

Bunday qaragam, hovli chekkasi bilan bitta bo'lib, boyagi movut chakmonli xizmatchi yigitlar bir safga tizilishgan, xuddi Hoziq to'ramning oxirgi so'zlari go'yo ularga tegishli o'zlari nim ta'zimda turar edilar.

So'ng kimningdir ishorasi bilan ular qo'zga b'olishib, choylar yangilanib, paxta gulli kosalarda ikki donaginadan (ustida jindek qatig'ni, murchi, ko'kati bilan) manti tortila boshlandi. Ehson-ziyofat davom etardi. So'ng tilovat bilan hamma tura boshladi. Ana shundagina sholaravachaning egasini ko'rdim. Uni ikki yigit tagidan qo'l o'tkazishib, to'y boladek ichkaridan ko'tarib chiqib kelishar edi. Qarangki, bu o'sha - o'zim bilgan va vaqt o'tib mushtdek bo'lib qolgan Parpi edi. U ham boshqa yigitlari kabi oq ishton-oq ko'ylakdayu ustidan mo'jaz ko'k movut chakmon kiydirilgan, o'smir bolanikidek bir burda yuzidan oq-sarg'ibish bir nur, bir oqlik taralar edi.

Borliq-yo'qliq asnosida turarkanman, qulog'nim ostida birov hayratlanib shivirladi:

- Akamni nomidan ish ko'rib kelayotgan shumi ekan, pakana pari?

Men cho'chib o'girilib, Olim akamni ko'rdim. Va ma'noli qilib:

- Ko'rib turibsiz-ku, - dedim.

Jazo, Rijo Va Hidoyat

Biz ichkaridagilardan ilgariroq chiqib, darvoza tagida qo'l qovushtirib turar edik. Bunday yig'binlarning ham o'z odobiyu hikmati bor ekan. Qolaversa, o'zbek shu mulozimati, uzoq-yaqindan kelganlar bilan ko'rishib-omonlashishi, ikki og'ibiz hol-ahvol so'rashib, bir-biriga samimiyatini izhor etishi bilan ham o'zbek ekan. Xuddi shunaqa paytda jyanlar tog'barini tavof etib, sihat-salamatliklarini so'raydilar. Amakivachalar, xolavachalar yuz ko'rishadilar, yaqinlarini surishtiradilar. Kichiklar o'z hurmatlarini izhor etsalar, qariyalar duo qilishadi. Shu on, shu daqiqada butun tiriklik, dunyoning ziynati shundan iboratdek ko'rinib ketadi odamga. Yaxshiyam o'zbekning to'y-xashami, aqiqayu ehsoni bor. Dunyo tashvishlaridan ortmay yurganlar, manavi zilzila munosabati bilan uzoq-yaqinga joy qilib ko'chib ketganlar, shu bahona yig'biladilar, diydor ko'rishadilar, hol-ahvol so'rashadilar. Kelolmagan qariyalarning omonat salomlari, duoyu tilaklarini yetkazadilar. Chindan shu xalqqa mansubligindan, oqibatni, qarindosh-urug'bdan xabar olishni unutib qo'ymaganingdan (albatta, silai rahm qilib turganga, vaqtida kelib, qariyalarning duosini olganga nima yetsin!) ichingda bir g'burur tu-yib ketasan. Olloh seni shu toifadan etganiga (anuv ota-onasini tashlab, begona yurtlarga tentirab ketavuradiganlar toifasidan qilmaganiga!) shukronalar aytasan.

Hammasi shunaqa paytda - tanish-bilishlar uchrashib, ko'z ko'zga tushib, mehr jilva qilganda bilinarkan. Biz hozir ana shu holatda ichkaridan chiqayotganlarga intiqib turardik. Akam ham, men ham.

Bizga bu yig'bin-mashvaratni ilingan Nusrat pochchaning o'zlari hali ko'rinmasdilar. Aftidan, u kishi ayvondagi domla-imomlar bilan so'rashib, bir-birlarini ziyorat qilishayotir, ungacha bu yoqdagilar tizilishib, ichkaridan chiqadigan azizlarni kutib turishar, hech kim jilishni o'ylamas edi. Boyagi amri-ma'rufning ta'rifini tildan qo'ymay, o'sha suhandon kishi - Hoziq to'ramni

ishtiyoqmandlik ila kutishmoqda edi.

Men Olim akamga zimdan nazar tashlab-tashlab qo'ymoqdaman. Uni hali Isroil taksachidan bo'lak birov tanib ulgurganicha yo'q. (Axir u shaharga milisa o'qishiga kirib, uni bitirar-bitirmas dab bo'lib ketganicha, hamma har qayoqqa ko'chib, qancha suvlar oqib o'tib ketdi!) Tanib qolishsa - birpasda shovur-shuvur qo'pib, kim Eshon buvaning hurmatlari, kim Sul-tonmurod akamni izzati haqqi kelib ko'risha ketar edi-ku. Faqat tanimay turishibdi. O'zi esa, har bitta tanish chehraga - yakkabogʻ Bʻligu kattabogʻ Bʻlikka yutoqib-intiqib, bir olam xotirotlarga berilib tikiladi-yu, faqat borib so'rashishga, o'zini tanitishga iym-anib turibdi. Yonidagi chapanisifat, yapasqi yuz Isroil aka esa ogʻ Bʻzida nosi, gʻ Bʻo'ldiragancha unga allakimlarni tanishtirib, allanimalarni esiga solmoqqa tushgan edi. Akam uni anglayvermagach, axiyri nosini tashlab, qulogʻ Bʻiga yopishib bordi-da, tushuntirmoqqa boshladi. - Ko'ryapsanmi, tovkasidagilarni? Mulla bo'p olishibdi. Satta tom teshamanu bo'xcha o'gʻ Bʻir-laymanlar. Yana to'n yarashganini ko'r, - derdi u.

- Xudo insof beraman desa shu-da, - dedi akam.

- Qatta! - dedi Isroil aka qo'l siltab, - o'zlariga qolsa ertagayoq o'sha ko'chaga burilib ketishadi. Faqat bu qo'ymay turibdi-da.

- O'sha o'zimizning Parpi-ya? Tovka boshi-ya?

- Ho', sen uni nima deyapsan? Yarimtaligiga ishonma! O'nta butunni qochiradi. Albatta so'z bilan, ilmi bilan. Biz uni o'tirib qoldi, desak, o'zini ilmga urgan ekan. Shayxim qori akaga o'xshagan hov anuvnaqa domlalar bilan ulfat bo'lvolib. Eshitding-ku, bugun bittasini. Qalay, yoqdimi?

- Yoqqanda-chi!

- Bular shunaqqib egib oldi-da, satta qashqata-yoqlarni, qamoq ham tuzatolmaslarni. Endi so'zidan chiqsin-chi!..

Va shu mahal darvozaxonada "Siz o'ting-siz o'ting"-lab domlalar ko'rinishdi. Ular nurli qarib, kichkina tortgan va ham sal munkillab aso tutgan, ustiga ustak o'ziga xo'b yarashib o'tirishgan maysarang movut chakmon kiygan kishi ortidan ergashib kelar edilar. Men u kishini tekis bodom qovoqlaridan yumshoq muloyim nazarlaridan bir qarashdayoq tanigan edim. Kenno-yimga tabib izlab borib... kimni ko'ribman?! Shu kishi edi-da! Faqat unda sal tikroq, dadilroq ko'rinish edilar. Qolaversa, Tangritogʻ Bʻdan kelgan tabib deb tanishtirish edi. Xuddi shu odam bergan bir o'ram turkana dori Mahfuz kennoyimga malham bo'lgan, o'sha bilan oyogʻ Bʻi kesilmay qolgan edi. Bugun esa men tamomila bo'lak manzaraning shohidi bo'layotgan edim. U kishini katta ulamo sifatida kutib olib, kuzatishmoqda edi. Bu orada ular darvoza tagiga chiqib qolishgan, u kishining hurmatlariga hamma tizilib qo'l qovushtirgan edi. Hamma u kishini tavof etib ko'rishib qolgisi keladi-yu, lekin hech kim borib qo'llarini olishga botina olmasdi. Va nihoyat u kishi jamoatning bu istagi, bu xohishini sezib qoldilarmi, o'zlari o'sha ikki yonda tizilishganlarga ta'zim qilib, go'yo salom berib, alik olib kela boshladilar-u, so'nggi daqiqada eshik tagida cho'loq- aravachasi ila kuzatuvchilar qatoridan joy olgan uy egasini ko'rib, o'sha tomon yurdilar va borib o'sha movut chakmonda nur to'kib o'tirgan yarimta odam - Parpi bebaxtni avaylab quchib, yuzlarini yuzlariga suykab, kuraklarini silay boshladilar. O'zlari esa bisotlaridagi eng shirin-shakar so'zlar ila uni alqar, alqab duo qilar, chiroyli umru chiroyli oxirat tilar edilar.

So'ng o'sha atrofdagi yaqinlar bilan ko'risharkanlar, ergashganlardan kimdir u kishini urintirgisi kelmaymi, qo'lini ochib:

- Taqsir hazratlari, jamoat haqiga, yangi xonadon sohibi bo'lmish ukamiz haqiga duo qiling, - deb qoldi.

Hamma shovullab qo'l ochdi. U kishi ham turgan yerlarida to'xtab, asolarini bilaklariga solganicha, duoga qo'l ochdilar.

- Ey, bor Xudoyo, iloha ilovando mo'minlarga ana shunday sabru jamiil bergin, to tirik ekanmiz, vatanlaridan boshqa judo qilmagil, ogʻ Bʻir, mashaqqatli sinovlaringga tashlamagil. Doim rahm-shafqat qilgil, o'z ilmu rabboniyingdan benasib etmagil.

Qo'zgbʻ Hotmagil, to'zgbʻ Hitmagil, sarson-sargardon etmagil bu ummatingni. O'zingga toatda, ibodatda qilgil. Chiroyli, o'zingga xush keladurgan amallarga musharraf etgil. Hidoyatingga boshlabsan, qaytib o'zingdan begona qilmagil. Adashtirmagil hech. Shu jamoatda qo'l ochib turganlarni o'zlariyu zurriyodlariyu ulardan keyin keladurgonlarni ham o'zingga suyuqli ummatdan qilgil. O'zingdan o'zgani demaydiganlardan qilgil. Bu xonadon sohibini ham hidoyatingga olisban, chiroyluv amallarini bardavom etuviga erishtirgil. Hasbiyallohu va ne'mal vakil degan bu bandangni o'zing qo'llab, unga qatishib kelgan har bir insonni azizu mukarram etgaysan. Ularni O'zingning adlu adolatingga topshirdik, hamisha qo'llarini baland etgaysan. "Robbana atina, fid dunya xasana va fil oxirati xasana va qina a'zaban nar".

Yuzga fotiha tortilib, odamlar bir-birlari bilan qayta ko'rishib, xayr-xo'shga tusha boshladilar. Hammadan Isroil aka mutaassirlangan, ikki gapining birida Olim akamning yelkasiga turtib:

- Uni ko'r, zo'r-ku. Oxund domladan o'tarkan-ku, a? Bir muftiycha ilmi bor ekan-ku, - derkan, joyida turolmas, o'sha yoqqa intilib, u kishini tavof etib qolmoq payiga tushgan edi.

Shu tob Olim akam u qolib, men tomonga o'girildiyu hayrat aralash shivirlay boshladi:

- Maqsud, bu kishi uy qamogʻ Bʻida emasmi? Ruxsat berilganmi bunday yurishlarga? Xalq orasiga kirishlariga? - derdi u. Men ang-tang qolgan edim.

- Qanday uy qamogʻ Bʻi? Qanaqa ruxsat? - dedim o'zimga kelolmay. - U yoqdan kelgan tabib-ku.

- U yogʻ Bʻing - qayoq? - dedi akam.

- Akam ketgan yoqdan-da, qayoqdan bo'lardi!

Olim akam qotib qoldi:

- Akam ketgan yoq?

- Ha-da, - dedim uni tushunib yetmay. - Uylariga izlab borganman bir gal, kennoyim yotib qolganlarida. Agar o'sha odam bo'lsa.

- Kim yotib qolganda?

- Kim bo'lardi kennoyim, akamning o'sha yoqli ayoli, - dedim endi yashirib o'tirmay.

U o'ziga kelolmay yuzini ishqadi. Aftidan, bu xabardan esi teskari bo'layozgan edi.

- Akam hali o'sha yoqda, ayoli bu yoqdami?

- Bilmaysizmi, - dedim men ichim dukur-dukurga tusha boshlab. - Shuncha o'sha yoqlarda yurib-a?

U behol tortib, ko'zini yumdi, o'ziga kelib-kelmay:

- Keyin, keyin tushuntirib beraman. Mavridi bilan, - dediyu odamlar orasidan Hoziq to'ramnimi, kimni izlashga tushdi. U allaqanday hovliqib, izlagan kishisini yo'qotib qo'ysa, qaytib topolmay qoladigandek alanglar edi. Ular esa bu payt, har xil duxoba gajimlaru shokilalar bilan ichidan bejalgan (qanday asrashibdi, tavba!) eski "Pobeda"ga joylashib ulgurishgan, kuzatib o'sha yergacha borganlar u kishi bilan xo'shlashar edilar.

Olim akam azza-bazza afsuslanib qoldi:

- Ketarkanlar, o'zim oborib qo'yardim. Eh, afsus, nega ilgariroq otni qamchilamadik? Endi qachon ko'ramizu uchratamiz?

- Qachon desangiz, oboraveraman. Uylarini bilaman, - dedim, - agar o'sha tabib bo'lsa.

- O'sha odam! Qanchalarning duosiga qolib, qanchalarning tinchini olgan! Qanday erkin qo'yishibdi ekan? - dediyu jim qoldi. U kishi jo'nab ketib, hamma tarqay boshladi. Faqat biz Nusrat pochchani kutib, bir chekkada qaqqayib qolayotgan edik. Buni ko'rib, pochcha ham xonadon sohiblari bilan xo'shlasha boshladilaru kutilmaganda bizga o'girilib:

- Hoy, Maqsudxo'jam, qanisizlar, beri kelinglar, - deb chaqirib qoldilar. - Arvohlar shod bo'lsin, so'rashib-tanishib qo'yinglar. Harqalay bir joyning odamlarisiz, bir ariqdan suv ichgansizlar.

Men ich-ichimdan jon-jon deb turibman-u, lekin sholaravachadagi odamning sirimi, nimasi bosib, iymanib-tortinib bora boshladim. Qolaversa, akam tufayli yarimta bo'lib qolgan odamni (yana qancha vaqtdan so'ng!) yaqindan ko'rgim, so'rashgim bor (axir, u ilgari ishlarini tashlab, nainki o'zi, butun tovkasidagilar bilan qay yo'lga kiribdi!) Men uni allaqachon qidirib topishim, akamning omonatini yetkazishim kerak edi. Kelib-kelib mavridi shu kunga to'g'ri kelibdi! Shuni eslaganda naq vujudimga yengil titroq kira boshlagan edi. Qiziq, akamning nomini eshitsa, qay ahvolga tushadi ekan - tasavvur eta olmasdim.

- Assalomu alaykum.

- Va alaykum, keling, eshon bola.

Birinchi bo'lib men uning yumshoq, qariyalarnikidan ham nozik qo'lini oldimu g'halati bo'lib ketdim. Bu qo'llar duxobadayin mayin, ham iliq, undanmi yo sohibining engil-boshidanmi, odamning jonu jahonini elitgudek bir ifor taralar edi. Odam diniga qaytsa, shunday yoqimli bo'lib qolar ekanmi, tavba?

Men u ifor hidlarini hidlab to'ymasdim.

- Taniysiz-a, taqsir, bu Salomxonning kenjasi. O'qib katta yigit bo'ldi, ulug' b' dargohlarda ishlayapti,- deb tanishtira boshladilar pochcha.

- Nechuk tanimay, Sultonmurodning xolavachchasi, o'zimizning yakkabog' b'lik, - dedi u bilagimdan ushlagancha qo'llarimni silab. - Oyingiz omonmilar, bardam-baquvvatgina o'tiribdilarmi? Bizdan duo aytasiz. Bizga qancha yaxshiliklar sog' b'ingan, yaxshiliklar qilgan joylari bor.

Voh, ich-ichimdan bir turli hislar toshib kelardi, odam shunchalar muloyimlashuvi, halim tortib ketuvi mumkin ekanmi? Bu nimaning alomati? Yol g' b'iz hidoyatingnimi?

Va shu barobar akamning bir paytdagi omonat xati, undagi rijolari yana yodimga tushib kela boshlagan, uni manavi holda bu odamga qanday aytarimni bilolmasdim. Hammasidanam ukasi - Olim akamning oldida ne deb aytarimni bilmasdim. Qolaversa, bundan keyin bunaqa mavrid keladimi, yo'qmi? Bu orada pochcha mening holimdan bexabar Olim akamni tanishtirmoqqa boshlagan edilar:

- Bunisini-chi, bunisini? Alloh chindan hafiz, asrayman desa o'ziga taraf yo'q; ming chig' b'iriqlardan ham gard yuqtirmay oson chiqaradi ekan. Mana, nihoyat yurtini qora tortib kepti Sultonmurodning jigari, Eshon buvamning kenjalari, u kishining chiroqlarini yoqib o'tirgani. Olim deganlari shu bo'ladi, taqsir.

- Vah, vaqtning ketuvini, umrning o'tuvini ko'ring. Shu o'zimizning Olimmi? Er yetib, sochiga oq oralab ulguribdi-ku. Uni qaranga. Kel, birodar, kel. Muqim qaytganing rost bo'lsin. Omonmisan, do'stimning jigargo'shasi? - deb sholaravachada o'tirgan odam bazo'r "quchoq ochdi", so'ng qucho g' b'iga "olgan bo'lib", ovozi bir tur o'zgardi. - Uni qara-ya, sendan kimlarning isi kelmoqda-ya. Iloy, akaginangning ham boshini toshdan etgan bo'lsin O'zi. Shunday ko'rishtirmoqni nasib etsin.

Nima balo, bu iltijo, bu rijo qalblarimizdagi yosh buloqlarining kaliti edimi va yo bir tilsim so'zlarimi, ko'nglim allatovur bo'shashib, ko'zlarimga tirqirab yosh quyilib kelar, shuncha yosh qaerda turgan ekan - o'zimni tuta olmasdim.

Yengimni bosib, atrofqa qaragam, bu gapdan mutaassir bo'lgan hamma - akam ham, o'zi ham, pochcha ham bir holatda turibdilar. Pochcha o'zlarini bosmoq bo'lib, dam-badam iyak qoqadilar, o'zlarini chalg' b'itmoqqa urinib, uning duosini takrorlaydilar:

- Iloy, o'sha kunlarga O'zing yetkaz.

Bu orada uy sohibi o'zini tutib, ichkariga qistamoqqa, bizning suhbatimizni olmoq harakatiga tushib qolgan edi:

- Qani, pochcha, boshlang. Sizlarga javob yo'q. Bir kelib qolishibdi, ichkariga boshlang bularni. Otamlashayluk. Hoy, Azlar tog' b'ha, nega qarab turibsiz? Mehmonlarni olib kiring. Ularga javob yo'q.

- Bu yog' b'hi qandoq bo'ldi? - deb pochcha menga qaradilar. - U yoqda xolang kutyapti. Bu yoqda kirmasang...

- Nega kirmas ekanmiz, kiramiz. Qolaversa, bu kishiga aytadigan omonatlar bor, akamning omonati,- dedim men mavridi kelib qolganidan foydalanib.

- Kimdan dediz? - uy sohibi azbaroyi hayratlanganidan sholaravachasi turgan yeridan jilgudek g' b'ijirlamoqqa tushgan edi. - Sultonmuroddanmi?

- U kishidan bir xat keltirishgan edi. O'shanda... Sizga tegishli gaplar bor ekan. UZR, vaqtida yetkazolmagandik.

- Uni qaranga-a, shunday edimi? - Men hech kutmaganda uy sohibi bu xabardan boshi ko'kka yetib, shoshib qolgan, "Shundaymi, daragini chiqargan Ollohimdan o'rgilay-a, kiringiz", deb qistamoqqa tushgan edi.

Kirdik. Hovlidagi joylardan biriga o'tira qoldik. Pochcha duo qildilar. Choy keldi. Shundan keyingina uy sohibi yana intiqib menga qaradiyu:

- Bu qachongi gap, eshon bola? Ayting, tortinmay aytavering, - deb yana qo'llarimni silamoqqa, boladek yalinmoqqa tutindi.

- Yaxshi gaplar, xursandchilik gaplar!- dedim men u kishini tinchlantirishga urinib. So'ng:- Bahriddin akamni tanir edingizmi?- dedim yotig' b'hi bilan.

- Qaysi Bahriddin? Yakkabog' b'lik Bahriddinni aytasizmi? - dedi bir hushyor tortib. Kutmagan ekan, allaqanday xijolatlandi:

- Ha, ha, Asol xolaning o'g' b'hillari, - dedim.

- Xo'sh-xo'sh? - dedi o'ziga kelib.

- U kishi tirik ekanlar. Makkaga o'tib ketishgan ekan. Marg' b'hu kennoyimni unga yetkazibdilar. O'sha nikoh qayta tiklanibdi, - dedim yuzlaridan ko'z uzmay. - Sizda gunoh yo'q ekan. Akam, Sultonmurod akam hamma o'tgan ishlar uchun Sizdan uzr so'raydi. Kechirolsan-giz - kechirib qo'yar ekansiz.

- Subhonolloh! Shundaymi ekan?..

Uning yuzi (ko'rib turibman!) oqarishib kelib, kutilmaganda ilgariigidan ham nurlanib ketdi, tavba, u sariq ipak singari ichdan bir ajoyib nurlanib balqir, shu bilan barobar bu yuzga xotirjamlik yoyilib kelar edi. U ko'zlarini ko'tarib, menga minnatdor tikildi.

- Ollohg'a shukr, O'ziga hamdu sanolar bo'lsin! Ollohdan yashirmaganimni endi sizlarga ham ochay. Bu narsa ko'ksimni tegirmon toshdek ezib yotar edi. Qaranga-a, Xudo o'zi kushoyish berib asragan ekanmi Bahriddinni? - deya oldi.

- Asragan ekan, gunohsiz ekansiz, - dedim men. U meni quchib olib, toza yig' b'lab bersa kerak, deb o'ylab edim. Ammo u tobora

xayolchanlashib, shol oyoqlari ustidagi movut chakmonning bir chetini silab ketgan, bosh ko'tara qolmas edi:

- Shundoq bo'lsa-da, u kim ekan - biz otib qo'ygan, boyaqish? Kuyovnavkar, anuv yetimcha bo'lib chiqqaymi? - dedi bizni tamomi hayratda qoldirib. Va ko'zlarini yumib, Ollohga iltijo etdi. - O'zing kechirgaysan, Tangrim. Undan kam bo'lmagan gunohimiz bor ekan. Bir yetimning gunohi, - dediyu jim qoldi.

Uning mijjalarida ikki tomchi billurday yosh qalqib turar, mening ko'z o'ngimdan esa bir xil kiyingan ko'k to'nli yigitlar Mirjumon ko'chasidan ko'tarib kelayotgan tobut va uning oldidagi Qo'qon arava ketmasdi. Qo'qon aravada esa xumdek kallasini osiltirib mana shu odam o'tirar va hech qayoqqa qarab qo'ymas edi.

Tobutdagi ustixon esa o'shal boyaqish kuyovnavkarniki ekanmi?

Uchinchi Bogʻ B (yoxud ey sokin jon)

Muallifgagina ayon tarixlar davomiga

U ostonada to'xtab, ichkariga ovoz berdi:

- Onasi-yov, qaydasiz? Biz otlanub bo'lduk, duo bermagaysizmu?

Ichkaridan hadeganda javob bo'lmas, uning o'rniga ham piq-piq yigʻ B i tovushiga o'xshash bir hiqillash eshitilar edi.

Axiyri bo'lmadi. Mo'ysafid kavushini kavshandozga yechib, maxsichan kirib borarkan, endi to'ngʻ B ichining nomini atab chaqirdi:

- Norposhsham, qay yerdasiz? Safarga otlangan kishini shunday kuzatarlarmi?

O'zidan xiyla yosh xotinning nozi shu-da. Qolaversa, oldi qizlarini uzatib, o'gʻ B il uylagan xotinning yoshligi qoldimi?

Nimqorongʻ B i uyga kirib olib, taxmon ko'rpalariga yuz bosgancha qolgan ayolining qorasini ilgʻ B ab, gʻ B alati bo'lib ketdi qariya.

Ichi sidirildimi yo achishib, ko'kragini bir nima tilib o'tdimi, noxushlik sezdi. Shunda kutilmagan hol yuz berdi.

Qulogʻ B iga yana o'sha kechagi noxush ovoz eshutilib ketib, butun vujudini bir titroq-jimirlov bosib keldiyu peshonasini muzdek ter qopladi. Shu barobar bir badbo'y hid - xuddi bir vaqtlar bolaligida qari yongʻ B oq gʻ B ovagiga qo'l tiqqanidagidek yomon hid anqib ketdi. Unga shunday tuyuldimi, yo rostdan qayoqdandir anqib ketdimi, ajratolmadi. Lekin aniq eshladi, u hov o'shandagidek -

yongʻ B oq gʻ B ovagida qo'lini cho'qib olgan ukki bolasinikidek badbo'y edi. O'shanda qo'lidagi pixillab potirloyotgan (temirqanotdan o'tib, hali uchirma bo'lib ulgurmagani) ukkichani uloqtirish o'rniga yuzini burib, bir amallab yongʻ B oqdan tushib olgan edi. Keyin kattalardan kimdir kelib qolib:

- Qo'ling akashak bo'lib, o'ling kevottimi, yo'qot, joyiga opchiqib tashla, - deb so'kkachgina iniga tashlab tushgan, shu-shu qaytib ukki iniga yo'lamay qo'ygan edi. Shunga ham, hov o'sha - Murjumondagi voqeaga ham yetmish yil kechdimikan? Lekin kelib-kelib endi yodga tushuvi, olamning manavi chekkasiga topib kelib, xunuk sayrashi qiziq edi. Bu nimaning alomati ekan?

Tungi ukkining anavi toshnokdami yo uning ortidagi bir yon shoxi quriy boshlagan qari qashqar gilosdami o'tirib olib har zamon:

- Huq, huq, huq, - deb qo'yishi, oradan yetmish yil kechib chaqirishi, sayrashi, topib kelishi gʻ B alati edi.

O'shanda nima bo'lib edi o'zi? Ha, darvoqe, o'shanda yongʻ B oq ustidan tushayotib, oyogʻ B i sirpanib ketdi-yu, jon holatda daraxtga yopishdi. Shunda qo'lidagi ukki bolasini yomonroq ezib qo'ydimi, u chagʻ B illab yubordiyu boya inidan potirlab uchib chiqib ketgan ukkilar qaerdandir paydo bo'lib, ustidan pixillab uchib o'tdilar. Qo'yib bersa, boshiga tepib, talamoqchi edilar-ku, talab ulgurmadilar, u yerga sakrab tushib olgan edi. So'ng haligi katta odamning - u suvchimidi, yo'lovchimidi (balki Hizrdir) - qistovi bilan ukkichani iniga tashlab tushdi.

Lekin uning badbo'y hidi qo'lidan necha kungacha ketmagani aniq.

Yaxshiyam o'sha Hizrning uchragani - yetmish yilgacha uni unutilib yashadi. Bugun esa... u indamay turganigami, haligacha borib taskin bermaganigami, ayoli birdan o'zini tutolmay o'krab yubordiyu o'grilib kelib, yelkasiga osildi:

- Meni desangiz shu safaringizni qoldiring, otajonisi!

Jahlini yutib o'rgangan odam (uningdek halim, hokisor kishi hamma qahr, jahl, achchiqlarini Allohga taslim etdim deb yurgan bir paytda) shaytonga hay berolmadi.

- Qaydan topding bu gapni?! - dedi sensirab. - Kecha qaerda eding?!

Oyposhsha qarshisida oq ro'molining uchini ko'zlariga bosgancha hamon to'lib turar, unga bir so'z demak ortiqcha edi.

Mirzahojim kalta soqolini tutamlab, ichiga kirib olib vasvasa solishdan toymayotgan kasni haydamoqqa urundi:

- "La ilaha illalloh. Asta'firullohi azimi va atuvbi ilayhi. Bilib-bilmay qilgan gunohlarimni o'zing magʻ B firat et", - deb kalima keltirdiyu o'zi ichida o'sha bundan yetmish yil ilgari jon holatda chagʻ B illagan ukkichani o'ylardi: nima balo, o'sha narsa qaytib o'nnglanmagan ekanmi?

Narigi uydagi osma soat tonggi sokinlikni buzib, bamisoli tunggi ukki misol:

- Huq-huq-huq...- deb chiqillar edi.

Chol bu ovozdin eti junjikib, qo'lga ilimiliq bir narsa yopishgan kabi uni siltab tashladi:

- Mendan nima istaysan?!

U bu gapni xotiniga aytdimi, yo o'sha tungi sovuq boyqushgami - o'zi ajratolmadi. Ko'ziga u boyqushdan ham xunuk ko'rinib ketib, jaholat ichida:

- Ha, yurtinga ketyapman! Xilxonamga yetib olishimgayam qo'ymalaring! - deb berdiyu, shart o'girilib maxsichan chiqib keta boshladi.

Qaytib kavushini oyogʻ B iga ilgani kirganda ichkari jimjit, go'yo hech kim yo'qdek bo'lib, quloqlari beayov shangʻ B illar edi.

Yaxshi bo'lmadi. Necha yillik umr yo'ldoshi edi. Shuncha yil ko'ngliga qarab kelib, ketar vaqtda dilini ogʻ B ritdi. Tahorati singan ekanmi, shayton qaydan ilashib, qanday yozgʻ B irdi? Borib-kelib kuchi shu mushtiparga, bolalarining onasiga yetdimi? Xotin-bola-chaqasini tashlab, bu diyorlarga qochib o'tganida kim joniga ora kirib edi? Yo'qchiliklar zahrini birgalashib kim tortib edi? Shuning otasi bergan jindek sarmoya tufayli shakarpazlik bilan o'zini o'nnglab olgan, so'ng boyib ketgan emasmidi? Sening qadaming bu uyga qutli keldi, nimaga erishgan bo'lsam sen tufayli deb yurmabmidi? Endi o'sha hisobsiz boyligiyam, bola-chaqasiyam, ichkari-tashqarili bu hovlilar ham, kimsan - Mirzahojiboy - aytuvli boy ekani ham nega ko'ziga ko'rinmay qoldi?

Hammasi ko'zining oqu qorasi o'sha Mahfuzasi tufaylimi?

Agar uning daragi chiqmasa, yolgʻ B iz, ayol boshiga tushgan ko'rgiliklari yetmaganday ogʻ B ir dardga chalinib kasalxonalarda yotmasa, yotganini anuv bolakaydan eshitmasa, Ollohning panohiga tashlab jim yuravergan bo'lmasmidi? Balki. Dil yarasi yangilanmasa, shaytonga bo'y berarmi edi?!. Bermasdi. Hammasidan to'gʻ B irrogʻ B i shu. Chinrogʻ B i shu.

U bu diyorda barcha yo'qotganlarining o'rniga o'rin bir mo'min-musulmon uchun lozim bo'lgan narsalarning hammasiga erishdi,

topdi. Suqsurdek bir mo"minaga uylandi, bola-chaqa qildi. Boyib ichkari-tashqarili hovlilar soldi. Hajga qodir kishilar qatori Alloh uyini ziyorat etdi, Paygʻambar yo'llaridan yurib, Minolarga bordi, Arofatga chiqdi, Muzdalifada bir kecha yotdi. Qiyomat mahshargohini ko'rgandek bo'ldi. Vido tavofini ado etib, muvaqqat vatan tutgan diyoriga hoji bo'lib qaytdi. Otalar yurtiga zora yo'l ochilsa deb, sadaqalar sochdi, zakotlar berdi. Xo'b savoblar topdi. Kechalari tahajjud namozlari o'qib, duolarida so'rardi ota yurti Murjumonni, undagi Olmazor bogʻini ko'rmoqni. G'ir-gʻbir shamollarga ko'kragini tutgan o'sha jannatday joyda bir lahzagina o'tirmoqni, Izza buloqlari suvidan bir piyolagina ichmoqni, asal bo'yli bosvoldilaridan bir tilimgina totmoqni orzulardi. Orzulaganda ichlari otash bo'lib yonardiki, qo'yaverasiz. U sogʻinichmidi, dardu o'kinchmidi, yetib bo'lmas quvonchmidi, bir ogʻibiz so'zla aytib, tushuntirib bo'lmasdi. Kundan kunga, yildan yilga, umr o'tgan sari lovullasa lovullardiki, pasaymasdi. Taskin bilmadi.

Axiyri shahar chekkasidan baland bir joy topdi: qarangi, bu yerda ham qir shamoli tinmas - gʻbir-gʻbir esib yotar, suv olib chiqolsa, o'sha birinchi bogʻidan qolishmaydigan joy qilish mumkin edi. O'sha ko'ksidagi armonni bosish uchun ko'ziga na dunyo ko'rindi, na uyqu. Axiyri bu qirga ham xuddi o'sha Murjumondagidek bir anhor suv chiqarib, ulkan hovuzu atrofidagi supalarni halqadek o'rab oqqan anhor qazdirdi. O'rtani olmazor bogʻi etib, ikki yonni o'rikzoru yongʻboqzor qildirdi. O'n yil deganda o'sha birinchi bogʻidan qolishmaydigan jannat go'sha paydo bo'ldiki, uni ham Mirzaxo'ja hojinning Olmazoni deb atashdi. O'zi armonbogʻi deb atab, unda chiroyli ziyofatlar, ilm majlislari qurar, Qur'on tilovatlar etib, bu mo"jizani yaratmoqni ko'ngilga solgan Alloh subhanahu va taologa beaded hamdu sanolar aytar edi.

Inson ana shunaqqib yo'q yerdan o'ziga bir taskin topib olarkan-u, bir kun kelib, u ham eskib, bu qalb qurgʻburchga em bo'lmay qola boshlar ekan. Qadim Vatan sogʻinichini hech narsa bosa olmas ekan. U uygʻbonmasin, uygʻbonib o'rtashga tushmasin ekan, atrofda malham bo'lgulik bir narsa topilmay qoladi ekan!

Ota yurtga jo'natgan qizi ila hali o'zi ko'rmagan, bir qur erkalab, tizzasiga olib armondan chiqmagan nevarasidan mujdalar berib, manavi mehmonlar dovon oshib kelishdiyu, anavi tilmoch yigitdan ikki enlikkina xat ham qo'shib, ko'ksidagi armon bolaladi-ketdi! O'shandan beri yurakkini hapriqadi-toshadi. U jannatmakon ma'voni ko'rgilari kelib, ichi kuyib o'rtanadi, o'rtanib yana kuyadi. Bularni deb qariganda yo'lga chiqmay qo'ya qolay desa, dunyo ko'ziga tor ko'rinib boryapti, torayib boryapti. U ham eshitdi kechasi o'sha savil qolgur ovozni. - Haq, haq... - desa ham bir baharnav edi, juftini chorlagan haqqush demoq mumkin edi. U esa, sovuqdan sovuq qilib:

- Huq, huq, huq, - etib yotar edi!

Alhazar, shuncha yil boyqush qo'nagan oshiyoniga u ketar mahalda, jo'nar kechada keladimi u? Xuddi bir narsadan imdod berganday, teskari bashorat etganday?!

Turiboq tahorat yangilab kelib, (islomda irim yo'q esa-da) "Hasbiyallohu laa ilaha illallohu alay-hi tavakkalutu..." duosini yetti karra aytib, Alloh-dan gʻbham-kulfatlardan nari qilishni so'radiyu qaytib yotdi.

Shunda boyo'gʻbli ham bu duoning kuchiga dosh berolmayin qiv-qivlagancha dab bo'lib ketdiyu bogʻi tinchib, u xotirjam tortib qolib edi. Mana endi turib-turib, safar oldidan anavi befarosat yodiga solib o'tiribdi. Qiyomatli kampiridan topgani shu bo'lsa, bu dunyoda odam bolasiga suyanmoq chikora? Hammasiga etak silkib, yolgʻbiz O'ziga tavakkul etmoqdan va tavakkal jo'namoqdan o'zga nima qoldi?

- Xayr, - dedi u deraza tokchasi ket qo'ygan joyidan turib va niyatini xayrli ishlarga yo'yib. - O'tgan gaplarga salovot, - dedi negadir kampiri tomon yurib va ma'zurnamo gaplarga ko'chib. - Onasi, men sendan yaxshilik ko'rsam ko'rdimki, yomonlik ko'rmadim. Men sendan roziman. Sen ham mendan rozi bo'lib qo'y. Bilib-bilmay yoxud shayton yozgʻbirib dilingni ranjitgan esam, kechirib qo'y. Tongla mahsharga qolib yurmasin. Nafaqai ahli ayolga taalluqli burchlarimni-da unutgan joyim bo'lsa, avvalo sen, qolaversa, Allohim kechirsin. Qolgan dunyom seniki, bolalaringniki. Rasamadi ila ishlatsanglar hali ko'pga yetgay. Men bir umr orzu qilgan safarimga otlangan jo'yim, qarshi turib, dilimniyam siyoh etma, o'zingni ham gunohga qoldirma. Jon onasi, tushun. Yozmishda borini ko'rgaymiz. Agar qaytib ko'rishmoq nasib etmagan bo'lsa, mendan rozi bo'lib qo'y. U yoqda tentirab qolgan qizim, tomirimning tomiri - jujuq nevaramni bir ko'rgim bor. O'z ko'zlarimla ko'rib, xotirjam ketgim bor. Sen ham meni tushun. Otalarim, onalarim o'tgan yurt, o'zim tugʻilib o'sgan ma'vo, tanish-bilishlar tushlarimdan ketmay qoldi. Hamma-hammasi chaqiryapti, chorlayapti. Hozir bormasam, shu mavridi kelganda o'tib olmasam, keyin borolmayman. Holim ham, madorim ham yetmagay keyin. Meni bir umrli armonga qoldirma. Qo'lingni och, onasi. Duo qil. Zora sening duolaring ijobat bo'lib, ko'zlagan manzilimga yetib olsam.

U esa, ojiza emasmi, duo o'rniga ham, taskin-tasalli o'rniga ham buning yelkasiga osilib, kiftlarini silar, engil-mursaklarini o'pib yigʻblardi, xolos. Tiliga jo'yali bir so'z kelmasdi.

Tashqarida jo'nashga hamma narsa taxt - arava qo'shilgan, yo'l tadorigi ko'rilib, foytun aravaga necha qavat ko'rpachalar to'shalgan, yo'lda hojim urinib qolmasinlar deb, necha duxobayu par yostiqlar olib chiqilgan edi. Yurtdan kelgan mehmonlar ham allaqachon otlarini egarlab, abzal-qayishlarini tortib, duo berilishini kutib turishibdi. "Buvasini ko'rgani kelgan" mehmon bola - kemshiktoy esa, foytun arava atrofida girdikapalak. Boy ota chiqa qolsayu uning qavatiga joylasha qolsa. U dovonga qadar u kishiga hamroh, so'ng o'tga mingashadi. Arava dovon tagidan qaytadi, u yogʻbiga hojim foytun ortiga bogʻblogʻbliq qari samanda (har qalay bosiq, urintirmaydigan ot) ketadilar. Ro'zimuhammad foytunga qo'shgan ot ham yosh ko'ringani bilan foytunda bir tekis yurishning xo'b haddini olgan, bo'lar-bo'lmasga hurkib ketavermaydi. Ishqilib, hojinni urintirmay-netmay dovonga yetkazib, sarhaddan o'tkazvorishsa, bas. U yogʻbiga Xudo xalxoq, qolaversa, sarhad oshib kelgan manavi mehmonlar bor, amallab yetib olishar.

Nihoyat qariya yelkasiga bosh urib tinchiy olmayotgan ayoliga:

- Bo'lar endi, onasi, yo'lga chiqmayturib... meni toliqtirmagil, - dedi u aziz boshni o'zidan xiyolgina uzoqlashtirib, yelkasiga sirgʻbalib tushgan oq ro'-molni to'gʻbtilagancha ikki kaftila ikki chakkasidan tutib, u yuzni o'ziga qaratdi. - Alloh shohid, men sendan roziman, sen ham rozi bo'l, - deb ajin oralab ulgurgan va sajdaning rangi bilan ranginlangan peshonasidan o'pdiyu qayrildi. Nihoyat oq fotiha berilib, otlarning jilovi bo'sh qo'yildi. Tuproq ko'cha ot tuyoqlarini o'pib, alvido salomini aytishga va ohidan changi havoga o'rlab, tuproq hidi anqishga boshladi. Oldinda u yurtdan mehmon bo'lib kelgan kishilar yo'l boshlab, orqalaridan foytun ergashgan edi. U ot tuyogʻbiga monand har chayqalganda tag yumshatgichimi, silkingichidanmi, qilt-qilt etgan allalaguvchi bir ovoz chiqib borar, hoji ota bilan bolakay shohona dilijonga chiqib qolgandek edilar.

- Xayr, xush qolingiz.

- Allohning panohiga. Eson boringiz.

- Ilohim, oy borib, omon qaytingiz! - Ularning ortidan shunday duolar uchar, kim yuziga fotiha tortib, kim ro'molining uchini

eshikni ochib chiqdi va otiqlarga qarab norozilandi: - Iy, buytib ko'psiz, Ro'zimuhammad? Shular hamusi dovon oshgaylarmu? Ro'zimuhammad yana siporishladi:

- Sizga qo'sha ko'rinmasun, ogv'ay, aytgan mehmonlarimiz boy otaning o'zlari. Bular togv' oshib yurgan dovqur yo'ldoshlarimiz. Siz boy otani uzatib qo'ysangiz bo'ldi.

- Eshon buvamizga.. yetsa molimiz, yetmasa jonumiz nisor. Qanular, hazratumni tavof etub qo'yaluk, axur, - deb mezbon oqsoqlanib foytun tomon yurabardi, - Allohumi Ka'basinu tavof etgan hazratumni ko'ramuz-da yekan.

- Shoshmang, men hozir, - Ro'zimuhammad oldinga o'tib ilgariladi va avval bolani, so'ng boy otani ko'tarib olib, yerga qo'ydi. Mezbon bolani ko'rib, hayratlandi:

- Iiy, jujuqlara varmu? Buytib davan asharlarmu, Ro'zimuhammad?

Ro'zimuhammad javob qilib ulguradi. Bolakay uch quloch naridagi narsani zo'rgv' ilgv' bash mumkin bo'lgan bu kechada yelkasi ko'tarilib-tushib kelayotgan odamni ovoziyu yurishidan tanigan edi, turgan yeridan irgv' bishlaboq unga otildi:

- Bu biz-ku, tabib amaki! Anuv kungi mehmonlariz!..

Uch yonini bahaybat togv'lar o'rab barcha qorongv'likni shu yerga qamaganday, tepasida jindek yulduzlargina jimirlab ko'rinayotgan bu togv' tagida bolaning ovozi jaranglab ketdi. Togv' havosi-da. Uning ovozi jomga urilganday jangillab chiqqan edi.

- Iy, sen kim? Qaysu me'monlar? - deb hayratlandi chorbogv' egasi.

- Men-men, oyogv' chi chiqqan... bola-chi!

- Ha-a, yurabilmay qaytamizlab yatgan saritay, senmu? - Togv' qorovul bolakayni, uning hamrohlarini eslab bir yerga yetdi va engashib peshonasidan o'p-di,- Ketvatsizmu endu?

- Qayvotmiz-qayvotmiz.

Xaloskorini topib olgan bolakay uning bagv'briga singib ketgudek bo'lib yopisharkan, togv' qoravulining engillaridan o'shandagidek bir ajoyib va allatovur islar gurkirar, ular togv' archalari hidimi, unga qo'shib ketgan ot sagv'brisinging terlarimi, ajratib bo'lmas edi. Otda togv'ma-togv' oshib yurguvchi bir oqsoq odamdan bundan bo'lak yana qanday hidlar gurkirasin!

Ustiga ustak togv' gullaridan dorular qiladigan tabib bo'lsa.

- Uni qarangiz-a, Hoji buvamning me'monlari yekansiz-ku, o'zimizga tegisli yekansiz-ku, - deb u endi alpang-talpan yurgancha boy buva tomon oshiqdi va borib oq etaklariga yopishdi. - Xush kelupsiz, Eshon buva, xizmatizga jontar sadaqa.

O'zini togv' oraligida ko'rib, o'raga tushib qolganek dovdirab va qunishib turgan boy otaning ichiga bir ilinj-iliqlik yugurgandek bo'ldi: "Allohga shukr, Ruzimuhammad yomon odam topmagan ko'rinadi. Bir chekkasi tabib, qolaversa, iymonluy ekan.

Ixlosiyam cheksiz. Oqchaga yollanganlar bunday bo'lmagay. O'ziga shukr, o'tib olishimiz oson kecharkan. Urinib-netib qolmaskanbiz".

Jindek umid ham qariyani tetiklantirar, jindek noxushlik esa, uni chohdan chohga solmoqda, bor holini ham sugv'birib olmoqda edi. Dum bergan qovun shu-da. Safar kishilari shu-da. Jon qushi qachon puf etib uchib chiqib ketadi, inson o'zi-da bilmay qoluvini mumkin. Ayniqsa, u tengilar. Paygv'hambarimiz sollallohu alayhi vasallam aytganlar-ku, bu yonimga salom berib turib, u yonimga salom berib ulguramanmi-yo'qmi deb. Lekin uning Alloh taborak taolodan yolgv'biz o'tinchi ota yurt sarhadiga yetib olmoq - vatan ruxsoriga yetmoq. O'shal ma'vo havosidan emin-erkin bir qur nafas olsa, halovat tuysa, qani edi! Bir oyogv'hini u zaminga qo'yib, bir oyogv'hini olib ulgurmasa ham rozi edi! O'sha qadamini qo'yib ulgurarmikan?..

- Yura qoligiz, eshon pochcham, safar oldidan yarim cho'mish, yarim cho'mish bir nima tamaddi etigiz. Bizning kulbaga-da Hizr qadamu yetsun. Texim duo bergaysiz.

- Yaxshi. Siz bizni siylabsiz, Alloh sizni siylasun.

Kirdilar. O'shal pastak, yolgv'biz derazasi bolaning bo'yidan oshmagan, eshigidan ham engashib kirib borilgan qora chiroqli kulbada o'tirib, zarang tovoqda mezbon aytganek, yarim cho'michdan et-sho'rvaga non to'gv'brab ichdilar. U chindan o'sha hovlidagi tosh o'choqqa osilgan dekchada pishganmidi yo bo'lak joyda - ta'mi ogv'bizda qoladigan, o'zi bu dunyoning taomi bo'lmagan edi. Eti qay jonivornikiyu suvi qay buloqniki ekan, mehmonlar dunyoga kelib bunday mazali yovgv'bon ichmagan edilar. Alqay desalar qaytarib so'raganga o'xshab ketar, alqamasalar zarang kosani yalagulari kelaverar edi.

Dasturxonga fotiha o'qilib, bu kulbada ham musulmon dunyosining har chekkasidagidek, yer-joy egalari, o'tgan-ketganlar haqqi, duo umidida bo'lgan arvohlar haqqi ikki kalima qur'on tilovat qilindi. Alloh o'z panohiyu hifzu himoyasida saqlashini so'rab, turdilar.

Ro'zimuhammad shu yerga yetguncha ham kelishuv haqda ogv'biz ochmagan edi, otlarga qayta egar urdirayotib yorildi:

- Boy ota, rozi bo'ling. Men Sizlarni shu odamga, u kishini esa Allohga topshirdim. Ogv'ham butun umri shu togv' bida kechgan. Dovonning har bitta o'ru qiri, yol-gv'bizoyoq so'qmoqlari, hatto arxar yurgich yerlari ma'lum bu kishiga. Qolaversa, dovondan birinchi odam olib o'tishlarimas. Sizga ixloslarini esa, ko'rdiz. Azonga qadar dovonga yetib chiqolsangiz, u yovgv'bi bir qadam - bomdodni vatan tuprogv'bida o'qigaysizlar, - dedi u.

- Qani edi, - dedi Aka pochcha.

- Aytganingiz kelsin, - dedi Xudoyberdi.

- Qanday yaxshi, - dedi bolakay shu qorongv'bi kechada irgv' bishlab.

- Rahmat, Ro'zimuhammad, - deb qarolini, qaroli emas, go'yo farzandini quchib, ko'zlariga yosh oldi Mirzahoji.

Biroq hech kimning xayoliga inshaalloh degan so'z kelmasdi.

***

Ular to'rt otliq oldinma-ketin sel yo'li bilan bir-birlariga ergashib, baholi qudrat tepaga o'rlab borishar, oldinda togv' qorovulining xachir oti, undan keyin tizgini yo'l boshlovchining o'ng tirsagidan bir daqiqa ham bo'shalmay kelayotgan eng baquvvat to'riq ot - uning egariga yumshoq yostiqlik bogv'blanib, boy ota o'tkazilgan, o'zlari bellariyu korsonlaridan o'sha otu egarga chirmab tashlangan hollaricha egar qoshini mahkam changallab borar, yonlarida otini yetaklagancha har ehtiyot shart tizzalaridan ushlab, Xudoyberdi kelar, eng orqada Saritoyini mingashtirib (har zamon ketiga shapatilab qo'yadi, uxlab qolma deb) olgan hamsoyasi edi.

Pastda o'rik sargv'baygani bilan bu yerlarni hali bahor o'z hukmiga olib ulgurmagay, ayamajuz shamollari huvillab yotar, kunduzi salgina erib jildiragan qor suvlari qaytadan tiygv'bonchiq muzga aylanib, ot oyoqlari ostida goh qirsillab sinib, mayda-mayda bo'lib ketar, goh otni ham tiygv'bonchirib, munkitay der edi.

Sovuq yuzni yalab, barmoqlarga so'zak kiritib borar, ular hech narsani sezmas bir holga kelgan edilar. Ogv'bizdan chiqayotgan

hovur-ku hech qancha o'tmay soqol-murtlarda oq qirovga aylanib qolyapti. Go'yo hammaning soqoli bir kechada oqarib chiqqandek. Bular shunchalik, Hoji buvaning holi ne kechdiykin?..

Chindan to'n ustidan chakmonga o'ralib olgan Hojibuvaning oyoq-qo'llaridan allaqachon muz o'tib, chivindek joni tanining qay burjiga qochishni bilmas, butun vujudi titrab-qaltirmoqqa tushgan edi.

Dovonga qancha qolgan, otlar tuyogʻi ostida shigʻirlagan bu yax-muz, bu qum-tosh qachon tugaydi, qachongacha bu otlar kuchanib-pishqirib o'rlaydi? Yuzni kesib, teskari qilib yuborgudek bu izgʻirin qachon to'xtab tinadi, qachon bir panaroq joyga tushiladi? Qachon jonni qo'shib yalab ketgudek bu sovuq, bu yalanglik tugaydi, qachon pastlay boshlashadi, bilib bo'lsa, o'lsin agar. Har shamol huvillab o'tganda bir gʻalati, tanish ovoz yangrab ketadi: ulardan hurkib "qiv-qiv-qiv"lagan bir qush uchib ketadiyu yana qaergadir qo'nib olib, chaqirmoqqa boshlaydi: huq, huq, huq... Xuddi anavi kungidek, o'z qo'rgʻonida eshitganidek. Shu sovuq kechada unga nima bor ekan? U-ku yurtiga, ota tuprogʻiga yetib olish uchun chidab boryapti, ukkiga nima zarur? Yoki aslida hech narsa yo'gʻbu unga shunday tuyulmoqdami? Xayoliga shunday o'rnashib qolib, ta'qib etib borayotirmi? Nega? Shaytonni quvib solmoq mumkin - duo-si bor. Duosini o'qisangiz orqasidan yel chiqarib qirg gaz nari qochgay. G'am-musibatni qaytarmoq mumkin. "Hasbiyallohu"ni o'qigaysiz. Lekin bu boyqushni, izma-iz ta'qib etib kelayotgan tun qushini qanday haydamoq mumkin? Shunga kelganda... eshitmagan ekan. Eshitgan bo'lsa ham... yodiga tushmayapti hech. Har narsaga yetgan ilmi shunga kelganda oqsamoqda. Bunga sari ich-ichidan bir qaltiroq turib, so'ng o'sha qaltiroq-qa qo'shilib, vujud-vujudini xunuk bir gʻashlik kemirib bormoqdaki, o'zi ayozda qolgan bargdek, xa- zon yangligʻi titraydi. To'ngib qolgan qo'llari egar qoshidami yo tagidagi ot nogoh munkib ketsayoq o'mbaloq oshib ketadimi, bilolmay halak. Nazarida nuqul omonat bir narsaga o'xshab ketyapti. Balki Xudoyberdining otini atab chaqirmoq lozimdir? Nega uning tizzasidan tutib kelayotgan qo'l... yo'qolib-yo'qolib qolmoqda?

G'uj-gʻbaj, gʻbaj-gʻbuj, chirs-mirs, mirs-chirs - otlar goh qordan, goh muzdan bormoqdalar.

Gup, gup, gup - mushtdek yuragi bo'gʻbziga tiqilib keladi negadir.

Huq, huq, huq - sayrashini qo'ymaydi o'sha tungi qush. U goh orqada qolib ketadi. Goh bu yonga, goh u yonga o'tib oladi. Huq, huq, huq... Mana hozir o'ng yonidan kelmoqda bu savil ovoz.

Ergashgani-ku mayli, lekin oldilariga o'tib olmasa bo'lgani. Sarhaddan o'tib, ota tuproqqa yetib olgunlaricha qo'yib bersa bo'lgani. Qo'yib berarmikan?

Nima kerak unga? Nimani chaqirib qo'ymayapti? Ko'ksida potirlab, bo'gʻbziga tiqilayotgan narsanimi? Jon qushini-ya?

Alloh asrasin. Tong oqarmay, Allohning farzini ado etmay turib, qadami ota tuproqqa tegmay turib beradimi jon... qushini?

Yetdim deganda yiqiladimi? Yurt nafasi kelmay turib, nima bo'lyapti? Jilla qursa, jilla qursa, tong yorishsin. Azon aytilsin.

Bomdod vaqti kirsin. So'nggi namozni o'tab turib, ota tuproqqa o'ng yoni bilan yiqilsa ham mayli. "La ilaha illalloh"ni aytib ulgirib. Shungacha qo'yib ber, ey karamli Allohim. O'zingdan muhlat so'rayman. Jilla qursa, yetib boray sarhadga, o'shal muqaddas tuproqqa. Uning bo'ylariga, nasimlariga. Jilla qursa, shovurini eshitay u diyorning. Tuyay bo'ylarini. Bomdodga qadar qo'yib ber O'zing.

Dor tagidagilarga-da ikki rakat namoz o'tamoqqa ruxsat etgaylar. Ikki kalima Qur'on tilovat qilmoqqa izn bergaylar. Hatto podshohlar ham. Sen ikki olam molikisan, podshohlarning podshohi. Karami keng zotsan. Bomdodning ikki rakat farzini ado etmoqqa, so'nggi bor o'zingga sajda etmoqqa izn ber. Majol ber, mador ber, muhlat, kuch-quvvat ber, ey mehribonlarning mehribonrogʻi. Quvgʻbindi qulingni gunohlarini afv et, ko'z ochib ko'rgan yurt tuprogʻiga bosh qo'ymoqqa ijozat et. Jilla qursa, balandroq yerdan nasib et: o'zimiz yetolmaganimiz yetolmagan, yurt nasimlari mozorimiz uzra esib tursin, yetib tursin vatan bo'ylari...

Keyin Mahfuzasini chaqiribmi, bedarak ketgan kuyovini chaqiribmi, alahlay boshladi:

- Kuyovto'ra, men Sizga ishonib edim. Boturlar ahli ayollarini, vatanlarini deb yashamaslarmi?

Holdan toygan Xudoyberdi sergak tortdi. Hoji otaning oyoqlariga yopishib-etib yurishga oshiqdi.

- Hoji ota, oz qoldi, sabr eting, - deb dalda bermoqqa urindi. - Men yoningizdaman, shu yerda- man.

Tun qushi endi chap yoniga o'tib olgan, ovozi oldinroqdan kelmoqda edi negadir:

- Huq, huq, huq...

Tuyoq ovozlari ham ayqashib-uyqashib ketayotir: "chirs-mirs, mirs-chirs, gʻbaj-gʻbuj"...

Nimalar bo'lyapti? Ko'z oldiga kimlar kelib olyapti? Eng yaqinlari, jigarlari-ku. Sogʻbini yo'qotganlari, yo'qotib topmaganlari-ku! Mahfuzasi-ku!

- Ona qizim, opoq qizim, meni kechirib qo'y. Senga javr ettim.

Xudoyberdi qo'rqib ketdi. Jon holatda boy buvaning oyoqlariga yopishib, tizzalariga shappaladi:

- Hoji buva! Boy ota! Sizga ne bo'ldi? Qo'rqitmang bunday! Yo to'xtaylukmi?

Uning shovqiniga togʻb qorovuli ot tizginini tortib, orqasiga o'girildi:

- Ne bo'ldu?

Boshqa otlar ham pishqirib-pishqirib to'xtadilar. Aftidan ular ham holdan toygan, burun ustlari oqarib ko'rinar edi.

- Taqsirimning toblari qochdi shekilli, alahlayaptilar, - U nima qilamiz, degandek tikildi.

- Ayoq-qo'ldarini uqalab baqungchu, zora beru qarasar... Yetub qolduk.

- Qaranglar, ufqlar ham yorishib kelyapti. O'lmagan qulni tongga yetkazar, - dedi orqadagi hamsoyalari. Tizzasidagi bola endi uning ko'ksiga bosh qo'yib, dong qotgan, uyqu sovuqni ham yenggan edi.

Xudoyberdi otning hali u tomoniga, hali bu tomoniga o'tib, boshsiz chavandozdek o'tirgan qariyani (ortidan shunday ko'rinar, boshi oldga tushib ketgan edi) hali qo'llarini, hali oyoqlarini jon holatda uqalab qaro terga tushgan, uni o'ziga keltirolmas edi.

Bir muddat o'tib qariyaga jon bitib, u yo'qlik-borlik orasidan bu dunyoga qaytgandek, boshini bazo'r ko'tardi. Birinchi so'zi:

- "Allohga shukr, bomdodga ham yetibmiz", - bo'ldi. So'ng atrofiga alanglab kimnidir izladi. Topib so'radi:

- Xudoyberdi, azon chaqirdingizmi?

Xudoyberdi borlik-yo'qlik orasiga tushib kalovlandi, so'ng rostiga ko'cha qoldi:

- Yo'q, boy buva, xudo xohlasa, endi chaqiramiz. Picha bor, sahar kirishiga.

- Shundaymi? - dedi chol.

- Bu halu yolgʻbon subh, chin subh - subhi soduqqa jichcha bor. Biroz yura turaylukmida, - dedi togʻb qorovul ham.

- Ixtiyor Sizda, - dedi qariya, - lekin yo'l deb... bizni namozdan judo etmagaysiz?

Togʻb qorovuli umrida birinchi marta gʻalati tortib ketdi. O'zini bu avliyodek odamning oldida haqirdan-haqir tuyib,

qimirlashga-da, yo'l boshlashga-da ojiz sezdi.

So'ng uzrini bildirib:

- Jindek yursak, sarhaddan o'tib o'qirdik, - dedi.

- Sarhad?!

Eshon buvaning ogv̄bzidan uchgan so'nggi so'z shu bo'ldi. Uning vatan ilinjida ado bo'lgan yuragi xushxabarni ko'tarolmagan edi. Jon qushi o'sha so'z ila qo'shilib, chiqib ketib bo'lgan, boshi ko'ksiga shilq etib tushgan edi.

Boyqush ham chaqirmas, otlar ham jim edilar.

Sarhad tomondan yolgb̄biz azon tovshi eshitilar edi.

Hojimni shosha-pisha egardan yechib olib, tekis bir joyga oyogv̄bini qiblaga qaratic yotqizdilar. Va nima qilmoq haqida maslahatga o'tirgan joylarida qibla tarafdin aniq tilovat ovozi kela boshladi. Hammalari hayratda qotib qoldilar.

Ko'rinmas qori Fajr surasini yakunlab o'qir edi:

- Yaa ayyatuxannafsul mutumainnax! Irujii ilaa robbiki rozibatmaruziyax. Fad xulii fii ibaadii vad xulii jannatii. Ma'nosi bunday edi: "Ey qaror va orom topgan jon. Qaytgil Parvardigoring tarafiga rozi bo'lgan va rozi bo'lingan holda. Va dohil bo'l bandalarim oralariga va dohil bo'l jannatimga".

Uni farishtalar o'qirmidilar, inslarmi - hech kim bilolmadi.

Hoji Buvadan Yodgor Sovgv̄Balar

Hikoyachimizga ma'lum qissaning davomiga

Ruhim judayam yengil, qushday uchib ketsam-da, mumkin edi. Axir, hazilmi! Men odam siyoqidan chiqarib qo'ygan Parpi bebaxtni (yana qay ahvolda!) topgan, akamning omonatini yetkazgan va nihoyat Yakkabogv̄Bda oxirgi vaqtlarda akamning nomidan ish ko'rib yurgan sirli kishilarni bugun o'z ko'zim ila (men ehson berilgan xonadonda movut chakmon kiyib xizmat etgan kishilarni aytmoqdaman) ko'rgan edim.

Nasibni qarang. Bu voqeaga mengina emas, Olim akam ham shohid bo'lib qolgan, uning-da hayrati cheksiz edi. Pochcha aytmoqchi, Olloh chindan ham chevar, qudratluv zot. Bo'lmasa, kim ishonadi Parpi bebaxtning bir vaqtgi yigitlari hali ham uning xizmatida ekan degan gapga?! Yana qanday xizmatki, eshitgan faqat havas qilmogv̄Bi mumkin. Xayr-xo'shlab qaytayapmiz-ku hali-hozirgina ko'rgan-eshitganlarimiz ko'z oldimizdan ketmas, uning taassurotidan chiqolmas edik.

- Voh, bizga shuni ilingan edingizmi?! Rahmat Sizga! - dedim old o'rindiqa o'tirgan pochchaga.

Hamon burnilariniyu unga qo'shib soqollarini mamnun-mamnun silab-siyapab qo'yayotgan pochcha xumdek boshlarini orqaga tashlab, ko'zlari qirila menga qarab qo'yib, jilmaydilar:

- Hidoyat degani shu, bo'tam. Agar ko'r hidoyat topsa, o'n sakkiz ming olamni ko'ra boshlaydi. Kar rahmat topsa-chi, jami mavjudotning tasbehotini tinglay boshlaydi. Bular bosh-ko'zi butun odamlar-ku.

- Harqalay, gv̄Balati-da, - dedi Olim akam yo'ldan ko'zini uzmay va meni quvvatlab. So'ng qo'shdi. - Hammasidan anuv odamning bularni izzatlab kelgani-chi. Boshqalar oyogv̄Bining tagiga qo'y so'ysa bormas.

- Ha-a, Hoziq to'ramni aytasanmi? Ma'ruzalariga to'ymay qoldik-da, to'ymay. Bir yerga shoshib turgan ekanlar. Uzrlarini eshitib, javob berdik tagv̄Binam.

- Uzrlari? - dedim men hayron qolib.

Nusrat pochcha tushuntirdilar:

- Bir musofirgina shifoxonaga tushib qolgan ekan, shunga javob tegadigan ekan.

Yuragim shigv̄B etdi. Yalt etib qaradim u kishiga:

- Musofirmi, musofirginami? - deb qaytarib so'radim.

- Kelin ekan, shekilli, jujugv̄Bi ham bormish. Olib bormasam bo'lmas, dedilar.

Voh! Peshonamdan muzdek ter chiqib ketdi. Ana, xolos! O'sha bo'lsa, biz nima degan odam bo'ldik?! Ikki birdek qaynisi turib, u kishi borsalar - uyat-ku! Nahot xabarsiz qoldik? Balki biz chiqib ketgach, orqamizdan qo'ngv̄Biroq bo'lgandir. Topisha olmayotgandir?

Birpasda ne xayollarga borib keldim. Lekin yonimdagilarga churq etib, ogv̄Biz ocholmasdim.

Balki umasdir, Kennoyim men qolib, u kishiga aytmasa kerak edi? Yana kim biladi, deysiz.

Bu orada mashina gv̄Biz etib, pochchanikiga yetib borgan edik. Tusha boshladik. Men aytolmayman, pochcha qistashlarini qo'ymaydilar. Ichimni esa it tatalab boryapti.

- Sho'tga kelib kirmasang, xolang nima deydi? Xafa bo'ladi-ku.

Xafa bo'lishlari aniq. Lekin...

- Yedik-ichdik. O'zlarini ko'rdik, - dedim, qani javob bera qolsalar.

Axiyri:

- Hoy, Sanobar, bularing bilan o'zing gaplash, - deb ichkari qarab yuraverdilar. U kishi hassalarini zardaliroq tashlab borardilar. Qarasak, chindan xafa bo'lyaptilar, noiloj ergashdik.

- Yo'q-yo'q, mana, kelyapmiz...

- Ha, bu boshqa gap. Qutlugv̄B uydan bir piyola choysiz ketib bo'ladimi? Qolaversa, biz ham gv̄Banimat.

Qarasam, tushuntirib bo'lmaydigan:

- Unday bo'lsa, men uyga bitta qo'ngv̄Biroq qilib olay. Harqalay-da, qidirib yotgan bo'lishmasin, - dedim.

- Yaxshi-yaxshi. Ana, derazada turibdi, beminnat,- dedilar u kishi.

O'sha gapni eshitganimdan beri yuragim hapriqadi. Nazarimda qidirib topisholmayotgandek. Axiyri numerimizga tushdim, uni ayolim ko'tardi.

- Saida, men...

- Voy, adasi-ey, qaerlarda yurasiz-ey.

Xuddi yuragim sezganidek edi, tavba.

- Tinchlikmi? Aytasang-aytaqolmaysanmi? - dedim ichim gv̄Burmishlab.

- Axir kennoyiz chiqishlari kerak ekan-ku bugun. Siz bo'lsangiz...

- Kim aytdi? Qachon aytishdi?

- Sizlardan keyinoq, ketishlaringiz bilan...

U yogʻibini eshitib o'tirmayoq javob qildim:

- Yaxshi, biz jo'nayapmiz. Unasalar obboraman, bo'lmasa, kutma, - dedimu go'shakni tashlab qayril- dim.

Ular anjirning tagidagi pastak yogʻiboch supaga o'tirib, fотиha qilishayotgan ekan. Borib men ham qo'shildim.

- Ha, tinchlikmi? - dedilar xolam yuzlariga fотиha tortib bo'liboq.

- U yoqdan kelgan keliniz, - dedim men.

- Qaysi? Akangga tegishli anuv musofirginami? Daragi chiqdimi, qaerdan chiqa qoldi? - deb bir yerga yetib so'ray ketdilar.

- Shifoxonaga tushib qolgan ekan, bugun chiqadi ekan, aybga buyurmaysizlar, - dedim men o'rnimdan qo'zga bоla boshlab.

- Voy, umi? O'sha mushfiqa kelinuvza-ya? Kelavurmaydimi bu yoqqa? Boshuvzaga ko'tarovza-ku.

- Bor, bolam. Bora qolinglar. Ko'ngli yarimtaning ko'nglini olaqolinglar. Unasa, olib kelinglar. Akaginangning ahli ayoli, - deb pochchaning o'zlari duo qilib, tura boshladilar.

Faqat Olim akam o'ziga kela olmas edi: hozirgina ichkariga qistab qo'ymayotgan odamlar kennoyimning daragini eshitiboq, bundoq o'zgarib qolishlari chindanam gʻhalati va tushunarsiz edi unga.

- Yuraqoling, "Volva"ngiz shu bugun asqotmasa, qachon asqotadi? Qolaversa, kennoyim bizni ko'rib, akamni ko'rgandek bo'ladi, - dedim men.

Jo'nadik. Shundan keyingina Olim akamning savol qutisi ochilib ketdi. Ungacha pochchanikida iymani b turgan ekan.

Men hamma-hammasini - bizning yurtga qanday kelib qolganiyu avval pochchaning shahar hovlilarida, so'ng biznikida turganidan tortib, Akmal cho'loqning dalaga chiqasan, deb qilgan qiyin-qistohlari, chiqqach odam qo'yib o'ziga ilintirmoqchi

bo'lganlarigacha, unamagach tuhmat yo'liga o'tganlarigacha va bu tuhmat, gap-so'zlarga chidolmagan kennoyijonim (men buni keyin bildim-ku) bir tong shaharga tushib chiqaman deb ketgan badar ketganlarini, biz hech yerdan topolmaganimizni aytib berdim. Oradan necha yil o'tib, Far-gʻbonalarda ishlab kelgach, bir ajoyib kunda, hech ham kutmaganimda, uni shifoxonadan topib olganimni, hozir bir shirin farzandi borligini aytdim. Ammo Chaman akam, akamning o'sha qiyomatli do'sti haqida esa, ogʻibiz ochmadim. Qanday tushunadi deb aytmadim. Qolaversa, bu tarix haqida Chaman akamning omonat gapidan bo'lak nimaniyam bilaman?!

Olim akam hiyla jim qoldi. Shunaqa so'nikib ketganki, nazarimda hali-veri ogʻibiz ochib bir nima deya-oladigan holda emasdi.

Chekkalariga oq oralab, o'zi sal to'lishib, peshonasiga bevaqt ajinlar tusha boshlagan bu xolavachcham yo'ldan ko'zini uzmay ketayotgan bo'lsa-da, xayoli allaqayoqlarda kezar edi.

To'zib ketgan xonadonlarini o'ylayaptimi, shu vaqtga qadar bir boshpana, bir qurgʻbon qurib, odamlardek vatan tutolmaganlarini, boshlarini qovushtiradigan, qayishadigan bir mardi xudo topilmaganini o'ylab ketganmi, bilmayman. U yogʻibni menga qorongʻbi.

Balki o'z oilasi, taqdirini, bilagida kuchi, tomirida shijoat bor paytda, mo'may-mo'may topib yurgan kezlarida kerak qilib, endi ro'shnolik ko'rarmiz degan mahalida tashlab ketgan sariqsoch xotinini, bolalarini eslab ketgandir! O'zingniki - o'zaging deydilar,

kim begonadan oqibat topibdiki, u topsin. Achinishga arzimaydi-yu, lekin shu yoshda so'qqabosh qolib, hammasini qayta boshdan boshlash ham osonmas-da. Qolaversa, suyanadigan kimi bor? Yolgbiz jigarining ahvoli bu. Ayolini yurtga jo'natgan joyda o'zi o'tolmay qolib ketgan. Kimga ham suyangay, kimga ham dardi-yuragini ochgay? Ichga yutishdan bo'lak qanday iloji bor?

Ammo ichga yutila-yutila zardobga aylangan u alamlar bir kun portlamasmi? Portlab adoi tamom etmasmi u yurakni?

Men uning mijjalarida nam ko'radigandek... betiga qaray olmasdim. Shunchalik bir ahvoldaman. Ogʻibiz ochgali, ochib - dardini yangilab qo'ygali qo'rqib turibman.

U ogʻibir xo'rsinib, tomoq qirdi:

- Eshitdim, akam bu yoqqa o'tolmasliginiyam, o'tib kelgan kunyoq olib borib, tiqib qo'yishlariniyam. Lekin ojizasi - ayolida nima gunoh? U boyaqishning boshiga shunday kunlarni soldilarmi hali? Bilib turib-a? Shoshmay tursin, o'sha Akmal cho'logʻbing!..

- Boya ko'rganiz - movut chakmonlilarning kattasi unga hukm chiqarib qo'yganmish, - dedim men.

Olim akam yalt etib o'girildi va bunga ham qoniqmay mashinasini yo'l chetiga chiqarib to'xtatdi:

- Kim?! O'sha Parpi-ya?.. Nima deb?

- Shariat bo'yicha hukm qilib, ijrosini akamga qoldirganmish. O'zi kelib, o'zi ijro etadi deganmish.

Akam yoqa ushladi.

- Kelishini... qaerdan eshitibdi? Qaerdan bilarkan? - dedi hayrati ichiga sigʻibmay.

Men yelka qisdim:

- Bilmasam. Bir narsani bilsa kerakki... ma'lum bo'lsa kerakki...

U ogʻibir-ogʻibir bosh to'lgʻbadi:

- Qani edi kelolsa, kelolmaydi.

Endi mening ichim toshdi:

- Nega? Nega unday deyapsiz? Akamga nima bo'lgan?

U bo'shshahib qo'l siltadi, betimga qaramay bosh chayqadi.

- So'rama. So'ramayam, quydirmayam, - dedi ovozi o'zgarib.

Men yosh boladek yelkasiga yopishdim:

- Rostingizni aytimg, Olim aka. Unga nima bo'lgan? O'zi biron narsa bilasizmi?

- Yigitlari bilan qo'l yetmas muztogʻbga chiqib ketgan ekanmish. Olti oy deganda uch kishi qaytib tushibdi. Boshqa hech qanday ma'lumot yo'q.

- O'sha uch kishi-chi, kim ekan?

- Ularni ham xorijga - Peshovargami, qayoqqa - o'tkazib yuborishgan. izini topolmabdilar.

Ichimni bir narsa tatalab, gʻburchmishlab yotibdi, lekin so'ray olmayman. Chaman akam-chi, u kimni qidirib ketgan? Axir akangni daragi chiqdi, deb ketgan edi-ku... deya olmayman. O'zi u haqda aytmaguncha ogʻibiz ocholmayapman.

Hammani qo'yib akam, Sultonmurod akam taslim bo'lmasligini, joni shirin ko'rinish togʻbdan tushib kelmasligini bilsam-da, bir narsa deya olmay turibman. Shu alpozda Sizdan lozim emasmidi, jigaringizni qutqarish, uning uchun avf so'rash degim bor-u, tilim aylanmayapti.

- Nima, u haliyam qidiruvdami? Gunohi shunchalik kechirilmasmi?- dedim axiyri bo'gʻbizimga bir nimalar tiqilib kelib. Aftidan qaynoq yigʻibni avval bo'gʻb-zimga tiqilib, so'ng ko'zlarimdan toshib chiqmoqda edi.

- Gunohiki, - dedi akam aftimga qaray olmay. O'zi mendan battarroq bir ahvolda shekilli, - ular odam bolasi jur'at etmaydigan bir ishga jazm etib, chegaradan o'tib kelganlar va To'ramni o'gʻbirlab ketishga harakat qilganlar. Tagʻbinam baxtiga bu kishi rozi

47 Kitoblar Olami | Sever.UZ | Uzsmart.UZ

bo'lmagan, gʻʻbisht qolipdan ko'chib bo'ldi deb...

- E-ha, - dedim men tamomi o'zgarib va akamgilarning jur'atiga besh ketib. - Rejasining zo'rligini ko'ring. Odam bolasining tushiga kirmaydigan ish-ku!

- Shuni aytaman-da. Sherning ogʻʻbziga qo'l tiqib, baraka topib bularkanmi?! Tagʻʻbinam Xudo bir asrabdi, - dedi u. - Davlat bilan o'ynashib bo'larkanmi!..

- Bular-chi? - dedim men gʻʻhashim kelib.

- Nima bular? - dedi u anglab-anglamay.

- Bular butun boshli bir lashkarni boshsiz qilib, u kishini o'gʻʻbirlab kelishganda... ularni ham tushunsa bo'lar?

Olim akam shu men bilgan Salomxolamning o'gʻʻb'limi, degandek boshdan-oyogʻʻb'imga angrayib qaradi, ammo tili na kalimaga, na gapga kelardi.

- Sen bilishimcha, tuppa-tuzuk idorada ishlaysan. Ammo tilingni bunaqa qo'yib yuboraverma. Birdamas- birda kuyib qolmagin, tagʻʻbin, - dedi xotirjam tortib.

Ichim shuv etdi, yuragim bejo tepardi. Odamiga uchrabman-ku toza, deb o'yladim.

U mashinasini qo'zgb'otib, yo'lga soldi. Oraga gap sigʻʻb'may jim bora boshladik. Qayoqdan ham gap ochdim deb pushmonda edim. Ammo o'zi ancha jim borib, so'ng nasihatga tushdi:

- Sen meni to'gʻʻb'ri tushun. Akam, jigarim uchun mening jonim achimaydimi?!- dedi u. - Achiydi, lekin bir mening qo'limdan nima keladi? U o'zini toshqin bir daryoga otgan odam. Undan yo gʻʻbolib, yo magʻʻblub bo'lib chiqishgina mumkin, xolos. Bo'lak yo'l yo'q. Men esam, yolgb'izman. Uning ustiga bu borada nochor-notavon bir kimsaman. Jilla qursa, dadamizning duolarini olib qoldim, u kishining vasiyatlarini ado etib ulgursam ham. Akamga yetish... unday bo'lish... menga yo'l bo'lsin!

- Nimalar deyapsiz? - Men azbaroyi shu tomonga o'girilib olgan edim,- Adangizni topib, u kishining xizmatlarini qilib qolishdan hayiqmagan odam - shu gaplarni siz aytayapsizmi? Akangizga kelganda shundaymi?!- deb yuboribman.

U nochoran-nochor, xijolatlariga botib betimga qaradi:

- Nima desam, senga qanday tushuntirsam? Otamiz uchun men nima ham qilibman?! Asli u kishining duolariga boshqa biron loyiqroq, bilsang. Hov Cho'lpon otada biz ko'rgani borgan odam bor-ku - o'sha! U otamizga hech kim qilmaydigan bir yaxshilikni qilib qo'ygan odam. Bilmagan bir kitob jinnisi, sutchi odam-da deydi. Lekin aslida topadiganini topib qo'ygan - oxirati go'zal odam. Savob topaman degan kishi hamma yerda topsa bo'larkan. O'sha kishi tufayli otamiz umrlarining oxirida o'sha togʻʻblar ortidagi mamlakatda jindek ro'shnolik ko'rib, toat-ibodatda o'tib ketdilar. Taqdir ekan, men biroz xizmatlarini qilib qoldim, xolos.

- "Bu yoqdagilar bilisharmidi", - deb so'ragim bor-u, boyagi gapdan keyin... tilim kuyib aylanmayapti. Ammo u qarashimdanmi, turishimdanmi sezib, o'zi dedi:

- Ming shukr, bilishsa-da, bilmaganga olishdi. Qolaversa, bizda ham insonlar ishlaydi, insongarchilikni biladiganlar ishlaydi. Barchasi sadoqat deb vijdoniyu imonini yutib yuborganmas. Ularning ham tomirida temir emas, qon oqadi, ukam!

Men tilimni tishlab qolgan edim. Ammo dilimdan:

- "Ishqilib, arqonni uzun tashlab qo'yishgan emasmi?" - degan ishtiboh o'taverar edi. Axiyri aytdim:

- Yo'q, - dedi u qat'iy qilib, - umrini yashab bo'lgan bir odam uchun unchalikka bormaydilar. Tegsalar o'sha yangiligida tegar edilar. Endi bu eski narsa, - dedi u.

- Akangiz uchun-chi,- dedim endi har qanday istiholalarini yigʻʻbishtirib qo'yib. - Agar u kishi uchun javob berish kerak bo'lib qolsa-chi? Nima qilasiz?

U menga qarab turib, noilojlikdan desam to'gʻʻb'ri bo'lmas, alam-achchigʻʻb'ini yutolgan odamdek... kulib yubordi:

- O'sibsang, Maqsud, o'sibsang. Senga gap yo'q. Shu turishingda akamga tortibsang. Ilohim, umring o'xshamasin, - dedi va mungʻʻb'ayib qoldi. Men unga achiniblar ketdim.

Shu mahal qarshidan kelayotgan bir mashinaning ichidan sochlari shamolda patila-patila to'zgb'igan bir bolakayning:

- Aya, unu qarang - dodamoshina! - deb qichqirgani eshitildi va shu barobar ikkimiz ham gʻʻbuvillab o'tib ketdik. Ovoz tanish edi - yuragimni o'rtab o'tdiy yalt etib qaragam, bolakay ham bizdan ko'zini uzmay jajji qo'llari-la mashinani tapillatib - to'xtatinglab boryapti.

O'tib ketgan shofyor nima ekan deb mashinasini chetga ola boshladi. Shundagina uni tanibman! U o'sha tanish eski "Pobeda" edi. Men ham Olim akamga "to'xtang-to'xtang"ga tushib, orqaga tislantirib borsak, qay ko'z bilan ko'raylikki, boyagi mashinadan ir-gʻʻb'ishlagudek bo'lib Yodgormurod tushib kelyapti.

- Kichkina ada! Maqsud amaqul! - U chopla kelib, o'zini quchoqʻʻb'imga otdi. - Men siznu qancha kuttum - bormaduz-ku?..

Men avvaliga serrayib qolgan edim, so'ng gʻʻbalati bo'lib ketdim. Chindan xabar ololmadim. Lekin "kichkina adasi" nimasi? Buni qaerdan topdi? Kim o'rgata qoldi?

Cho'nqaydim. Mitti peshonasini, unga osilib tushgan qo'ngʻʻb'iroq sochlarini silay boshladim:

- Shunaqa sogʻʻb'ini kettingmi?

- Judayam.

- Qaysi ko'zlaring ila? - dedim faqat o'zimizga xos tilda yana o'sha o'zimizning so'z o'yinimizni boshlab. Negadir hozir men shuni istab qolgan, o'zimni shunday chalgb'itmoqda edim.

U qiz bolanikidek uzun-uzun kipriklarini yumib:

- Har ikkalasula. Endu unday qilmaysuz-a?- dedi.

Men yo'q demoqchidek kiprik uchirdim. U esa bo'ynimga yopishgan ko'yi bir irgb'ishladi va shu tob mashinaga ko'zi tushib, chalgb'idi.

- Sizlarnukimu bu dodamashina? - dedi hayratini ichiga sigʻʻb'idirolmay. - Siznu obyuradimu?

Shu payt boshqalar ham tusha boshlab, men bosh chayqadim.

- Sen tanib ol, bu mashina mana bu amaqingniki,- dedim qulogʻʻb'iga shivirlab.

- Vuy. - U bir irgb'ishlab qo'ydi va Olim akamga yotsirabroq qaradi-yu, lekin salomini unutmadi, - Assalomu alaykum.

Olim akam demaganlar oldingi mashinadan tusha boshlagan ikki ayoldan qaybiri kennoyimiz ekanini bilolmay turarmidi, alikka dovdiradi.

- Va alaykum...

Bunga sari Yodgormurod jajji mushtchalari bilan biqinimga turtar, bir narsalarni so'ramoqchi bo'lardi. Engashib qulogʻʻb'inni tutdim:

- Nima deysan?

- Milisada ishlu'ttimu bu odam? - deb shivirladi u.

Bolaning zehniga qotib qopman!

Lekin rostini aytib bo'larmidi unga:

- Yo'q, sen qo'rqma. O'zimizning odam, - dedim va yana engashib qulogʻi biga shivirladim. - Undan ko'ra, chop, ayangdan suyunchi ol. O'shaqdan qaytibdilar de.

U biz bilan kelinoyimiz o'rtasidagi tarjumondek bir chiroyli yugurgiladi. U shunaqa shirintoy bo'lgan, gaplashib to'ymasdi odam.

Va borib, ayasining etagiga yopishdi. Kennoyim - o'sha men bilgan Margʻbu kenno-yimdan zigʻbircha ham farq qilmaydigan (na bo'y-bastda, na chiroyda - Xudo qismagan, aksincha, bir tomchi suvdek qilib yaratgan) shu kennoyim ancha to'lishgan, suluv kelinlik davridan o'tib, suluv kelinoyilar qatoriga o'tgan edi. Tavbaki, yuzlaridagi jindek shifoxona nusxini demasa, birov uni qancha yotib, dard tortgan demasdi. Men Olim akamga sekin himo qildim: ko'rishmaysizmi?

U ham bosh silkidi: boshlay qol deya va qo'shib qo'ydi:

- Oldinda kim, to'ram o'tiribdilarmi?

- Ha, darvoqe... - Shundagina hijolatdan o'zimni qo'yarga joy topolmay qoldim. Kennoyimning oldiga birinchi bo'lib yelka tutib bora boshladim.

- Assalomu alaykum, uzr, chiqishingizdan xabarsiz qopmiz.

- Aytishdu-aytishdu, chiqib ketgan ekansiz. Hech qisu yo'q, hech qisu.

Men dadillandim:

- Tanishib qo'ying: bu kishi Olim akam... Akamning ukalari. Ko'rgani borayotuvdik...

U kelinlardek lov qizardi:

- Voy, shunaqamu?... - Qulogʻi bining yumshogʻi takkinasidagi o'sha nori yuzlariga duv tarqadimi, yo yuzi o'sha rangga kirdimi - bilolmay ham qoldim. Axir u kelin bo'lib, mulla akasini endi ko'rmoqdaydi, ko'rinish bermoqdaydi. Buni ko'rmoq o'zi bir nash'ali edi va ham chin o'zbekona ediki, u go'zal udumlarimizni esga solmoqda edi. Odatda bunday paytda kelinning kelinsalomiyu uni ko'rganning ko'rmanasi lozim bo'lguchi edi. Biz esa, katta ko'chaning bir chekkasida na unisini, na bunisini uddalay olmagan sho'r peshonalardek bir gʻhalati alpozda turardik.

Yo'q, birinchi bo'lib kennoyim o'zini tutib oldi va shu vaqtda rasm bo'lgan oq ro'molini peshonasidan sal tushirib, ikki uchidan tutganicha ta'zim ila salomga egildi.

Bundan mutaassir bo'lgan va dovdirab qolgan akam, bir qadam tisarilib, unga monand xiyol bosh egdi-yu:

- Ko'p yashang, - deya oldi.

Bu orada To'ra buva tusha boshladilar. Men yugurib borib qo'ltilqlaridan oldim:

- Assalomu alaykum, Hoziq buva. Biz sizni urintirib qo'yibmiz-ku. Bilsak, ola kelarkanmiz, - deb uzrimni ayta boshlab edim, u kishi tanib:

- Ie, Sizmi, xabarchi, bolam? Yodgortoyimizning akajonisiyu, bularning homiysi. Va alaykum, va alaykum. Nomizni hech tilidan qo'ymasa-ya. Ichikib qoladimi deb bir yerga yettuk.

Men esam bu maqtovlardan o'zim bir yerga yetib, ichim esa gʻhururlarga to'lmoqda edi. Chindan Olloh karami keng zot - akamning yodgorini ana qaerda asramoqda ekan. Va shu barobar o'z vazifamni unutganim yo'q: axir, Olim akamni u kishiga tanitsam, eshitib qay ahvolga tushadilar ekan? Axir kim-kim lashkari safida ot surmoqni niyat qilib sarhad oshib borgan Boturning jigari...

Bu vaqt Olim akam u kishining huzurlarida salomga ogʻbiz juftlab, qo'llarini olishga hozirlanganicha turar ekan, Hoziq to'ra:

- Vaalaykum, keling, - dedilaru bu kim degandek menga qaradilar.

- Xolavachchamiz... O'zingiz bilgan Sultonmurod akamning tugʻb'ishgan ukalari, - dedim mavridi o'zi kelayotganidan mutaassirlanib.

- Hay-hay, shundaymi? Bik yaxshi-bik yaxshi, - ular qaytib ko'rishdilar va Olim akamning yelkasiga qoqib, kuragini silab qo'ydilar. - Bizning Boturning shunday jigari bor ekan-ku, shu vaqtga qadar bilmabmiz? - So'ng azza-bazza kaft ochib, duo qildilar. - Ey Tangri taolo nasl-nasabli, tomirida musulmon qoni oqqan bu mujohidu mujovid bandalarini iymonini komil etib, hamisha o'z hifzu himoyangda asragin. Do'stga zor, dushmanga xor etmagil, iloho bir-birlariga muruvvatli etgil, u dunyoyu bu dunyo judolikka uchratmagil.

Omin deya biz ham Ollohdan ijobat so'rab, yuzlarga fotiha tortdik. O'tgan ham, ketgan ham bizga qarar, havaslanar edi.

Havaslansa arzigulik bir palla edi. Uning yana uzoqroq cho'zilishini istab, bir-birimiz ila so'rashib-istashardik.

- Qarang, shuncha yaqin, tanishu jigarlariz bor ekan, kelin, yolgʻbizman deysiz. Alloh o'zi bandasini yolgʻbiz qoldirmagay hech. Faqat toatidan begona qil-masin. Qani, jildikmi? Har kim o'z joyigami?- dedilar Hoziq to'ra va tobora mening pinjimga kirib borayotgan Yodgormurodni ko'rib, qo'shib qo'ydi- lar. - Sening iching tushmasin, mayli, dodamoshinga chiqaqol.

Oldinma-ketin jo'nadik. Old o'rindi qda turvolgan Yodgorning hali menga, hali Olim akamga yopishib, allanimalarni so'rab-surishtirishini, qalovni ichiga sigʻb'may ketayotganini ko'rsangiz edi.

To'ra buvaning dala hovlilaridagi qo'zichoqlariyu unga pechak yulib berganlari bormi, Ko'kterakka borganlari, bedapoyalarda to'r sudrab, matrab tashlab, bedana ovlaganlari bormi, bari-barini aytib ado qilolmasdi. Toza yayrabdi o'ziyam, onasini, bizni sogʻb'inib, ichikib qolmasin deb toza ko'ngliga qarabdilar. Men u kishini kitobdan bosh ko'tarmaydigan olim hisoblab edim, toza bolajon ekanlar. Yana onasini shifoxonadan olib chiqishga yetkazib borganlarini ayting. Yoki odam yaxshi qarisa, shunaqa zakiy, silai rahmga o'ch bo'lib qoladi ekanmi?

Eski Jo'vadan o'tib, pastlikdagi tor Qorasaroy ko'chasiga burilganimizda Olim akam men tomonga zingil tashlab, savolchan qaradi:

- Qayoqqa ketyapmiz, bozor-o'char qilib olsak bo'larmidi? Sho'ppayib... kirib bormaylik.

Yodgormurod biyron jovulladi.

- Opoqbuvam ertalaboq oldurib qo'ygan ekanlar-ku. Qaerga kiruvsiz?

Voh, bu masalada ham ortda qolibmiz-ku! Mehmonlardek kirib borarkanmiz-da yana? Esiz. Hamisha esimiz kech kirib yuradi. Biz bir-birimizga qarashdik. Xijolatdamizki, naryogʻbi yo'q.

Qumloqqa yetib, Kalkovuz ko'prigidan o'tib qayrildik. Olim akam ro'parasidagi mitti ko'zgudan ajab-lanib qaradi. U aytaqolsang-chi, qayoqqa boryapmiz demoqchi bo'lardi.

Men gapni uzoqdan boshlab:

- Esilasangiz, akamning Charli degan bir shaharlik oshnasi bo'lar edi, - dedim.

Akam hayratining zo'ridan, oyogv ħini tormozgami, nimaga bosib qo'yib, tortib oldi: "Volva" yengil selpinib, yana oqar suvdek jildi.

- Voh, bular o'shalarlikidan panoh topgan ekanmi? Chaman akanikidan-a?

Uning hayratining cheki yo'q edi.

- Ha-da, - dedim men, - qiyomatli oshnalar yana qanday bo'luvi kerak, sizningcha?!

U kinoyamni tushundi, ammo javob bera oladigan holda emasdi shekilli, miq etmadi. Shu orada yana Kalkovuzni kesib chiqa boshladik. Oldindagi To'ra buvaning mashinalari Kalkovuz yoqasidagi kichkina Tolzor ko'chaga burila boshladi. Yodgormurod yana o'rnidan turib olib, irg v ħishlashga va o'zining qanday zo'r mashinada kelayotganini orqamizdan chopgan o'rtoqlariga ko'z-ko'z qiluvga tushdi:

- Ur-re, opoqbuvimlarnikiga kelyapmuz.

Men patila-patila sochlarini silab tegishdim:

- Qaer yaxshi? Qa'ng v ħlimi, opoqbuvanglarning dalalarimi, bu yermi?

U oq gurunchdek tishlarini ko'rsatib, jilmaydi:

- Hamusiyam.

Men bo'sh kelmadim:

- Yo'q, sen bittasini aytgin-da. Hammasidan yaxshirog v ħini...

U o'ylanib qolib, bosh to'lg v ħadi:

- Yo'q, hamusiyam yaxshu. Keyin sog v ħunib qolsam, maylumi?

Qo'shilishib kuldik. Bu orada bor bo'yicha kuyib tushib, sho'ppayib qolgan daraxt ko'zga tashlanib, o'sha bir tavaqali, ostonasiga xarsang tosh yotqizilgan eshik oldida to'xtadik. Men bexos Olim akamga ko'zim tushib, qo'rqib ketdim. U mashinasini to'xtatishga to'xtatgan-u, lekin turishni o'ylamay... o'sha kuygan daraxtga qadalib qarab qolgan, rangi quv o'chib borar edi.

- Ha, aka?- dedim bolani tushirib yuboriboq.

U o'ziga keldi:

- Yashin tushgan shunaqa daraxtni xo'v o'sha mamlakatdayam bir ko'rib edim. Bu yerda ham ko'rib... g v ħalati bo'lib ketdim.

Buniyam... yashin qilganmi? - dedi u.

Men bosh chayqadim:

- Yo'q, buni odamlar yoqib yuborishgan.

- Ha-a, - dedi u zo'rg v ħa o'ziga kelib. Nimaga mengzadi, tushuna olmadim.

Tusha boshladik. Bungacha oldingi mashinadagilar tushib bo'lishgan:

- Qani-qani, toy bola, ichkariga xabar qilib, suyunchiga choping, bir yo'la shuncha mehmonni ko'rib, hayron qolishmasin, - deb turishar, bunga sari kennoyim xijolatlanib, ichkariga qistar edilar:

- Voy, shunchasi bormu, yuravuringlar, kelsanguz kimnu deb kepsuz?..

Ammo shu vaqt yolg v ħiz tavaqa eshik shitob ochilib, ostonada ikki hovluqqan bolakay - ichkaridan chiqayotganiyu kirayotgani - to'qinib ketay degancha achomlashib qoldilar.

Oq yoqali ohorli ko'yлак-shim kiyib, jajjigina yigitcha bo'lib olib, (bu albatta, To'ra buvaning ishlari shekilli!) ayasini opchiqishga borgan va olib kelayotgan Yodgor-ku o'zini qo'yarga joy topolmay ichkariga chopgan edi. Ammo mashina ovozi eshitib tashqariga yugurgan bolakayning hayratiyu yasan-tusani bundan zo'r, bir qarashda uni to'y bolami demoq mumkin edi!

Uning boshidagi ukparli do'ppisiyu, ustidagi zar to'ni, hatto oyoqchalaridagi etikchalari bu diyorniki emas, hov bizning bolalik yillarimizdagi kabi rosa ixtimat-la tikilgan, po'rimdan po'rim, zar to'ni- ning uqalariyu pistonlari undan-da yaltirab yonar edilar.

- Iy, Yodgor, voy qochqoq! Bormisan?! - dedi unisi - to'y bola.

- O'zuz qochqoq! Kelarkansiz-ku?! - dedi buni- si - toy bola.

Toy bilan to'y bola achomlashib chirmashib ketishgan, ukparli tikrog v ħi bunisini azza-bazza ko'tarib olib, chir aylantirar, yerga oyog v ħini qo'yar-qo'yimas, yana qaytadan quchib, yuzlarini yuzlariga suykar edi. Bu yoqda biz mutaassir:

- Ana, qanday sog v ħunishib qolishibdu!

- Ichikkanlari rost bo'lsin, topishganlari rost bo'lsin.

- Birpas qo'yib beringlar o'zlariga, - deymiz, kulamiz. Kulamiz-u, ko'zlarimizda yosh aylanib, bir g v ħalati tortib boryapmiz.

Ular esa, biz kattalarni, nainki bizni, butun dunyoni unutib, yalashib-yulqashadi, allanimalarni so'rashib to'yishmaydi.

Toychog v ħu qo'zichoqlardek sakrab-irg v ħishlashadi:

- Rosttan qayttuzmu? - der edi Yodgor, o'zi uning bo'yniga osilib olib.

- Keldum-keldum, - deb ishontirmoqqa urinardi bunisi.

- Butunlay-a?

- Butunlay!

- Ur-re, chopdik, opoqbuvimlarga. Ayamam keluttilar! - deb yengidan tortqilay turib, birdan Yodgor to'xtab qoldi. Uning boshidagi ukparli do'ppisiyu zar to'nini endi ko'rayotgandek, bir qadam tisarilib tomosha qilmoqqa, yengining uqalarini ushlab silamoqqa boshladi. So'ng boshidagi ukpardan ko'z uzolmay:

- Zo'r-ku, - dedi, u yog v ħini esa so'ray olmasdi, balki xayoliga ham kelmasdir. To'y bola irg v ħishladi:

- Bilasanmi, buni qaerda kiydirishdi? O'sha yoqda kiydirishdi! Sening chin buvang, u yoqdagi buvang kiydirdilar. - So'ng sal bo'shshib, irg v ħishlashdan tiyilib, Yodgorning bilaklarini ushlab silkiladi. - Senga-da opkelayotgan edilar. Bundan-da zo'rini.

Bilasanmi, o'zlari kiydirmoqchi edilar. Ammo... yetib kelolmadilar... Dovon og v ħir ekan.

Chap kuragimning tagida bir nima jiz achishib, tilib o'tdi.

Men bolani tanib ulgurgan, gap nima haqda bora-yotganini ham elas-elas anglayotgandek edim. U, adashmasam, o'sha Saritoy, Asal opaning yo'qolgan asrandisi edi.

O'g v ħirlab olib ketishgan bo'lsa, uni Yodgormurod deb o'ylashgan bo'lsa, qanday qaytdi, kim bilan qaytdi - kallamga sig v ħdirolmasdim. Bu yoqda esa...

Bu yoqda bizni ichkariga qistay-qistay ostonaga borib qolgan kennoyim negadir birdan qalqib-tisarilib ketdi. Rangi quv o'chib bora boshlaganini ko'rib, o'qday otildim. U rangida rang qolmagan. xushi boshidan uchib, qo'llari nimagadir talpingancha havoda

bir tayanch topmay, o'zi ogv'ib bormoqda edi.

Kimdir "Voy, ushlang!", deb qichqirib yubordi. Menga qaerdan shuncha kuch kirib ketdi, buncha joyni qanday ikki hatlashda o'tib, kennoyijonimni tutib qoldim - o'zim bilmayman. Xudo asrayman desa shu ekan. U boshi bilagimda-yu, asta qaddini ko'tarib olyapman-u, yoshli ko'zlarini ochmay mungligv'bdin-mungligv'b shivirlar edi:

- Dadajonum, dadajonum, shuning uchun tushlarumdan ketmay qolubmu ediz? Diydor qiyomatga qolibmu edu?..

Shu kuni chip-chip obi hayot eltib oqib yotgan o'sha Kalkovuz bo'yidagi tanish xonadonda kelinoyimning o'z diyoriga yetib kelolmagan padari buzrukvorlariga aza ochilib, qo'ni-qo'shni, tanish-bilishlar fohiga kela boshladilar.

To'ra buva quyosh ogv'ib, ufqqa bosh qo'ygunga qadar Qur'on tilovat qilib berib o'tirdilar.

U kishi goh "Yosin"dan, goh "Taborak"dan o'qib o'tirgan bo'lsalar-da, axiyrida savobi ulugv'b debmi, boshqa sababdanmi, "Moida" surasining oxirgi o'n oyatini yigv'blab-yigv'blab o'qidilar1 va uzoq duo qildilar. Nega, biz buning sirini hech tushunib yetmasdik. Tushunib yetishimizga necha qovun pishigv'bi va qancha sinoatlar bor, buni-da, bilmadik.

Ikkinchi kitob bitdi.

Rushdi Hidoyat

Uchinchi kitobdan ilk bob

Omonat (yoxud tangritogv'bdan panoh topgan mujohiddan mujdalar)

Kalkovuzdan - katta suv bo'ylarida bo'ladigandek, namxush yel esar, buloq hidlariga monand muanbar hidlar, suv o'tlarining tanish ishlari gurkirab-gurkirab ketar edi. Ana shu yellarga qo'shilib, tol soyasi shunaqangi xush yoqmoqda ediki, o'rnimdan jilgim kelmasdi.

Men, akam, shu ko'chalik bir necha qo'shnilar fohixonlikda hassakash bo'lib turibmiz. Ular orasida o'ng betidagi nozik noriyu qosh-ko'zlari o'ziga yarashgan Chaman akam tengi bir yigit ham o'tiribdi. U Chaman akamning qiz o'rtogv'bi, mashhur shoir emish.

Allohning xohlashiyu chevarligini ko'ringki, bir kunda shuncha voqealarning shohidi bo'lib turibmiz. Bo'lmasa, kim o'ylabdi, biz bu xonadonga xursandchilik olib kela turib, bunday alamli xabar ustidan chiqamiz deb?! Qolaversa, kennoyimning tuzalib chiquvi, uning jujugv'bi Yodgortoyning boshi osmonga yetib qaytuvi, shuning ustiga Akbarning osmondan tushgandek kirib keluvi - qay xursandchilikdan kam edi! To'yxonaga aylanib ketsa kerak bu xonadon devdim. Lekin qaeradir ko'z tegib ulgurgan ekan.

Balki, o'sha yarim yo'lda uchrashib qolib, ko'rishib turganimizdayoq ko'z tegib, xursandchiligimiz poyoniga yetib qolgan, bu xonadonga Saritoyning qaytuv shodligi bilan birga kennoyimga tegishli shum xabar ham yetib ulgurgan ekanmi! Chindan bu hayot quvonch va gv'bdan, shakkar va zaqqumdan, hayot va mamotdan iborat, qorishiq shekilli. Bo'lmasa, dovon oshganlar shunday kunda yetib keladilarmi? Kennoyimning aziz padari, uni bir ko'ray, nevaramni bagv'brimga bosib armondan chiqay deb kelayotgan Mirzahoji buva yetdim deganda yiqiladimi? Vatanlarini tashlab, diyorlaridan chiqarilganlarning o'z diyorlariga qaytmogv'bu yetmoqlari shunchalar dushvoru mushkul ekanmi? Yoxud Alloh o'z rahmatiga shu tariqa doxil etgay ekanmi?

Tagv'binam inson boshi toshdan, o'zi tamomi bardoshdan yaralgan ekan.

Ostonada toy va to'y bolalar ko'rinishdi. Endi Yodgormurod ham Saritoyga o'xshab yasanib olgan, akasidan bir qadam jilmas edi.

Hoji buvaning ota yurtdagi nevarasiga atab olvolgan ko'rmana sovgv'bdalarini avvaliga irim qilib kiydirishmay turib edilar. Keyin Hoziq buva urishib berdilar. Islomda irim yo'q, niyatni chiroyluv qilib kiydiraveringlar, buvasidan yodgor, o'sha kishining yoshlariga yetib yursin, ilohim, dedilar.

Ayollar Yodgorni kiyintirishga kiyintirib, o'zlari yigv'blab olishdi: zar to'n ham, do'ppiyyu etikchalar ham - barcha-barchasi quyib qo'ygandek edi, niyat xolis ekan-u, faqat ko'rish - o'zlariga nasib etmabdi. (Mahfuz kennoyim esa, o'ziga atalgan narsalarni ko'rish u yoqda tursun, tugunni yecholmayotgan emish. Ko'rni deguncha o'zini tutolmay yigv'biga berilardi).

Bolalar ham tabarruk deb yasantirib qo'yishgani bilan boyagidan ancha sipo tortib qolishgan, hech bir-birlaridan ajralmay ichkari bilan elchilik qilib turishardi. Mana, hozir ham Yodgor bilan Akbar o'tirgan joyimizga kelib, bir narsa demogchidek yonimga yopishib, yelkamga suykaldi.

- Xo'sh? - dedim men qulogv'binimni tutib, Akbar qolib, Yodgormurod shivirladi:

- Siznu chaqirishoptu.

- Ichkaridami? - dedim yuragim jiz etib. - Kim, ayanglarmi?

- Yo'q, opoqbuvum.

- Ko'rinib ketarkansiz, - dedi Akbar-saritoy kattalardek.

Tushundim. Halidan beri so'rolmayotgan narsamni aytsalar kerak. Qolaversa, o'zim ham ketolmasdim. Kennoyim tuzalib chiqib, bolalar topilgani bilan hali bu uyga xotirjamlik indi, hamma murod-maqsudiga yetdi degani emasdi. Oyto'ra buvining ko'ngillari hamon alagv'bdayu, faqat buni birovga sezdirmaganday o'sha o'z uylarida, oq poshshoning davridan qolgan oq ruh karavotlarida (uning qubbalari hamon yarqir, aslligidan sira qilt etmagan edi, tavba) o'sha-o'sha, oq-oppoq bo'lib o'tirar edilar. Ichlari mahzun-u, tashlaridan bilintirgilari, birovga malol keltirgilari yo'q. Menga shunday tuyulayapti. Balki men u kishining dardidan jindek xabardor ekanligimdandir bu.

- Yaxshi, - dedim toy bolalarga javob berib, ammo o'zim ichim qurib yotsa-da, o'rnimdan tura olmasdim. Harqalay ta'ziyalik joy, oshiqmagan, hovliqmagani ma'qul. Yana so'ritok tagida o'tirishgan qariyalar oldidan o'tib borish lozim. Ayniqsa, Hoziq to'ramning salobatlari bosadi odamni. Choy yangilash bahonasida kirib bordim, alohal. Buvi intiq, yo'limga ko'z tikib o'tirgan ekanlar, karavotlarini gv'bhijirlatib, jindek qo'zgv'bolmoqqa, tavozelanmoqqa harakat etib edilar, xijolatlarga botib ketdim:

- Urinmang-urinmang. Men mana shu yerga cho'ka qoldim. O'z uyimdek bo'lib qoldi-ku, axir, - deb deraza tagidagi ko'rpachaga cho'kkaladim.

Ammo u kishi qo'ymadilar:

- O'ting-o'ting, odam o'z qadrini bilmogv'bi kerak. Ayniqsa, erkak kishi, - deb qistay-qistay to'rga suriltirdilar. So'nggina duoga qo'l ochdilar:

- Iloho omin, ogv'bir kunda mazlumlaru yolgv'bizlarga esh bo'lgan ekansiz, sizni Olloh o'zi qo'llasin. Yaxshiyam Siz borakansiz. Akaginangizning hurmatidan bizga shuncha qayishdiz. Siz tufayli mana, bagv'brimiz to'lib qoldi. Kennoyingiz tuzalib chiqib, bagv'brimizga qaytdi. Saritoyim keldi.

Men battar xijolatlanib, yer suzdim, tizzalarimni uqalab, xush yoqayotgan maqtovdan o'zimni chalgv'bitmoqqa urindim.

- Avvalo Oллоhning xohlashi.
- O'ziga shukr, hazor-ming shukr. Shunchalik rahm etti. Ishqilib bu yogv Ёini ham, qolgan mushkullarimizni ham oson etsin. Chamanim qaytib, sizning akaginangizning yo'llari ham ochila qolsin, ilohim.
Oh, qaniydi, deymen ich-ichimdan bir gv Ёurur tuyib va ham bir mungligv Ё hislar uygv Ёonib, ko'zlarim esa, namlanib kela boshlaydi. Yuzlariga to'yib-to'yib termulgim bor-u, (axir yolgv Ёiz o'gv Ёillari kimning gv Ёami bilan yuribdi o'sha uzoq yurtlarda?) ammo qaray olmayotirman ko'zlariga.
- O'sha kunlarga yetkazsin, - dedim.
- Ilohim,- dedilar u kishi, - ertayu kech O'zidan suraganimiz shu. Ammo bandamiz - issiq jon - qachon omonatini oladi, bilmaymiz. Bu yoqda esa, undan darak yo'q. Aytgan hamma muddatu muhlatlari o'tib bitdi.
- Uzoqning ishi, ko'pam qaygv Ёuravermang, - dedim taskin berib.
- Shunday-ku, bu yoqda aytgan gapiyu qoldirgan omonati bor, bolam.
- Omonatki, xatlarmi?- dedim ichim gv Ёurmishlab. Chunki avvalgi gal bir chekkasini ochganday bo'lib edilar.
- Shunga o'xshashroq... O'gv Ёlim boyaqish unga ko'rsatolmay Sizga qoldirgan narsalar shekilli. - Buvi mahzun tortib, yenglarini mijjalariga bosdilar va shu o'tirgan kuylari sal qayrilib yostiqlari qatidan ro'molchaga o'rogv Ёliq bir narsa oldilar. - Mana, o'sha narsa, o'qisangiz bilarsiz. Faqat boyaqishginaga bildirmay turaqoling. O'zining gv Ёami o'ziga yetarli.
- Bo'lmasa-chi, sekinroq aytasizmi, - deya oldim men shoshib. Ammo o'zim, ich-ichimdan bir qaltiroq turib, ayozda qolgan odamday titrab boryapman: nima balo, akamning kennoyimga atalgan maktublari ekanmi, deymen nuqul. Omonatni ham qo'lim titrab, zo'rgv Ёa oldim. Qanday turib, qanday chiqdim, nimalar deb u kishiga tasalli berdim, yodimda yo'q. Es-hushim akamdayu sochmi, mushk isimi o'tirib qolgan qo'limdagi narsada edi. Uni kissamga solib-da, Olim akamgayu boshqalarga xotirjam ko'rinishga urinsam-da, o'zinga kelolmasdim. Ming urinmay xayolim u omonat xatlarga qochib-qochib ketaverar, bedarak akamnuyu manavi musofir kennoyimning taqdiri ko'z oldimga aylanib-aylanib kelaverar edi.
Uyga keliboq, xazina topgan odamdek ichkariga kirib olib, omonatni ochsam... chindan ichim quriganicha!.. Ular - Chaman akamning ikki ogv Ёiz iltimosiyu Sul-tonmurod akamning Mahfuz kennoyimga atalgan xati bo'lib chiqdi.
- Hah, - dedim ichim yonib, - bu omonatning egasi shunday yonginasida yashab turib, nechuk o'ziga berolmabdi? Ayaganmi va yo azbaroyi achinganidan bermay qo'ya qolganmi? Nimaga lozim ko'rmabdi? Yutoqib o'qiy boshladim. Chaman akam o'sha bir enlikkina xatida yozardi:
"Maqsud, o'zing ko'p farosatli yigitsan. Bu omonat xatlarni avval boshdayoq o'zingga tashlab ketavermaganimni tushunib olarsan. Har narsaning davosi vaqt. Shu jumladan, ayriliqning ham. Yana Oллоh biladi, bularning taqdirini ro'zi azalda qanday bitganini. Lekin baribir, xatni mushfiqa kennoyingga berolmadim. Mavridi emas, o'z dardi o'ziga yetadi, deb o'yladim. Tuzalib olgunicha yarasini yangilamaganimiz ma'qul. Agar safarim cho'zilib ketsa, bu narsa o'zingda turatursinmi, deb o'yladim. Balki omadim chopib, akang-ning izini topsam (yangi ma'lumotlar ham yo'q emas) u xatni ko'rsatish kerak ham bo'lmay qolar. Oллоhdan umidim ko'p, shoyad yaxshi xabarlar bilan qaytsam.
Chaman akang"

"Aytmoqchi, akangning yolgv Ёiz yodgoriga ko'z-quloq bo'lib tur. Dogv Ёda qola ko'rma. Ularni senga, seni Xudoga topshirdim". Oq-oppoq (yon daftarmi, taqvimmi, ishqilib to'rt tomon hoshiyasiga islimiy naqsh urilgan, harqalay xorijniki - biznikimas) qogv Ёozga tanish imloda bitilgan xatni o'qimoqqa intiqman-u, ammo yetishganimda andesha ustun kelib, (harqalay birovga atalgan!) jur'at etolmay turibman. Bosh-ketini o'girib, har varaqning boshlamasidagi jadvalu o'ngdan chapga bitilgan bejirim bosma yozuvu raqamlarni tomosha qilyapman-u, tishim o'tsa o'lsin agar. Harqalay har betning boshlamasiga shunaqa jadvalu yozuvlar urilgan, bismillosi shunday. Lekin bularning hammasi ham meni xatdan chalgv Ёitayotgani yo'q, qaytaga ichimni gv Ёurmishlatgandan gv Ёurmishlatyaptiki, u yogv Ёi yo'q.

O'rtada andisha bo'lmasa, allaqachon uni bir chekkadan yutoqib o'qiy ketardim. Ammo o'zimni tutib, ko'zimni yumib o'tiribman. O'z-o'zimdan so'rayman:

- Haqqim bormi bu bitiklarni o'qimoqqa?
- Ijzatsiz birovning xatini o'qimoq - gunohi azim, - deydi ichimda o'tirib olgan va men tasavvur etib-etolmayotgan mitti bolakay. Ko'zimni yumib, rosa tikilsam - o'zim, faqat Yodgordekmi, Saritoydek paytim! (Judayam luqmon ekanman-ku!)

Unga e'tiroz bildirmoqchidek so'rayman:

- Kennoyim, o'sha Mahfuz kennoyim akamga atalgan bitiklarini menga ishonganda - o'z akam, Sul-tonmurod akam ishonmaydimi? Nima, men begonamanmi? Bu tarixlardan bexabar bo'lsam ekanki?..

Mitti bolakay o'rta barmogv Ёini nuqib po'pisanamo qaraydi:

- Ha, shum! Ha, quv! O'zingizcha, yo'l (fatvo) qi-diryapsizmi? Ketmaydi shumliging!

- Bo'lmasa, nima qilay? Ichim qurishib o'tiravuraymi shunday?

- Elchi-Chaman aka nima deпти? O'qib boq. Ijzot etsa, boshqa gap.

Yutaqib Chaman akaning xatiga yopishaman va deganlarini qayta boshdan o'qiy boshlayman.

Voh, yana qanaqa ruxsat kerak?! Chaman akamning o'zi o'qib bo'lgan ekan-ku. O'qimasa ko'rsata ko'rma, dermidi?

Ikkalasi ikkimizgayam birday aziz-ku?! Kerak bo'lsa, jonimizni berishga tayyormiz-ku! Nega bu tarixning miridan-sirigacha bilmasligimiz kerak?!

Shuurimdagi mitti bolakay endi bosh chayqab-chayqab kula boshlagandi. Go'yo quvsan desam, farosating ham balo-ku, demoqchi bo'lardi. Shundan so'nggina akamning bitiklarini yutaqib o'qimoqqa boshladim. U yozar edi:

"Mening Ka'bam - diyorum tomon yuzlanib, buvalarining yurtida ko'hlik kelin bo'lib o'tirgan jamilam Mahfuzaga. Bu men. Sizning chin orqadoshu taqdirdoshingiz Sul-tonmurodman. Meni qon va olov jang-gohidan ortmoqlab benajot va behush bir ahvolda olib chiqishgan kezda Siz va siznikidagilar najot farishtasidek tepamda paydo bo'lib, qirq kun duoi-jonimni qilib o'tirgan edingizlar. Endi esa, mening diyorumda o'chmas chirogv Ёim bo'lib o'tiribsiz ekan. Ko'rib ko'nglim joyiga tushdi. Shukrki, yetib boribsiz.

Oллоhning o'zi qo'llabdiki, dadangiz aytgan odamlar qolib, bizning ishonchlulv orqadoshlarimiz - xolajonlarimnikiga borib tushibsiz. Yigv Ёlamang ham, siqtamang ham. O'zingizni yolgv Ёiz-notavon his etmang ham. Ular mening onam o'rnida onajonlarimdur. Sizni hech qachon yolgv Ёizlatib qo'ymaslar.

To'gv Ёri, Tangritogv Ёda adajonisining erka va oydin qizi bilib yurgan Sizday ogv Ёacha xonim, bor-yo'gv Ёi bir xaftalik kelinposhshaga boshqa yerda boshqa vatan tutmoq, musofirginaga aylanib qolmoq oson emas. Lekin siz qay yurtga kelin bo'lib tushganingizni unutmang. Siz u diyorga begona ham, musofir ham emassiz. O'z ota-buvalaringiz yurti u. U yurt, u diyorga

yetolmayotganlar qancha, tushlarida ko'rishga zor-intizor vatanjudolar qancha! Shukur qiling xudovandi karimga, qolgan duolaringizni ham ijobat etsin.

Men esam, men esam bu olis yurtga - Siz tugʻibolib, otalaringiz panoh topgan diyorga shon yoxud shavkat izlab kelmaganman. O'z elimdan topmagan erku adolatni shu yerdan toparmanmi deb, jilla qursa, shu togʻlar oraligʻida, dinimiz dushmanlarining qo'li yetmas bir joy - bir diyorda odamga odamdek emin-erkin, o'z haq-huquqini tanib, Oллоh rizoligini topib yashash imkonini berguvchi bir jamiyat qura olarmizmi deb kelganman. Shu niyatda Hoziq to'ram janoblarining lashkarlariga bu tomondan qo'shilishga urinib yotgan edik. Ammo qay bir harakat va fe'limiz Oллоhga xush kelmadiki, o'sha qo'li kalta deb o'ylagan battol dushmanlarimiz u kishini bir kechada o'gʻirlab ketib, biz ko'z tikkani lashkar hamda ozod Vatan kishilarini yetim qilib ketdilar. Bir xonadon o'z egasini yo'qotsa, oilani otadan judo etsalar qancha odam alam-armonda qoladi-ku, bu yerda xalq, lashkar o'z sarbonini yo'qotib qo'ygan edi. Ular shunaqib ozodlikning yuragiga xanjar urdilar. Unga qo'shib iymonimizni sugʻirib olmoqchi bo'ldilar.

Va biz ham bir kecha yetti otlig - yetti botur Oллоhga tavakkul aylab, dovon oshmoqqa va sarhaddan o'tmoqqa jazm etdik. Niyatimiz yolgʻibiz Oллоhgayu o'zimizga ayon edi.

Ko'zi bogʻiblanib, otga o'ngarilgan asirimiz esa o'zi qaerga olib ketilayotganini bilmas, tipirchilab shovqin ko'taray desa, qo'lyogʻib chandib tashlangan, ogʻibzida latta edi.

Uni togʻib oraligʻidagi o'rmonliqqa qadar shu alpozda olib borib, so'ng buloq suvidan ichmoqqayu tahorat olmoqqa ruxsat etdik. Asir titrab-qaqshar, go'yo biz hukmni ijro etgani kelganmiz-ku, dor oldidan unga ikki rakat namoz o'tamoqqa ijozat etiladigandek. O'ziga kelsin deb imkoniyat berdik:

- Hozir peshinni o'qigaymiz, Siz ham bizning imomga iqtido qilib namozga o'tgaysiz. Sizga zulm qilmoqchi emasmiz, - dedik. Shundagina uning yuziga qon yugurdi.

Namozdan so'ng tamaddi qilib olib, yana yo'l tadorigini ko'ra boshladik. Va shu asno bandimizga niyatni ma'lum etdik.

- Tanlang, - dedim men shart qo'yib, - yo biz bilan ketib, shartimizga ko'nib, tirik qolasiz, yo alvido aytib, lohingiz shu o'rmonda qolgay! Ikkisidan biri. Qaybiri ma'qul?

Asirimiz muqaddam to'ramning xos tabirlari edi, u janobga bir tomchi suvdek o'xshab, ba'zan u kishi betob paytlarida qo'shshoq - o'rindoshlik vazifasini o'tar, bilmaganlar to'ram deb quloq tutaverar ekanlar. Bizga xuddi shunisi kerak edi. U yogʻib sir edi.

- O'lguncha esdan chiqmaydigan bir ish qilaylik. Shunga siz ko'nib bersangiz, bas. Bir odamning o'rniga bir kecha-kunduz uy qamogʻida turib berasiz. Keyin orqamizdan yetib olasiz, - dedik.

G'ururi o'ziga yetguncha ekan:

- Millatim uchun, u kishi uchun lozim bo'lsa, jonim fido bo'lsin. Axiyrigacha ham turib bergum. Jihod-ku bu! - dedi.

Biz desak, bizdan yovqurroq chiqib qoldi u. Ha, Mahfuzam, har ish niyatga bogʻibliqdir. Bo'y-bastda, suvratda, shakl-shamoyilda Marshal to'ramdan bir tuki kam bo'lmagan o'sha odam yolgʻibiz shu so'zi ila Oллоh roziligini topgan, jannat bogʻibchalaridan o'ziga joy hozirlab qo'ya olgan edi. Unga havas qilmoq mumkin edi. Negaki jihodni sidq ila niyat etmoqning o'zi - ilohiy jannatga kirmoq huquqini bergay. Rafiqam, biz ham ana shunday jihodga - togʻlar oraligʻida sarbonidan ayrilib yetim qolgan mamlakatni asramoqqa, sarboni bilan birga o'gʻirlangan erki-imonini qaytarib olmoqqa otlangan edik. Mahfuzam, hayotda shunday onlar bo'ladiki, hamma narsa - umr, mol-mulk, dunyo hoyu havaslari barchasi o'tkinchi ekani, foni ekani aniq-ravshan ko'rinib qolgay. Yolgʻibiz bir narsagina yashashga arziqli ekanini anglab qolgaysan, bilib qolgaysan, kishi. U ham bo'lsa jihoddir - Oллоh rizoligini topib yashamoqdir. Shuning uchun ham biz ajdaho komiga qo'rqmay kirib bormoqqa jazm etgandik va bunda yolgʻibiz Oллоhga tavakkul qilib, sarhad oshib borgandik.

To'rttamiz sarhadda qolib, to'rttamiz (biz endi sakkiz kishi edik, asrimiz-da, bizning safimizga qo'shilgan edi!) manzilga - to'ramning ziyoratlari- ga - u kishini uy qamogʻibiga joylashtirishgan joyga qarab bormoqda edik. Tun-kechalab otlig yurib, tong-sahar Qibrayga kirib bordik va otlarimizni ishonchluv joyda qoldirib, u yogʻibiga bozorga tushgan anjanlik dehqonlar siyoqida - hammamizning qiyofamiz bir xil - qora las choponu chuqur "anjan" nusxa do'ppida va ham belbogʻib - chorsida edik. Yana uzoqdan kasal ko'rgani kelayotgan odamlardek bir olam bozor-o'char qilib olganmiz.

Qo'ymasliklari ham mumkin ekan. Lekin to'ramning anjanlik xeshlariga muruvvat qilishdi. Harqalay uzoqdan kelibsizlar deb.

Albatta, eshik ogʻibasi - qorovul amakining oldiga mo'zorbosdi narsalar to'kib tashlangach, u ham iyib keta qoldi.

Shunday qilib, Oллоh mushkullarimizni oson etib, to'ramning oldilariga kirib borsak, u janob niyatimizni eshitib, o'z soyai-chehradoshlarini tanib ("ie, hoziq to'ram, men-ku noiloj qoldim, Sizga nima bor bu diyorda?!" deb) quchoq ochib ko'rishdilar-u, ammo taklifga kelganda... ko'nmadilar.

- Men o'zim kimmanki, asl murshidlikni da'vo etsam?! Haqiqiy hazratni ko'rmoqchimisiz, yuring, - deb meni ichkari bir bo'lmaga boshladilar va bir oq-oppoq xona eshigini qiya ochdilar.

Vo'ajabki, xonaning o'rtasiga joynamoz tashlangan va o'shal gilamcha ustida oq-oppoq bo'lib, to'ramdan bir tuki kam bo'lmagan bir odam - hazratning o'zlarini nur to'kib (tasbeh o'girib) o'tirar edilar.

- Ana, asl boshchi, biz ham xos tabib... qo'shshoqmiz, suvratmiz, xolos,- dedilar.

Ana shunday, habibam! Ne niyatda kelib, quruq qo'l ila qaytmoqqa majbur qolgandik.

Alohal chor-nochor xayrlashib chiqdik. Yigit kishining avvalo sazasi o'lmasin, sazasi o'lsayam, o'ylagan ishi puchga chiqmasin. Holimizni tasvirlashga tilim ojiz. Hammamiz bir ogʻibizdan shuncha jur'at topib kelganda nahot bo'sh qaytamiz, derdik. Axiyri subhi sodiqda otlarimizni qoldirgan yerda uchrashmoqqa ahdlashib tarqalishdik. Kim takya-choyxonaga vaqt o'ldirishga, kim to'yib uxlab - kuch yigʻibmoqqa ketdi. Men esam, otimning boshini avval Kalkovuz tomon, so'ng ona diyor Kattabogʻib tomon burdim. Har narsadan voqif mening qiyomatli oshnam - Chaman (ha, o'sha men Sizga qiyin kunda qidirib bormoqni lozim ko'rgan oshnam!) Siz qay go'shada ekaningiz xabarini berdi. Va men o'sha sutdek oydin kechada oydan tushgandek huzuringizga kirib bordim. Buni o'sha kecha shuncha so'raganingizda ham aytmagandim. Endi aytmogdaman. Negaki, o'sha kechagi tashrifimdan hech kim voqif emasligiga va bundan keyin ham voqif bo'lmasligiga ishontirmoq edimi, hozir o'zim ham yaxshi bilmayman. Balki Sizga erkaliq qilgim kelgandir, yalintirmoqchi, shu bilan yodingizda ko'proq qolmoqchi bo'lgandirman. O'shanda... o'zim Siz bilanman-u, arshi a'lodaman-ku, ora-chira turib-turib ich-ichimdan alammi, bir narsa qaynab kela boshlardi. Bir chekkasi shundan-shu yoqqa behuda kelmagan ekanmiz, deb, Sizni topganimdan Oллоhga shukronalar aytсам, bir chekkasi alam ogʻibashligi o'tardi. Ne niyatda kelib, bo'sh qo'l ila qaytajagimiz esimga tushib, o'zimni o'zim yomon ko'riblar keta boshlardim. Mahfuz, meni tushuning: Biz yolgʻibiz Oллоh roziligini istab, shu ishga jahd etgandik. Shu yo'lda qurbon bo'lib ketishga ham tayyor edik. Lekin na qurbon bo'ldik, na bir narsaga erishdik! Bundan boshdan-da ayrilganimiz avlo edi! Negaki, u holda ham, bu holda ham niyatga

This is not registered version of TotalDocConverter

yetani o'ziga sharoit yaratib, bu holatda esa, ekan yulini qaytarib olib! Hozir-chi, nimaga ega bo'lmoqda edik?!

O'sha subhi sodiqda - Siz bilan pinhon xayrlashgan chog'ida tilim Siz uchun shirin so'zlar marjonini termakda bo'lsa-da, dilim alamdan sim-sim achishar va qon yig'iblar edi. Biz Tangritog'iga qay yuz bilan borishni bilmadik. Bizning niyatimizdan hech kim voqif bo'lmasa-da, u Ollohga ayon edi-ku. Jihodni tilga olib, nega uning uchun jonni jabborga berib bo'lsa-da, uni poyoniga yetkazmadik?! Mana shugina - Olloh rizoligini topadigan ishni uddalamay qaytayotganimiz yurak-bag'brimizni o'rtab bormoqda edi.

Oy "Aka diydor qiyomatga qoldi, men Makkaga o'tib ketgayman" deb ketgan daragi ham, xabari ham kelmagan Islom tog'bramning boloxonalari ustida osmonning yolgb'iz ko'zidek kumush nuqralarini bearmon sochib yotar, jindek kechiksam, bozorchilar ham uyg'bonib qolishar, men esam, kelishilgan mazgilimga yetib borolmasdim. Ammo oy nurlariga cho'mib yotgan Izza soylariyu uning ikki yoq betlaridan, Kattabog'brning bir sirli mudragan olachalpoq bog'blari - nokzoru yong'brhoqzorlaridan, anhor yoqalab ketgan tuproq ko'chasidan, sizlar qolayotgan hovlining tuproq tomlaridan ko'z uzolmasdim. Ketmasam bo'lmasdi. Yuragimning bir chekkasi uzilib qolayotgandek edi. Yana qachon qaytaman? Umuman, qaytish nasib etadimi-yo'qmi, yolgb'iz Olloh biladi.

Mendan bo'lak odam bo'lsa, balki ketishdan ham ko'ra qolishni afzal ko'rib qolarmidi. Lekin men... ketmasam bo'lmasdi! Jihod deb sarhad oshib kelgan sheriklarim bor, subhi-sodiqda ko'rishgaymiz degan va'damiz bor, so'zim bor edi! Yetib bormasligim mumkin emasdi! U yoqda esa, Tangritog'ida esa, bizga ko'z tikkanlar qancha edi. Biz boturlarki, tinchimizni ko'zlab har yon tarqab-tarqab ketaversak, erning erligi qolgaymi? Bizki o'z huzuri-jonimizni o'ylab keta boshlasak, elning holi ne kechgay? Bu niyatimiz Ollohga xush kelmagan esa, boshqasi xush kelgay! Maqsad Olloh rizoligini topmoq ekan, nega qayta boshdan o'ziga tavakkul qilmaylik. Biron yo'l - najot yo'lini o'zi ko'rsatar, axir?!

Yetib borsam, sherigim tipirchilab turibdi.

- Qani boshqalar?

- Ketishdi, otingni qista, omad chopdi, - deydi.

- Qanday omad?! - dedim bir o'rtanib.

(Mahfuz, eshityapsizmi, bizga omad kulib boqibdi!)

Sherigim otini qistab, kalta javob qildi:

- Ular qilgan ishni biz qilolmaymizmi? To'ramni o'g'brirlab chiqdik. Elchin botur u kishini olib, jo'nab ketdi! - deydi.

- Tabib-chi, To'ramning yalakatlari? - dedim ichim shig'br-g'br sidirilib.

- Qoldi, erta-indin orqamizdan yetib borgay.

Men pandavaqi shu gapga ishonib o'tiribman! Ular men yo'ldaligimdayoq boshqa rejani tuzib qo'yishgan ekan!

To'ramning yalakatlarini "sen to'ramdan qaering kam, o'zing lashkarga bosh bo'lasan, qolgan viloyatlarni ham ozod etamiz, ana shu yo'l bilan Olloh rizoligini topamiz", deb ishontirib qo'ygan ekanlar.

E, vohki, menga buni juda keyin, g'brisht qolipdan ko'chgandan so'nggina aytishdi.

Yolgb'bon - yolgb'bon-da, qachon rostning o'rniga o'tibdi!

Soya - soya-da, asl asl-da! Hamma ham to'ram bo'laveribdimi!

Mana bugun yog'briydan zarba yeb, to'zigancha to'zib, yetti do'st - yetti botur arang Muztoqqa bosh olib chiqib ketmoqdamiz.

Yalakat "to'ram"-da biz bilan...

Mahfuzam, Siz mening yo'qotib topganimsiz. Najot farishtamsiz. Tirik qolsam, Ollohning yolgb'iz Sizga rahmat-marhamati tufayligina omon qolmog'brim mumkin bu mashaqqatli dovon - Muztog'brdan oshib o'tmakda. Har ne bo'lganda ham saharlarda yolgb'iz O'zidan so'rangki, bizni ora yo'lda qoldirmasin. Yo g'brholib etsin, yo shahid!.. Biz diyorlaridan quvilganlar yo g'brholib bo'lib, dinimizni, shariatimizni bu tog'blarda laxcha cho'g'brdek asrab qolaylik, yo shahidlik sharobini totib ketgayluk-da, janobi Haqning rizoligiga erishayluk.

Mahfuzam, yolgb'iz o'tinchim, o'g'bril ko'rsangiz o'shal va'dangizga binoan, ismini - Yodgormurod qo'ygaysiz. Yana bir rijom: yolgb'iz qolganda Kalomullohning bizga atalgan oyatlarini (Oli Imron-195) o'qib turgaysiz. U sizga yupanch va madad bergay, inshaalloh!"

* * *

Maktub mana shu varaqda uzilgan edi.

Chaman akamning topgani va hech kimga ko'rsatmay kelayotgan narsasi shuginamidi yoki yana bormi - buni bilmadim.

U akamning xasmini yomon ko'z-yomon so'zlardan, tuhmatchiyu malomatchilarning malomatlaridan asrab, Oyto'ra buvining bag'brida olib o'tirganining o'zi har qancha tahsinga loyiqdir. Ogb'brir kunda dardiga malham bo'layotgani kamdek yana oshnamning daragini topdim deb izlab ketgani-chi? Biz ham yurgan ekanmiz-da. Jigarimizning taqdiriga achinishdan nariga o'tmay! Axir mendan lozim emasdimi, ishxonamdan o'sha yurtlarga ruxsatnoma olish, Sultonmurod akaginamning daragini izlab ko'rish?!

Boshiga ne ko'rgiliklar tushganda ham tosh kelsa kemirib, suv kelsa simirib, miq etmayin hamon uni kutib o'tirgan kennoyim haqqi-hurmati, Yodgormurodimiz - tomirimizning tomiri o'sha toy bola uchun ham men safarga o'tlanmog'brim kerak emasmi?!

Chaman akachalik hamiyatim, g'brururim yo'qmi?

Olim akam-chi, u nega jim?

Qachon odam bo'lamiz?..

Umuman, biz bechoralarga xorijga yo'l bormi? Yoki haj yo'li singari u ham berkmi?..

Murod doram - umidim bor Sultonmurod akamdan darak topmoqqa, o'zini ko'rmoqqa. Ollohdan yolgb'iz so'raganim shu.

Shoyad, baroyad yo rab, javobi berilsa...

5 o'ktabr, 2002 yil.

AvvalgiIII- qismB Keyingi